FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1922

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI, HILLERØD
MDCCCCXXIII

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER HANS TOFTE, HILLERØD

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR

1922

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
1923.

INDHOLD

Side

Pastor emer. B. PALUDAN-MÜLLER, Frederiksborg Slot:
ALTERTAVLEN I FREDERIKSBORG SLOTSKIRKE 1

Assistent ved Dansk Folkemindesamling AUGUST F. SCHMIDT, København:
HELLIGKILDER I FREDERIKSBORG AMT 23

Højskolelærer, Forfatter HELGE HOSTRUP, Frederiksborg Slotssogn:
C. HOSTRUP OG NORDSJÆLLAND 36

Overretssagfører ARNE SUNDBO, København:
UDLEJRE MARK FØR UDSKIFTNINGEN 44

Højskolelærer, Forfatter ANDERS UHRSKOV, Frederiksborg Slotssogn:
ET NORDSJÆLLANDSK HUSMANDSHJEM 71

Lærer emer. FERD. PETERSEN-BLIDSTRUP, København:
PRÆSTEN SCHIWE I VEJBY-TIBIRKE (1730—1753) 121

Kommunelærer cand. phil. NIELS STENFELDT, København:
FRA HOLBO HERRED (OM STENHOLT MØLLE — ET FORSVUNDET LEGAT — OM HR. FRANTZ KÜHN I BLIDSTRUP) 128

BØGER 158

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1921—22 161

ALTERTAVLEN I FREDERIKSBORG SLOTSKIRKE

Af B. Paludan-Müller.

I Francis Beckett's store Værk: „Frederiksborg Slots Historie", som det nationalhistoriske Museum i Aaret 1914 udgav paa Hagerups Forlag i København, og hvis Fortjenester saavel af dansk Historie i Almindelighed som ganske særlig i kunsthistorisk Retning ikke noksom kan prises, findes i Afsnittet om den berømte Frederiksborg Slotskirke (S. 155) følgende Udtalelse:

„Altertavlen (Figur 182) er, som Renaissancens nordiske Altertavler sædvanlig, inddelt i et Hovedparti, en Kroning foroven og et Fodstykke forneden. Baade Hovedpartiet og Overdelen bæres af Sølvsøjler, joniske og doriske. I Opbygningen minder de volutsvungne Vinger, der flankere alle tre Afsæt (smnlgn. Figur 183), det øverste Partis afbrudte Gavl og Sidepartiernes svungne Afdækninger om Barokken. Ret usædvanligt er det, at Midterpartiet paa middelalderlig Vis er indrettet som et Skab med bevægelige Fløje. Middelalder og Renaissance have da heller ikke kunnet enes; Antikens fornemme Søjleskaft er her degraderet til Hængsel, der drejer med Fløjene. Til hvert af Hovedpartierne knytter der sig betydningsfulde Billeder. Paa Fodstykket, over Alterbordet, er Nadverens Indstiftelse drevet i Sølv, ligesom Brystbillederne til Siderne af de fire Evangelister. I Midterpartiet ser man Christus paa Korset mellem Røverne, Jomfru Maria, Johannes og Marie Magdalene. Fremstillingen er her formet som et Diorama — hvortil nederlandske Altertavler

fra 16. Aarhundredes Begyndelse allerede gav Forbillede — idet de forreste Figurer ere helt rundt fuldførte, medens Baggrunden er et malerisk Relief. Det Hele er, ligesom Reliefferne paa Fløjenes Indersider, forgyldt. Fremstillingen i Overdelen, Christi Opstandelse, er paa lignende Vis dioramatisk, og, hvis det ikke her drejede sig om en Altertavle, kunde man tale om det kaade, morsomme Indfald at løsne de fire Krigsknægte helt fra Overdelen og anbringe dem ude paa Midterpartiets Gesims, hvor de gøre megen Virkning. Til Siderne seer man Christus som Urtegaardsmanden og Vandringen til Emaus, i Gavlen Gud Fader, og hele Altertavlen krones af den vingede Fides (Tro), medens de to andre kristne Dyder, Spes og Charitas (Haab og Kærlighed), ligge nøgne paa Sidepartiernes svungne Afdækninger. Hertil kommer en Mængde Billeder og Ornamenter, indvendig paa Fodstykket, paa Midterpartiets Sider og Fløjene. Det er Billeder af det gamle og det nye Testamente; et enkelt, den hellige Sebastians Martyrdød, er endda helt legendarisk; det er Grotesker og Arabesker, Satyrer, Masker og Englehoveder. Der er stukne Sølvplader (paa flere findes Jacob Mores den ældres Mærke); der er drevne Sølvrelieffer, hvoraf enkelte bærer et Mærke, som henføres til Jacob Mores den yngre; der er rundt udførte Figurer, Sølvplader udskaarne i Mauresker og fæstnede paa Ibentræet, drevne Sølvbukler og Perlemor. Et kongeligt Pragtstykke, lige udmærket ved Opbygning, ved Stoffernes Skønhed og Kostbarhed og smagfulde Sammensætning og ved Afveksling i Arbejdet.

Strengt taget er det ikke nogen Tavle, ej heller noget Skab; hverken en Tavle eller et Skab er — som dette Værk — beregnet paa at sees fra alle Sider. Thi Bagsiden (Figur 183) med Cedertræs Pilastre, med Skuffer og Fyldninger indlagte med Træ og Perlemor, er et selvstændigt, arkitektonisk behersket Snedkerarbejde". Saavidt Francis Beckett i sit ovennævnte store, ogsaa for Udlandet bestemte Værk.

Kan der nu end, hvad man let vil indse, ikke gives nogen bedre og klarere Beskrivelse af Helheden, hvad de almindelige Grundlinier i denne angaar, end dette Værk af en saa fremragende

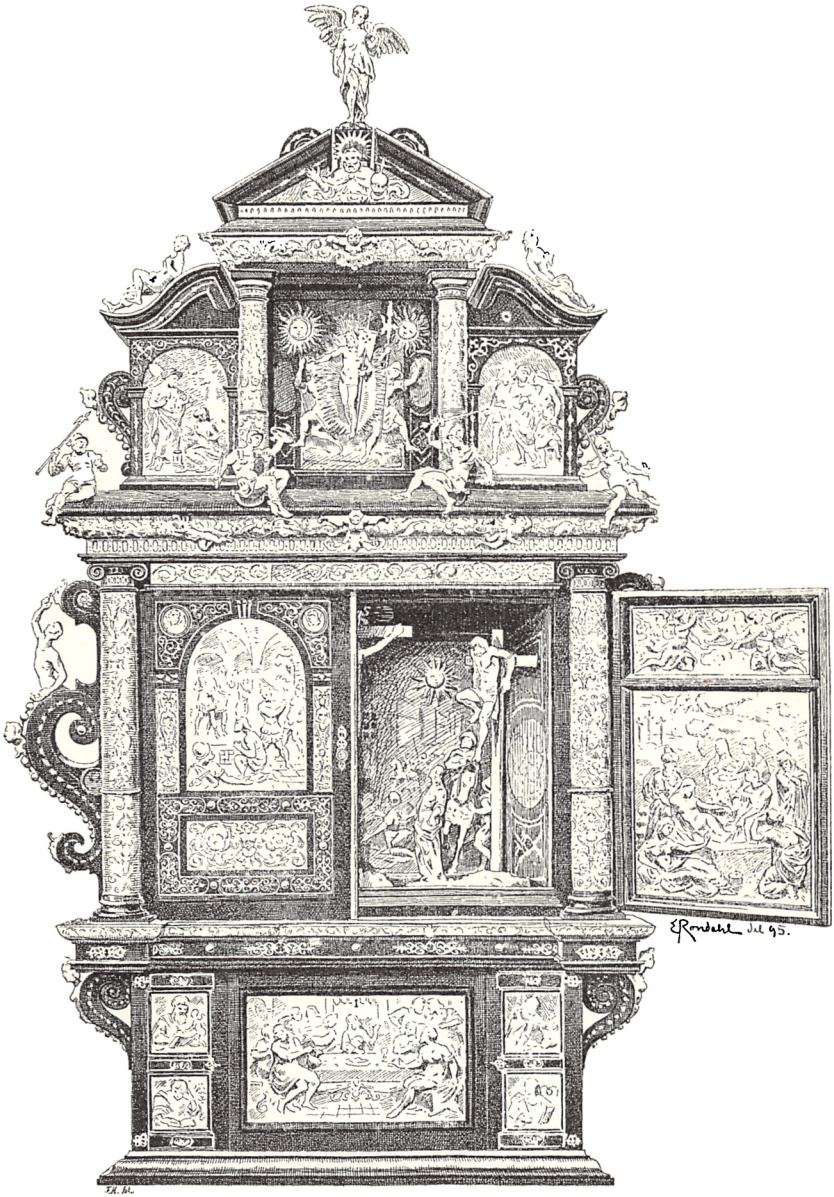

ALTERTAVLEN I FREDERIKSBORG SLOTSKIRKE

Kender, lønner det sig ikke desto mindre at gennemgaa alle Enkeltheder og Detailer, som ovenfor er sammenfattede i deres Hovedsum, af dette mærkelige Kunstværk stykkevis. Opfattelsen af Helheden vil vinde derved, og den religiøse Ide, som bærer og behersker det hele Værk, vil komme tilsyne. Det er en saadan Gennemgang, som her skal forsøges.

1.

Over det i Forhold til Altertavlens Højde lave, skønne Alterbord af sort Marmor med sin pyntelige Dug og de hellige Kar rejser sig paa Midten af Fodstykket et i Sølv drevet Billede af Nadverens Indstiftelse i Lidelsesnatten, 39 ctm. højt og 63 ctm. langt (eller bredt, som man vil tage det). Paa begge Sider er dette Billede indrammet af to smaa Døre eller Portfløje af stor Skønhed, bærende hver udvendig to af de fire Evangelisters Billeder i ophøjet Arbejde. Disse to Døre lader sig let aabne og staar saa at sige altid paa Klem som en Antydning af, hvad skønt der gemmes indenfor denne tilsyneladende aflukkede Væg. Lukker man dem op, viser det sig først, at den ene indvendig bærer, graveret i Sølv, Moses's Skikkelse, den anden Johannes den Døbers i en meget ejendommelig Fremstilling med Øksen og den afhuggede Træbul ved Foden som Hentydning paa hans bekendte Udsagn; men tillige kommer paa begge Sider tre kvadratiske og med et forgyldt Relief prydede Skuffer tilsyne, som fører ind i Altervæggen. Om disse vil vi senere tale. Foreløbig lukker vi atter de to smaa Portfløje til for uforstyrret at kunne fordybe os i det sølvdrevne Billede af Nadveren i den Nat, da Herren blev forraadt. Dette Billede er sikkert Alterets skønneste. Desværre forhindrer Alterskranken, tildels ogsaa de paa Alteret anbragte store og ingenlunde skønne Sølvlysestager samt de ugunstige Lysforhold i Almindelighed Beskueren fra at komme Billedet saa nær, at det virkelig kan betragtes. Den, som skriver dette, har imidlertid staaet i 38 Aar foran det og er lidt efter lidt kommen til at forstaa dets høje Kunstværdi.

Ikke alle Figurer paa det er lige vellykkede. Navnlig gælder dette „den Dicipel, som Herren elskede", Johannes, der „laa op

til Jesu Bryst i Nadverens Time". Dette Udtryk, som egentlig kun vil sige, at han laa (eller sad) nærmest ved Herren, ved Siden af ham, er fra gammel Tid ikke bleven rigtigt opfattet. Paa Billedet her ser vi Johannes paa en meget kejtet, for ikke at sige ret umulig Maade med Hoved og Skuldre klemt ind under Herrens højre Arm, der omfavnende ham drager ham tæt op til sit Bryst, medens den anden Haand ligesom paakaldende Opmærksomhed eller advarende er løftet -- tydeligvis netop i det Øjeblik, da det Ord, som sætter dem alle i heftig Bevægelse: „En af Eder skal forraade mig", blev sagt. Man kan ikke undgaa herved at komme til at tænke paa Leonardo da Vincis berømte Nadverbillede i Milano, foran hvilket Kunstneren ogsaa efter al Sandsynlighed i sin Tid har staaet, og hvorfra han i hvert Tilfælde har hentet denne geniale Inspiration. I Virkeligheden er den ogsaa den eneste, som paa een Gang formaar at bringe Bevægelse og indre Sammenhold i den lange Række af Skikkelser, man i saa mange andre Nadverbilleder maa trækkes — og trættes — med. Tilmed er Judas anbragt omtrent paa samme Plads i Rækken som hos Leonardo. Men Idéen er her paa Altertavlen gennemført paa en ganske fri og original Maade. Paa Leonardos Billede er Disciplene ordnede seks og seks paa hver Side af Herren og indenfor hver af disse to Rækker i Grupper paa tre og tre; medens de her paa Altertavlen er samlede to og to, fem paa den ene og syv paa den anden Side, paa begge Sider to staaende og tildels skjulte af de ved Bordet siddende. Baade tilhøjre og tilvenstre for Herren bliver saaledes en Apostel tilovers. Denne Mangel paa Ligevægt ophæves imidlertid i Rækken af de 7 tilhøjre for Jesus derved, at Judas er for sig selv alene, men har i Rækken af 5 paa den modsatte Side haft en uheldig Følge, idet den femte i Rækken (talt fra Herren) falder udenfor den indre Sammenhæng i Billedet. Det er nok i og for sig selv en meget smuk og veldannet Skikkelse, men siddende for sig selv ved den Kant af Bordet, som vender ud ad imod Beskueren, udtrykker den vel Overraskelse og Forundring over det af Herren udtalte skæbnesvangre Ord, men

ingen Forfærdelse eller Sorg derved som de andre. Saa fremmed forekommer denne Figur her i dette Selskab, at man et Øjeblik spørger sig selv, om det skulde være Forræderen, der er ment, mulig ifærd med at gaa bort; men en nærmere Overvejelse overbeviser snart Beskueren om, at den stærke Virkning, som ellers overalt i Billedet er opnaaet netop ved at føje Disciplene sammen to og to, er mislykkedes for ham her, hvor han kun har med en at gøre. I den iøvrigt næsten elegante Skikkelse er høflig, æstetisk Forundring kommen i Stedet for den ethiske Forfærdelse. Paa den modsatte (højre) Side af Herren kan man ligeledes iagttage et interessant og betydeligere Modsætningsforhold til Leonardo, der taler til Ære for vor Kunstners eget Mesterskab. Hos Leonardo er, som man vil mindes, Judas sat som den anden i Rækken efter Johannes, der sidder umiddelbart ved Siden af Herren, og som den tredie Simon Peter; men dennes Ansigt ses dog nærmest ved Herrens, fordi han (symbolsk med en Kniv i Haanden) bøjer sig bag om Judas's Ryg for at hviske til Johannes, at han skal spørge Herren, hvem han sigter til, hvorved Judas Hoved og Bryst tvinges fremad over Bordet ud imod Tilskueren. Paa denne geniale Maade udlægger Leonardo Teksten hos Johannes 13, 24, at „Peter nikker til ham (ɔ: Johannes ved Jesu Side) og siger til ham: „sig, hvem han taler om". Saa fortræffeligt dette nu end er, bliver det dog, da Jesus ikke giver noget umiddelbart Svar paa Johannes Spørgsmaal, paa Leonardos Billede usikkert, om nogen eneste af Disciplene (Judas selv naturligvis undtagen) med Vished har kendt Navnet; og dette svarer maaske mest nøje til den tilslørede Tekst selv i Evangeliet. Men ganske anderledes paa Altertavlen. Der er Peter sat som Nr. 2 i Rækken og nedenfor ham Judas, men paa en meget karakteristisk Maade adskilt fra ham. Halvt endnu vendt imod Herren strækker Peter i lidenskabelig Harme begge sine Arme ud imod ham paa Pladsen nedenfor og giver saaledes tilkende, at han har hørt eller gættet, hvem Forræderen er. Dette er maaske ikke fuldt saa nær op imod Ordene i Johannesevangeliet, men næppe mindre fortræffeligt gjort. Ogsaa de andre Disciple synes

mere eller mindre at have en Formodning om og en stærk Mistanke til en og den samme. Sikkert er det, at i begge Billeder er det Herrens Udsagn om, at en af dem vilde forraade ham, som sætter Sjælene i den stærke Bevægelse og motiverer Figurernes Holdning og Stilling og Ansigternes Minespil. Ganske vist sidder yderst tilvenstre i Billedet (tilhøjre, regnet fra Herren) en iøvrigt meget vel modeleret Skikkelse, ligesom sin Fælle paa den modsatte Side af Billedet anbragt paa den Side af Bordet, der vender udad imod Beskueren. Ogsaa denne synes ganske udenfor Sammenhængen; men da han, med Vinkanden i den ene Haand, bøjer sit Hoved for at høre, hvad hans Sidemand for Bordenden indenfor hvisker ham i Øret, har man Lov til at antage, at han endnu ikke har hørt eller ialtfald endnu ikke fattet de skæbnesvangre Ord. Derimod hører de to andre endnu ikke omtalte paa denne Side af Billedet til dettes ypperste Figurer. Hvor længe de har anet, at det var galt fat med deres usalige Meddiscipel, kan man ikke vide; men overraskende kommer Visheden dem egentlig ikke. Der var jo heller ikke sket noget endnu, idetmindste ikke dem vitterligt. Med ædel Alvor bøjer disse to staaende Skikkelser, af hvilke kun det øverste sees, sorgfulde Hovederne henimod hinanden i sagte, fortrolig, bedrøvet Ordveksling. Paa Herrens anden Side, i Rækken af de 5, findes to Par Hoveder, som svarer til disse. Det ene Par staar ligeledes op, halvt skjulte af de ved Bordet siddende. For den ene synes Sagen forfærdelig; men paa den andens Læber læses Ordene: Jeg har længe forstaaet, at det hang saaledes sammen med ham. Allermest udtryksfulde er imidlertid de to foran dem siddende. Den Gamles ærlige Ansigt er gennemfuret af Rædsel og Gru over, at et saadant Forræderi kan være tænkeligt og muligt. Den Yngres ligesaa ærlige synes med en trods hans yngre Alder større Verdenserfaring at sige: Ja, det er kun altfor vist, at saaledes kan det gaa til paa denne Jord.

Den Teknik, som Kunstneren ved Udførelsen af dette Billede har vist sig i Besiddelse af, vidner om et stort Mesterskab. Med Punsel og Hammer maa Pladen bagfra være arbejdet ud til disse

levende, udtryksfulde, fint nyancerede Physiognomier. Uvilkaarligt kommer man til at spørge, om Nutidens Arbejdsmethoder kan præstere det samme.

Er man saaledes, allerede i aandelig Forstand, ved at beskue dette Billede ført dybt ind, overraskes man imidlertid ved ogsaa i bogstavelig Forstand at blive det. Hele denne Forside er nemlig til at lægge ned som en Klap, og naar man saa samtidig aabner de to omtalte smaa Døre paa hver Side, staar man foran *en indre Altervæg af stor arkitektonisk, monumental Skønhed og Pragt.* Paa dens Midte findes et gyldent Højrelief af Hyrderne, som Julenat kommer ind i Stalden i Bethlehem ude fra Marken. Billedet er 22 ctm. højt og 39 ctm. bredt og af en mægtig betagende Skønhed, der endnu forhøjes ved, at det er indrammet af rigt sølvornamenterede Skuffer, fem paa hver Side i kvadratisk Form og to større, en foroven og en forneden, langs Billedets Langside som lave Rektangler. Og uden om disse atter de tre bag de smaa Fløje før skjulte tre Skuffer, som i gyldent Relief fortæller den hellige Historie: tilvenstre Syndefaldet, Bebudelsen, de hellige tre Konger, tilhøjre Jesu Daab, Forklarelsen paa Bjerget, Indtoget i Jerusalem.

Naar Francis Beckett, som vi saa, har bemærket, at Middelalder og Renaissance mødes i den hele Altertavles Opbygning, kan man ikke holde den Tanke borte, at alle disse Skuffer, hvis Sølv og Guld (maaske fordi det er saa vel gemt til daglig og ikke kommer i Berøring med Luften) straaler i den friskeste Glans, har været fortræffelige Gemmesteder for Relikvier og Helgenlevninger. Det er dog lidet rimeligt, at vi saa langt henne i Tiden har at gøre med andet end Erindring i Kunsten fra tidligere Tider. De to Kunstnere, hvis Navne og Mærker findes to Steder paa Værket, Jacob Mores den ældre og den yngre, antages ogsaa at have levet omkring Aar 1600. De mange Gemmesteders Betydning bliver da at opfatte symbolsk, tydende hen paa den hellige Histories dybe Mysterier, og vides heller ikke nogen Tid at have været praktisk benyttede.

Men for Foden af denne indre Altervæg paa den indvendige

Side af den nedslaaede Klap viser sig et ovalt Billede, graveret i Sølv, fuldt vel værd at omtale. I Pladen er det under den usikre Belysning vanskeligt nok at se, hvad Billedet forestiller. Det kan kun lige skimtes. Men Pladen selv er i nyere Tid af en kunstforstandig og dristig Haand bleven fjernet fra sin Plads og atter anbragt paa Stedet, efterat et Aftryk af den var taget, som dog ikke fremkom i ret mange Eksemplarer, der tilmed i Begyndelsen kun kom halvt offentlig frem. Efter at nu Græs er groet paa den begaaede rosværdige Brøde (som man vel maa kalde den), vil dog mange have set dette Billede, som er holdt ganske i nederlandsk Stil og viser en Bonde, der i en vejløs Skov trækker et Æsel efter sig, paa hvilket sidder en Kvinde med et Barn, altsaa Josef og Maria med Jesusbarnet paa Flugten til Ægypten. Det er dog ikke disse troskyldige Mennesker selv, ikke heller den med hollandsk Forsynlighed medførte Haandko til Rejsen, som mest fængsler Opmærksomheden, men Landskabet med det dybe Perspektiv mellem Træerne og udenom dem Vanddammen med Sivene og den opskræmmede Fugl og især de glimrende karakteriserede Stammer med det forskellige Løv, altsammen gengivet ved Lys og Skygge alene. Med sikker Kunst og yderste Omhyggelighed er alt dette udført ikke for at beskues og beundres af Mennesker, men ligesom for til Alterets Ære alene at gemmes for det daglige Blik sammen med den nys beskrevne indre Bagvæg. Og dog skal vi, forinden der gemmes for alt dette, føres endnu et Skridt dybere ind i denne. Det gyldne skønne Billede paa Midten af den viser sig at være en Laage eller Lem, der kan lukkes tilside. Paa dens indvendige Flade findes en ny Sølvgravering forestillende Jesu Omskærelse, som man dog i det herskende Halvmørke og de ubekvemme Omgivelser maa give Afkald paa nærmere at betragte, medens Øjet forbi det ser ind i et i fint udskaaret Rum af indlagt ædelt Træ, et Gemmested, siger man sig selv, for Alterets hellige Kar. Dog er ogsaa dette symbolsk at forstaa, og Rummet vides ikke nogensinde at have været benyttet paa denne Maade.

Naar saa alt atter er lukket til, staar Altertavlens Fod med

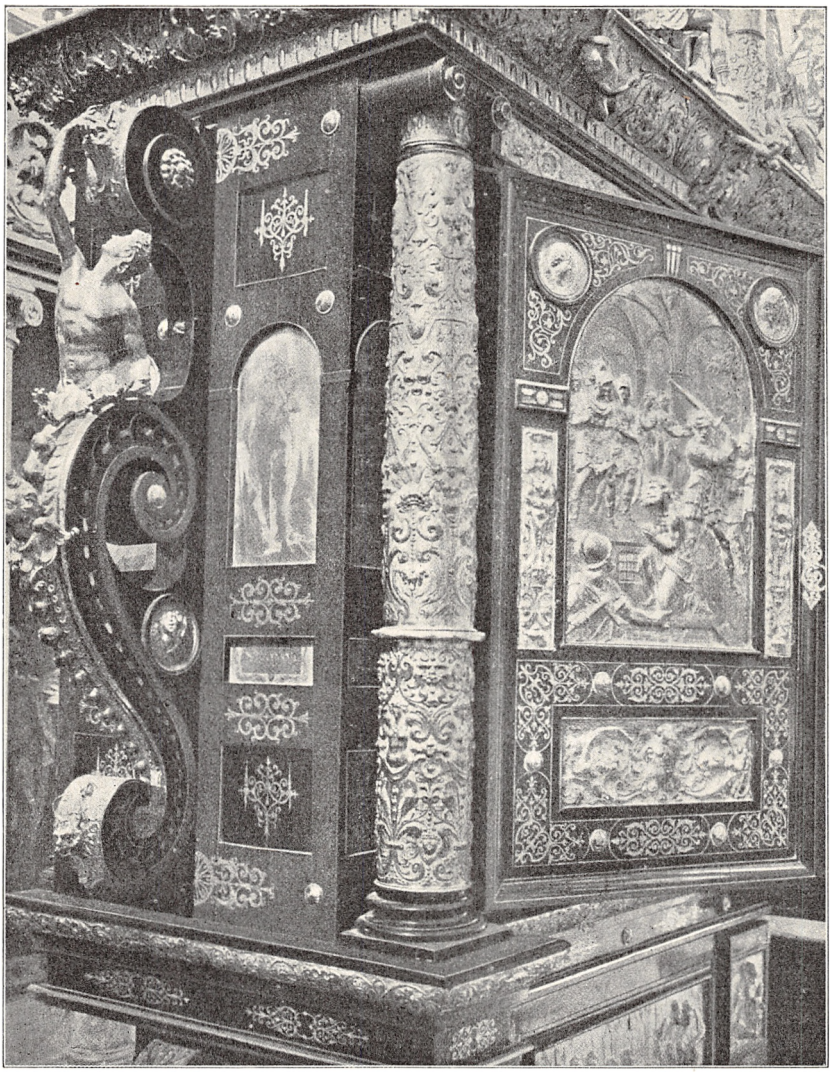

ALTERTAVLENS VENSTRE SIDE

sine gemte Herligheder og sin kraftigt udformede Karnis, der skiller den fra det store Midtparti, som en skøn, mægtig Fodskammel for dette. Kun Nadverbilledet er synligt, og fra dette følger lønligt det Ord, hvormed Herren gav sig ind i Lidelsen: *„En af Eder skal forraade mig“*, os op til den store Fremstilling ovenover.

2.

Midtpunktet og Hovedpartiet i Altertavlen, som vi altsaa nu stiger op til, er, som vi af Francis Beckett hørte, dannet som et Skab med to Fløje, der bevæger sig paa Hængsler, som er voksede op til at blive to ornamenterede Sølvsøjler, der bevæger sig sammen med Fløjene, alt efter som disse aabnes eller tillukkes, og i begge Tilfælde danner Rammen, eller om man vil, den lukkede eller aabne Portal ind til den store Fremstilling i Midten. Baade ved sin Højde og Bredde, i Særdeleshed naar Fløjene er aabne, hvad der nu bestandig er Tilfældet, men allermest naturligvis ved sit Langfredagsbillede af selve Korsfæstelsen, er denne Del af Altertavlen sikker nok paa først og mest at drage Opmærksomheden hen paa sig. Det er et meget figurrigt Billede, og alle Figurerne skinnende som Guld, adskillige af dem ogsaa i Forhold meget store. Hvis det er en kunstnerisk Lov, at ingen Plads i Rummet (eller paa Fladen) lades ubenyttet, da er denne Fordring her (og paa Sidefløjene) sket Fyldest. Dog er det ikke selve den kunstneriske Udførelse af hver enkelt Figur, som Tilfældet i langt højere Grad var paa Fodstykkets Nadverbillede, der fængsler stærkest, og meget er her i Detailerne i kunstnerisk Forstand af mindre Værd, men derimod netop Helheden og den kunstneriske Idé, som bærer denne frem med den umiskendelige Hensigt at udfolde den saa fyldigt som muligt for Beskueren, eller, naar Sagen sees ideelt: den ved Alteret knælende Menighed. I den Henseende kan man sige, at den gennemførte Fremstilling stræber efter at kappes med selve den bibelske Tekst.

Midtpartiet, der ogsaa i ydre Maal overgaar Fløjene, viser Lidelsens Højdepunkt: Golgatha med de tre Kors.

Hvor ædelt formet Herrens Skikkelse paa det midterste Kors

er, gør sig ikke tilfulde ret gældende netop paa Grund af Figurrigdommen omkring den og bagved den. En Dag da man ønskede at faa et Billede af dette Kors alene, havde man imidlertid draget et Lærred bag omkring det, saaledes at alt det øvrige af Altertavlen var skjult; og det traadte da ret tydeligt frem, at der over den rolige Skikkelse paa Korset i Midten er en ophøjet, fast og mandig Ro, som uden Ord taler om hans Lidelses Storhed. Det er Helten paa Korset, som i Tavshed kæmper for Sejren over Syndens og Dødens uhyre Magter netop ved i Stilhed at lide, *„den Retfærdige for de Uretfærdige"* (1. Pet. 3, 18); det var Opfyldelsen ikke i Drøm men i Daad, udført i den mest haandfaste Realisme, af Ordene hos Esaias: *„Herren lod al vor Misgerning imod ham. Den blev krævet og han led, men han aabnede ikke sin Mund, som Lammet, der føres til Slagtning, som Faaret, der er stumt imod den, der klipper det"* (Es. 53, 6.—7.) I Modsætning hertil krummer de to Misdædere, der sees ikke naglede, men bundne til deres Kors (hvilket ofte skete), sig paa en voldsom, vel næsten umulig Maade. Det er Korsets Historie i menneskelig Virkelighed, som her fortælles. Symbolsk er det derimod, at medens, som sagt, alt ellers her paa Billedet er gyldent, endog de tre Kors (hvad man egentlig maa kalde en Fejl), saa er de tre korsfæstede Legemer holdt i Sølv, det mindre ædle Metal: „Han blev regnet lige med Misdæderne". Og symbolsk er det ogsaa, at bag Korset tilhøjre og tilvenstre ses to Sole; thi hvad andet skulde de vel betegne, end at det Mørke, der bredte sig over Golgatha og det ganske Land fra den 6.—9. Time (Math. 27, 45), som er netop de Timer, der fremstilles, og endte med det Raab „min Gud, min Gud, hvorfor har Du forladt mig" (Matth. 27, 46), er Vuggen for det Lys, som skinner fra Korset og den aabne Grav hen igennem hele Verden? „For min Skyld Du i Mulm og Nat Dig følte saa af Gud forladt, at aldrig jeg forlades skal i Dødens dybe Skyggers Dal". Solen paa Herrens højre Side synes at tilsmile den bodfærdige Røver, som bøjer sit Hoved hen imod ham, medens den anden, ubodfærdige, bøjer Hovedet ned og bort. Det maa imidlertid indrømmes, at

Fremstillingen paa dette Punkt ikke er bleven helt tydelig. Udenfor dette Træk er der ingen Forskel kendelig paa de to Misdædere, hvad der jo udvortes set heller ikke var. Overalt er det klart, at Kunstneren har, saa vidt muligt, villet have *alt* i Evangelierne med, og at han tillige har villet, at vi skal se ind i *Dybden* af Herrens Lidelse. Derfor har han formet sit Værk som et „Diorama" (ɔ: „et Billede, man kan se helt igennem"), hvis forreste Figurer, om hvilke vi straks kommer til at tale, er store og fuldt udførte, medens de aftager i Størrelse og i det Relief, der efterhaanden afløser de frit staaende Skikkelser, bestandig bliver fladere og mindre ophøjede henimod Baggrunden lige ind til Bunden af Billedet. Han har dermed tilstræbt Perspektivet, noget som ellers tilhører Malerkunsten, og hvori navnlig hollandske Malere har fejret store Triumfer. Ofte har dog den bildende Kunst tilstræbt noget lignende, hvilket ogsaa her er Tilfældet; men megen Ufuldkommenhed følger da uundgaaeligt med, og nogen virkelig Illusion for Øjet kan ikke opnaas. Bag ved Korsene tilhøjre og tilvenstre sees forfra to romerske Høvidsmænd til Hest. Bagved og mellem disse de romerske Soldater i meget lavt Relief, kastende Lod om Jesu Klædebon. Endnu længere bagved synes en Flok Hestfolk og andre Figurer at trænge sig frem, hvilke det nedefra Gulvet foran Alteret dog ikke er muligt ret at gøre sig Rede for, men hvis Betydning i Billedet formentlig egentlig ogsaa kun er som en Art Mellemgrund at markere Golgathas Beliggenhed *udenfor* Jerusalem, hvis Mure helt i Baggrunden rejser sig anseligt med en hvælvet Portaabning i Midten, igennem hvilke flere Personer sees i Relief, passende deres egne Forretninger og uden Sammenhæng med Forgrundens alvorlige Skuespil. Under Porthvælvingen sees et Faldgitter, vistnok mere efter Datidens Fæstningsbrug end efter Oldtidens.

Af de i Forgrunden mest fremtrædende, frit udførte Figurer knæler en Kvinde ved Korsets Fod, formentlig Maria Magdalene. Med venstre Arm og Haand omfattende Korset seer hun opad imod den Korsfæstede, medens den højre peger nedad imod en

MARIA MAGDALENE VED KORSETS FOD

meget ubetydelig Genstand, der nærmest synes at ligne en Lysepibe, ikke engang af ædelt Metal. Hvad er Meningen? Har der til Tider været anbragt et Vokslys ved festlige Lejligheder? Derom ved man intet, og selv saaledes benyttet vilde denne Overflødighed falde udenfor Billedets Sammenhæng som noget ganske ubetimeligt. Alligevel drager Kvindens meget udtryksfulde Stilling og Bevægelser den med ind i Billedets Fortælling og gør det fattige Kar samtidig med denne. Det er nemlig Meningen, at hun deri opsamler det fra Korset neddryppende Blod. At dette er en senere Tids Forestilling, hvorom intet findes i Evangelierne, er en Sag for sig. I sig selv er denne Kvinde den ædleste og skønneste paa Billedet og overgaar langt Marias og Johannes opretstaaende Skikkelser, hver paa sin Side af Korset, der i kunstnerisk Henseende intet af Interesse frembyder.

Vi kommer nu til de opslagne Sidefløje, først efter Lidelses-

historiens Gang den tilvenstre, begge i stærkt ophøjet gyldent Relief med næsten fritstaaende Skikkelser. Fordelen herved i Modsætning til Midtpartiets Diorama er øjensynlig: Kan der end maaske gøres Bemærkninger ved de enkelte af Figurernes Modellering, saa er Fortællingen i Billederne overordentlig tydelig og klar. Paa den venstre Fløj sees øverst paa Fladen tilvenstre Pilatus paa sin Dommerstol, rigtignok iført en langt mere jødisk end romersk Dragt. Omkring ham det jødiske Raads Medlemmer, med hvem, eller rettere for hvem, han fører sin Tale, idet han slaar ud med begge Arme som for desto mere at overbevise. Thi det kostelige ved dette Billede er, at han øjensynlig beflitter sig paa at godtgøre sin egen Uskyldighed i denne Sags uheldsvangre Gang. Han er, saa at sige, her allerede i Færd med at tvætte sine Hænder for den blodige Skyld og døde sin egen Samvittighed. Hvad andet kan han gøre med dette besværlige Menneske under de fatale Omstændigheder, end at lade Sagen gaa sin egen skæve Gang, alt medens han selv mere og mere

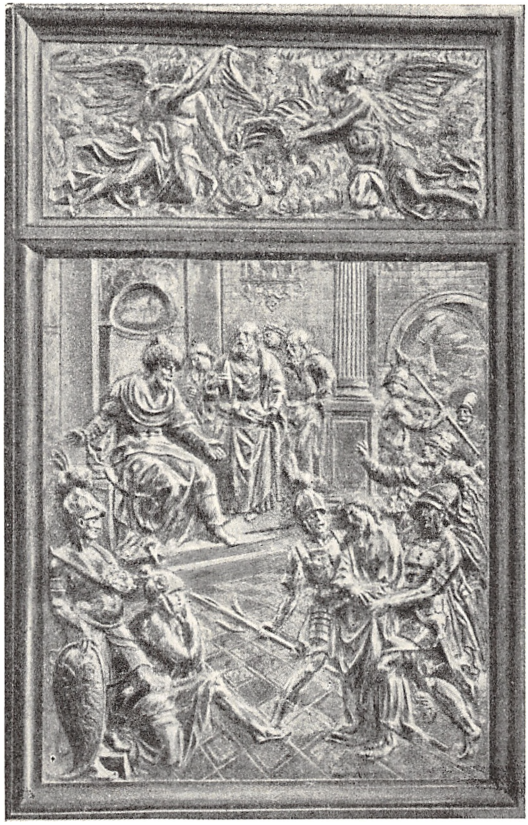

PILATUS OG JESUS

nødes til at tage Del i dens forfærdende Udgang? De store Fagter, hvormed han sidder og docerer dette, er meget veltalende og røber alt for Beskueren. Men nedenfor tilhøjre i Billedet sees Stridsmændene ifærd med deres raa Spot og foregivne Tilbedelse af „Jødernes Konge", medens Jesus staar værgeløs med bundne Hænder iblandt dem og intet har at sætte imod deres Raahed og Vold uden et helligt Menneskes Ret til i en saadan Stund at tie og lide i Stilhed, overgivende sig selv og sin Sag til Gud i Himlen. Modsætningen imellem ham og hans Forhaanere og mellem ham og Pilatus er meget tydeligt fortalt og slaaende gengivet.

Paa den anden Fløj tilhøjre er Gravlæggelsen i Urtegaarden afbildet. Det døde Legemes Nedsænkning (thi saaledes er det opfattet) i Graven har maaske haft mange Forbilleder; thi Emnet har allerede dengang været mangfoldige Gange behandlet; men dette forringer ikke Fortjenesten i, at det livløse Legeme (se især den nedhængende højre Arm) i sin Afmægtighed er ligesaa fint som udført gengivet. Ogsaa de ved Nedsænkningen beskæftigede Personer er naturligt og godt fremstillede, tiltalende og vindende Skikkelser. Rørende er især den Kvinde, hvis Hoved og Skuldre alene sees, som paa højre Side af Billedet bøjer sig ned og ydmygt kysser den slapt nedhængende venstre Haand. Dette er maaske den skønneste Figur paa hele Tavlen. Derimod har de nederste paa Billedet tilhøjre og tilvenstre anbragte Kvindefigurer intet at sige os og findes der vel kun for at udfylde Fladen og symbolsk at udtrykke Sorgen ved et Sørgespil. Øverst tilhøjre svæver en mørk Tordensky over Scenen, og man mindes Ordene:

„Som solsprængt Sky
Af Dagen ny
Paa Herrens Vej er hver en Skygge". —

Thi dette var jo i strengeste Forstand Herrens Vej igennem Dødens Mørke ind til Liv og Lys.

Men øverst paa begge Fløjene (sluttende sig til de smaa Englehoveder paa den nederste Kant af Karnisen) er omtrent $^1/_4$ af

Fladen afskaaret ved en Ibentræs Ramme tværsover Fladen, som staar udmærket smukt til det gyldne Billede; og i de derved fremkomne to lave Rektangler er et Billede, det samme paa begge Fløje, anbragt af to Engle, dejlige Skikkelser, der ligesom er komne i susende Fart paa de store Vinger og knælende med det ene Knæ paa Jorden rækker to Palmegrene henimod hinanden, Sejrens og Fredens Tegn og Himlens Velsignelse over Lidelsen og Døden nedenfor paa Jorden. Det er ligesaa dybt tænkt, som dejligt udført, og bringer den græske Psalmes Ord i Minde:

„Hvi er dine Klæder saa røde,
Det Udraab fløj Herren imøde
Fra hele det himmelske Kor".

Fra det Kor kommer de.

Og saa afsluttes hele denne Del af Altertavlen med en Karnis foroven, ligesom Tilfældet var nedenfor paa Fodstykket. Naar Sidefløjene, som i tidligere Tider almindeligt var, er tillukkede, sees paa deres udvendige Flader i ophøjet Sølvrelief tilvenstre Døberens Halshugning i Fængslet i Makærus og tilhøjre det saa ofte gentagne Martyrbillede af den hellige Sebastian, den romerske Soldat, der efter Legenden sees bunden til et Træ, gennemboret af Pileskud, af hvilke intet maatte ramme ham dødeligt. Alt paa hele Altertavlen er da det monumentale Sort (Ibenholt) og Sølv og al den gyldne Pragt lukket inde.

3.

Over den nævnte Karnis kommer saa Altertavlens øverste Del eller, som Francis Beckett kalder den, Kroningen. Hvad der paa denne forestilles, er Opstandelsen. Men inden vi betragter Billederne paa denne, fæster vi Opmærksomheden paa de fire prægtige Soldaterskikkelser ved dens Fod, anbragte i Række paa Karnis'en: Vagten ved Graven, som falder omkuld. Naar Francis Becket omtaler disse Figurer som et frit og spøgefuldt, næsten „kaadt" Indfald af Kunstneren, hvori han altsaa skulde som til et Øjebliks Hvile have frigjort sin Aand fra Værkets øvrige strenge Alvor, saa er det overset, at en meget alvorlig Idé,

som aldeles passer ind i Helheden paa sin rette Plads, lader sig forbinde dermed, og man kan næppe tvivle om, at den har været i Kunstnerens egen Tanke. Disse fire Soldater, der fægter forgæves i den tomme Luft med deres dragne Sværd, symboliserer Verdensmagten i dens Afmagt overfor Opstandelsens Kraft. Med al deres Mandhaftighed er disse Jordens Kæmper satte ud af Kraft, medens *den hellige Historie, som de vilde forhindre og tilintetgøre, gaar sin rolige Gang videre over og omkring dem.*

Lige i Midtlinien over deres Hoveder ses imellem to sølvornamenterede Søjler (mindre, men ellers ganske lig de to store nedenfor) den opstandne Frelser selv i hel Figur, omgiven fra Isse til Fodsaal af Straaleglandsen og ligesom den gjort i Sølv. Hvor lidet nu end de stive Straaler i Metallet egner sig til at give Billedet af en Straaleglands, langt mere egnede, som de er, til at vise en Tornekrone end en Glorie, de gør dog deres Virkning. Figuren er forholdsvis lille, men ædelt formet og kan gøre Krav paa virkelig Skønhed. Trods det snævre Rum mellem Søjlerne ses dog bag den Opstandnes Skikkelse ikke alene som vedbørligt Paaskesolen, men, saavidt man nedenfra kan rede det ud for Øjet, paa Siderne og i Grunden forneden i meget fladt Relief endnu to af Vagten, forsynede med Hellebarder, Krigsknægte, som forgæves søger at holde Herren nede i Graven og i Døden. Her, hvor man næppe kan se Fremstillingen, og det, man kan skimte, aldeles ikke vidner om Formskønhed, kan disse to Soldater ikke forklares som en Spøg eller Spas fra Kunstnerens Side; og dette bekræfter den ovenfor fremsatte Opfattelse, at heller ikke de fire formskønne og meget udtryksfulde Skikkelser nedenfor er af Kunstneren selv skabt „blot til Lyst", men for at markere Verdensmagtens totale Fald og Forlis, da Lynildsmanden nedfoer fra Himlen, traadte til og væltede Stenen fra Graven og satte sig paa den (Matth. 28, 2). Hvilken bedre Overgang kan ogsaa tænkes fra den afsluttede Lidelse nedenunder til Fremstillingen af Sejren ovenfor.

Det var, kan man sige, nødvendigt for Kunstneren efter hans

Værks Plan at fremstille for Øjet ogsaa den opstandne Herre selv; og han har, som vi ser, forsøgt det. Ogsaa andre og større Mestre har forsøgt det samme, men i Virkeligheden er ingen af dem kommet ud over det symbolske; thi det, der skulde fremstilles, var jo netop „hvad intet Øje har set og intet Øre hørt, og hvad der ikke er opkommet i noget Menneskes Hjerte" (1. Kor. 2, 9), nemlig den himmelske Herlighed selv, som gaar over al Forstand, og som, saalænge vi er under Tid og Rum, kun i forbigaaende Glimt og Billeder kan beskues af Mennesker. Derfor har ogsaa Kunstneren her med sikker Takt føjet to Billeder til, begge fra Opstandelsesdagen, i hvilke det, som ikke kan ses, og han, som ikke længere kunde ses af menneskelige Øjne, atter i forbigaaende Øjeblikke træder indenfor Tid og Rum for at vise sine, at han dog lever. Det er Aabenbarelsen for *Marie ved Graven (Joh. Evgl. 20, 13—18) og for de to Disciple, der gik til Emaus* (Luk. Evgl. 24, 13—35). Det er jo netop paa denne Maade, at Herren er med os alle Dage og, skønt skjult for Verden og ikke legemlig til Syne, i Kraft opretretholder sin Menighed.

Paa Relieffet tilvenstre ses Maria, sunket til Jorden med begge Hænder trykket imod sit Bryst. Der kan være Tvivl om, hvilket Øjeblik der er ment, enten det lige før eller det lige efter, at hun har genkendt Herren og med sit Raab „Rabbuni" (Mester) har styrtet sig imod ham for at kaste sig i hans Arme eller, som vi sædvanlig forestiller os det, tilbedende falde ned for ham og omfavne hans Knæ. At noget saadant har været hendes Tanke, ligger i Situationen selv og fremgaar ydermere af Herrens Ord til hende: „Rør ikke ved mig, thi jeg er endnu ikke stegen op til Faderen". Til dette Forbud passer paa Billedet hele hendes tilbagetrukne Stilling særdeles vel. Eftertrykket skulde da efter denne Opfattelse være lagt paa hendes Lydighed imod dette „Rør ikke ved mig". Dog vilde maaske i dette Tilfælde nok saa naturligt hendes Arme og Hænder endnu længselsfuldt være strakte henimod Skikkelsen foran hende. Dertil kommer, at der i den Skikkelse, som hun

selv først antager for Urtegaardsmanden (d. v. s. Havens Ejer eller Bestyrer) og siger til: „Herre, hvis Du har baaret ham bort, da sig mig, hvor Du har lagt ham, saa vil jeg tage ham", ikke paa Billedet, i det mindste ikke som der kan skimtes nede fra Altergulvet, er antydet nogen Forklarelse eller begyndende Aabenbarelse. Tvertimod staar den foran hende som den kraftige Havekarl med Spaden over Skulderen, der som i Forbigaaende gentager Englenes Spørgsmaal fra den tomme Grav: „Kvinde, hvi græder Du?", hvilket hun i sin haabløse Sorg synes slet ikke at have fundet Trøsten i og svarer paa, som om det var almindelige Mennesker, der havde talt til hende. Paa samme Maade svarer hun ham ogsaa, da han føjer til: „Hvem leder Du efter?". Først da han nævner hendes Navn, vaagner hun op af sin Sorgs Bedøvelse og genkender Herren. Men til Øjeblikket lige forud, Johannesevangeliets Kap. 20, Vers 15, synes Billedet efter vor Opfattelse bedst at passe, og ligeledes Marias bønligt bedende Stilling med de sammenknugede Hænder foran Brystet, idet hun retter sin inderligt bedrøvede Henvendelse til Urtegaardsmanden foran hende i det fattige Haab i det mindste at faa Mesterens døde Legeme lagt i Fred i en Grav andetsteds.

Naar vi her hævder denne Opfattelse af dette Billede, er det ogsaa fordi Kunstneren selv i sit Værk er paa den sikre Side. Han har prædiket Opstandelsen ligefrem i den skønne Midtfigur imellem Søjlerne; her prædiker han den indirekte i disse synlige Skikkelser, som Kunsten magter, og overlader Menigheden forneden ved Alteret at føje det usynlige, som Kunsten ikke magter, til og lægge det ind i Billedet eller læse det ud af det, hvad den jo ogsaa tilfulde formaar og enhver Beskuer gør. Og saaledes forstaaet bliver Billedet et fuldstændigt og ligevægtigt Sidestykke til Tavlen paa den anden Side af Midtbilledet: De to Disciple, der gaar til Emaus, hvor Herren kommer til paa Vejen og vandrer med. Han gaar i Midten og er den højeste og den, som taler. De synes at gaa hastigt; men dette er at opfatte som en Antydning af, at de to ubevidst iler fremad imod det, som i Herberget skal klare sig for dem, da deres Øjne lukkes op for,

hvem det er, der har vandret med dem, idet han bryder Brødet og i samme Stund bliver usynlig for dem. Og det, at han paa Billedet griber den enes Haand, medens den anden bøjer sig frem for ogsaa at høre, antyder, hvad de bagefter sagde til hinanden: „Brændte ikke vore Hjerter i os, da han talede med os paa Vejen og oplode os Skrifterne".

Og saaledes prædiker Altertavlen i disse to Billeder for os om det for Verden skjulte Samliv mellem den korsfæstede genopstandne Herre og Frelser og hans Menighed paa Jorden, det Samliv, som Menigheden forneden ved Alteret bevidner og bekræfter ud af sin egen Erfaring. En skønnere og værdigere „Ordning" af alle disse Billeder paa dette mærkelige og enestaaende Kunstværk kunde ikke tænkes. Ovenover i den brudte Gavls Trekant ses saa Gud Fader med den korssmykkede Jordkugle i sin Favn, og øverst paa Gavlspidsen staar i Sølv den vingede Figur rolig og skøn, smukt udført, som forestiller „Troen".

Medens denne er ganske paa sin Plads og trods sin Lidenhed afslutter alt paa lykkeligste Maade, er dette ikke Tilfældet med to, heldigvis meget lidet synlige Figurer i Sølv, anbragte i liggende Stilling tilhøjre og venstre af Gavlens Afdækninger og efter Angivende forestillende Haab og Kærlighed. De har imidlertid slet ingen kunstnerisk Sammenhæng med den saa smukt og beskedent virkende lille Troens Engel ovenfor eller nogen religiøs Sammenhæng med nogetsomhelst andet paa den hele Altertavle. I alle dens Billeder er Kærlighed og Haab saa fyldigt og mangfoldigt fremstillede, talende ud af den gengivne Lidelses- og Opstandelseshistorie, at der ikke er allerfjerneste Trang til andre Symboler, og allermindst da tilmed i sig selv det er intetsigende for ikke at sige ynkelige Figurer, der burde fjernes fra Altertavlen. Er de virkelig anbragt der af Mesteren selv, er det kun en uheldig Erindring om Lorenzokirkens Figurer i Florents, som aldeles intet har her at gøre.

Derimod kan endnu nævnes de paa Alterets Sideflader indlagte store Rids i Sølv af flere bibelske Skikkelser (Esaias, Moses, David o. s. v.). Trods deres Størrelse er disse Billeder kun at

regne for Dekoration og heller ikke beregnede paa at give noget selvstændigt Indtryk.

Men sluttelig maa nævnes Bagsiden af Alteret, som fra Gulv til Top i hver Kvadrattomme er et Mesterværk af fint indlagt Træ og Perlemor i barokke Figurer og fantastisk Tegning. I den øverste Halvdel findes to Rækker Skuffer, en paa hver Side, ikke færre end 10 i Tallet begge Steder, som, om ikke af anden Grund, saa fordi de er saa højt anbragte, at de ikke kan tjene til praktisk Anvendelse og tilmed er ganske uaflaasede, øjensynlig kun er tænkte som passelig Pryd og symbolske Antydninger af et rigt Indhold i det dybe Alter.

HELLIGKILDER I FREDERIKSBORG AMT

Af August F. Schmidt.

VANDET har altid spillet en stor Rolle i Menneskelivets Husholdning, baade til *praktisk* Brug og til *religiøs* Brug. Fra de ældste Tider er Vandet brugt ved religiøse Ceremonier. I den kristne Religion er det brugt symbolsk ved Daaben.

Denne klare, gennemsigtige Vædske, der *vælder* frem af Jorden ved *Kilder,* fylder Sænkninger i Jordoverfladen, falder ned fra Himlen, naar den er overtrukket med Skyer, denne Vædske, som om Vinteren her i de nordiske Lande fryser til et stift Dække, mens den om Sommeren er bølgende og mild, har haft let ved at sætte Menneskenes Fantasi i Bevægelse. Folketroen fyldte Vandet med Væsener: Damhesten, Aamanden o. fl. (I Norge Nøkken og Huldren til Eks.)

Vandet krævede sine Ofre. Det er en udbredt Tro, at Aaen (f. Eks. Liver Aa i Vendsyssel) hvert Aar krævede et Menneskeliv. Kort forinden brændte der Lys ved Stedet, hvor Ulykken vilde ske.

Paa et tidligt Kulturstade har man næsten betragtet Kilderne som guddommelige Væsener, ofret til dem og paa forskellig Maade æret dem — søgt at holde Kildens Aand venlig stemt mod dens Omgivelser — saa den ikke skulde kræve Offer af Menneskeliv.

Vandet var jo ogsaa i Besiddelse af *lægende* Kraft. Vandet forfriskede og rensede de syge, der toede sig i det. Det var

særlig Kilderne, som rislede frem af Jordens Dyb, der blev tillagt Egenskaben: *Lægedom.* Det er forstaaeligt nok. Naar et Menneske, der f. Eks. var befængt med en Hudsygdom, badede *hele* Kroppen i det friske Kildevand, følte sig lindret og maaske efter flere Dages gentagne Badning helt blev befriet for sin Sygdom, er det intet Under, at man har troet, Kilden var i Besiddelse af Lægedomskraft — hvad den faktisk ogsaa var — og har betragtet den med hellig Ærefrygt.

En Sygdom, der hyppigt blev helbredet ved gentagne Ganges Tvætning i Kilden, var Øjensygdom. Naar et Barn, der antoges for blindt, var blevet ført fra mørke, tilrøgede, uhygiejniske Omgivelser ud til Kilden og havde faaet Øjnene befriet for Materie og anden Urenhed, er det naturligt, at Øjelaagene har aabnet sig — Barnet blev seende. Og ganske naturligt er Kilden blevet tillagt Lægedomskraft, *Hellighed.*

Undertiden er en Kildes Vand blevet hellig paa Grund af, at en Kirkens Mand, en Abbed eller lignende, har brugt af Vandet til at give en syg at drikke eller vadsket det syge Sted med — og Vandet blev saa tillagt helsebringende Magt, fordi en Guds Mand havde brugt af det.

Fra katolske Lande ved vi, at Helgengrave har været helsebringende, eller der har været en hellig Kilde derved. Man brugte ofte og bruger endnu i katolske Lande at ophænge Minder om Sygdomme (Krykker f. Eks.) ved Helgeners Grave til Tak for Helbredelse. Det samme kendes fra protestantiske Lande lige til vore Dage, især ved *hellige Kilder*[1]). Paa Laaland hedder en Kilde *Krykke Kilde* o: de syge, der blev helbredte, kastede Krykkerne der.

Om Abbed Vilhelm, der boede paa Æbelholt Kloster, *Tjæreby Sogn,* Strø Herred, fortælles adskillige legendariske Træk om Undere, han udførte, dels i levende Live, dels efter Døden. Man dyppede bl. a. den hellige Mands Tand i Vand, og det blev helbredende. En Beretning fortæller, at en Mand i *Annisse* (Holbo Herred), der var syg, ønskede at drikke Vand af den Kilde,

[1]) Se Hans Olrik: *Danske Helgeners Levned.* (Kbhvn. 1893). S. 259.

Abbeden havde ladet rense og forsyne med Lukke. Da Adgang til Kilden ikke var tilladt, lod han Abbeden underrette om sit Ønske. Denne gav Tilladelsen, Manden fik et Bæger Vand fra Kilden og blev rask[1]).

Kilderne har saaledes været baade Helligkilder og Sundhedskilder, Lægedomskilder.

Kildedyrkelsen og Kildetroen er bevaret fra den hedenske Tid helt op til den nyeste Tid.

I den hedenske Tid var Kilderne viet til Hedningeguderne, f. Eks. Tir og Balder. *(Tisvilde: Tirs Vœld, Baldersbrønde).*

Med Kristentroens Indførelse til Danmark flyttedes Troen fra Hedningeguderne til Kristenhelgenerne. For den store Befolkning er denne Overflytning næppe blevet klar. Med Reformationen skulde man tro, at Dyrkelsen af de „papistiske" Helgener skulde være blevet forbudt og forfulgt, men dette var ikke Tilfældet, Lutherske Præster har endog bedt for Kildegæsterne. De lutherske Præster har sikkert ogsaa gerne set Kildebesøget, da Kildegæsterne efterlod Gaver -- Taknemlighedsgaver — ved Kilden, og Fattigblokke blev opstillede til at modtage Mønterne, de besøgende vilde ofre. Pengegaverne blev uddelt til Sognets fattige. Mange Steder er Kildedyrkelsen nu blevet afløst af Markeder som en direkte Fortsættelse af de gamle Kildemarkeder, der, efterhaanden som Kildegæsternes Antal tiltog, forøgedes. Kildernes sædvanligste Besøgstid var ved St. Hansdagstide — særlig St. Hans Aften. — Maaske de sidste Rester af en ældgammel hedensk Midsommerfest. Et mærkeligt gammelt og oprindeligt Kultusminde fra Hedenskabets Dage har vi endnu bevaret i St. Hans Baalene, der tændes paa Højene for at forjage Heksene.

Naturligt var det ogsaa at holde Kildedyrkelsen og i Forbindelse dermed Kildemarkedet i denne vor nordiske Højsommers favreste Tid. Da var Vejret mildt, saa de svage og syge kunde taale at overnatte i Telte eller ved selve Kilden, og Vandet er paa denne Aarstid saa varmt, som det ad naturlig Vej kan

[1]) Se: *Danske Helgeners Levned* ved H. Olrik. S. 232. Om andre og lignende Undere udførte af Abbed Vilhelm se samme Bog S. 229 ff., 253 ff., 283 ff. Smlgn. *Fra Frederiksborg Amt* (1906) S. 49.

blive. I Berlingske Tidende den $^1/_7$ 1887 kan man læse, at „sidste St. Hans Nat laa to syge Kvinder ved Helenes Grav i tyk Indpakning medens tre mandlige Slægtninge holdt Vagt udenfor. Man kørte den traditionelle Tur til Kilden St. Hans Aften".

Til Sundhedskilderne knyttede sig selvfølgelig mange Skikke, som skulde overholdes.

Var en Patient for svag til at kunne føres til Kilden, kunde man klare sig ved at hente Vandet hjem til den syge. Vandet maatte i saa Tilfælde ikke komme under Tag, saa mistede det sin Kraft. Karret, der brugtes til Opøsningen, maatte aldrig være brugt og maatte ejheller bruges siden. Derfor var der Boder ved Helligkilderne, hvor der solgtes Lerpotter, som efter Brugen knustes for at forhindre senere Brug af dem. Ved enkelte Kilder har man kunnet opgrave Potteskaar i Læssevis. Man ofrede ogsaa altid „ulige" Penge — enten i Fattigblokken eller i selve Kilden. Et Sted plejede Præsten at nedsænke et Net i Kilden for paa denne Maade at opsamle og tilegne sig Kildegæsternes Gave. De syge, som blev helbredte, efterlod ofte Klæderne, der havde dækket det syge Sted, eller deres Stokke og Krykker, (som ovenfor fortalt), hvilke de vist ofte har maattet savne siden, naar Gigtlidelserne har indfundet sig igen efter den kortvarige Lindring, Kildevandet har givet.

Troen paa de hellige Kilder har mange Steder holdt sig meget langt op i Tiden — helt til den Tid, da forbedrede sanitære og hygiejniske Forhold har vundet Indpas hos den jævne Befolkning. Den hyppigere Brug af Læger ved Sygdomme og den bedrede Oplysning har fortrængt Troen paa Helligkilder — selvom der vel endnu findes enkelte Gamle, der er blevet „helbredt" af Lægedomsvandet og tror paa dets Kraft.

I *Frederiksborg Amt* har Kildetroen og Kildedyrkelsen været ret udbredt. En enkelt Kilde, *Helene Kilde*, er endog blevet Danmarks berømteste Helligkilde og ogsaa den mest søgte.

Med Hensyn til Fremgangsmaaden har jeg valgt at behandle de enkelte Kilder i samme Orden, som Sognene følger efter hverandre i *Traps Danmark*. (Samme Orden bruges ogsaa i *Dansk Folkemindesamling*).

Til hver Kildes Beskrivelse er gennemgaaet, hvad det har været mig muligt at finde af trykt og utrykt Stof. Dog vil der blive lagt mest Vægt paa Folkemindestoffet, hvoraf der i Hovedsagen ogsaa findes mest, og det maa vel ogsaa anses for det betydningsfuldeste Materiale ved en Redegørelse og Undersøgelse af Kildedyrkelsen. Historisk og arkæologisk Stof vil selvfølgelig blive benyttet i saa vid Udstrækning som muligt, hvor der foreligger noget af Betydning. Ved hver enkelt Kildes Beskrivelse vil blive gjort Rede for den Literatur, jeg *direkte* har brugt, hvad jeg ikke har ment at burde gøre ved Indledningen, undtagen i et enkelt Tilfælde.

I *Helsingør* (5)[1]) fandtes *St. Hans Kilde.* Den besøgtes St. Hans Aften og Nat. Da samledes henimod Skumringen „Ældre og Yngre, Mænd og Kvinder, Børn og Tyende, især paa den saakaldte Tegners Tømmerplads, for at drikke al Sygdom bort i den paa denne Plads værende St. Hans Kildes lægende Vand. Hvorfra dens Hellighed udledes, har jeg aldrig kunnet erfare; men jeg er tilbøjelig til at antage, at enhver By har haft sin Kilde, der tillagdes en lægende Kraft paa St. Hans Aften, og ved Helsingør fandtes flere Kilder, der alle havde en saadan vidunderlig Kraft"[2]).

Karlene og Pigerne, der kom og drak af Kildens Vand, oversprøjtede hverandre til almindelig Fornøjelse. Pigerne gik som Regel af med Sejren. St. Hans Nat imens Midnatsklokken slog, kunde de giftefærdige Karle og Piger se deres tilkommende i en Spand Vand, der paa en hemmelighedsfuld Maade var hentet fra en af de hellige Kilder. (Samme Afhandling S. 214). *Ophelia Kilde* ved Marienlyst har næppe været hellig.

I *Hornbæk-Hellebæk* Sogn, Lynge-Kronborg Herred (12, 13) findes *Kong Haagens Kilde* mellem Hornbæk og Byen Villingebæk. For over 50 Aar siden laa ude ved Kysten nogle gamle Gravhøje, Femhøje, hvoraf den ene hed Kong Haagens (Haakons)

[1]) Numrene henviser til Dansk Folkemindesamlings topografiske Ordning, hvor det utrykte Materiale findes under Arkivnumret 1906/31.

[2]) *Gamle Dage i Helsingør 1800—1830.* Af afd. Herredsfoged O. Lund. Museum I. (1892) S. 212.

Høj. Neden for denne paa Strandbredden sprudler Kong Haagens Kilde frem. Deraf Stedets Navn *Kildekrog*.

Der er fortalt, at en Kvinde i Hornbæk, der paa Grund af Sygdom i mange Aar havde maattet ligge i Sengen, var blevet helbredet ved at drikke af denne Kildes Vand, som hun i en Drøm havde set. Efter hendes Paavisning fandt man Kilden. Det var derefter i mange Aar en fast Skik, at Lejets Ungdom hver St. Hans Aften vandrede ud til Kilden og pyntede den med Stene og Blomster. Ovenstaaende Beretning er vist den eneste, der findes trykt om Kong Haagens Kilde[1]).

Foruden St. Hansfesten (eller Kildefesten) er der en Fest, som holdtes paa Pinsebakken ved Hellebæk. Den sammenlignes med Dyrehavsbakkegøglet, og hvad dertil hører[2]).

Nu findes der mange Kilder (Blaalerskilder) langs Nordkysten af Sjælland, hvilke maaske har indvirket paa Bynavngivningen. (Ellekilde, Villingbæk, Hellebæk o. s. v.) Adskillige af disse Kilder kan muligvis i sin Tid have været Helligkilder, men sikre Beretninger derom mangler.

I *Birkerød* Sogn (Lynge-Kronborg Herred 18) fandtes en hellig Kilde i en hul Bøg, der stod paa *Ravnsnæs* Østre Mark. Bøgen med Kilden blev besøgt St. Hans Aften for Feber- og Koldesyge. Bøgen blæste omkuld Natten mellem den 21. og 22. Januar 1737 og blev brændt. Siden er denne Helligkildes Virksomhed ophørt[3]).

I samme Indberetning skrives om et Kildevæld paa en Bakke ved Birkerød med Træværk om, men da Træværket ikke istandholdes, „er Vandet ikke saa tilraadelig og godt som det kunde blive". Endvidere meddeles, at paa *Auderød* Gade, *Karlebo* Sogn (16) „er og en enlig Kilde som mig ikke vitterlig nogentiid fattes Vand". De to sidstnævnte Kilder har næppe været hellige nogen Sinde.

[1]) Optaget i Anders Uhrskovs nordsjællandske *Folkesagn* (Kbhvn. 1922) S. 21 f.

[2]) *Pinsebakken ved Hellebæk* af C. L. i Nær og Fjærn 1875—76 Nr. 205. S. 10—11.

[3]) Kall's Folio 48II § 8. Plessens Indberetning.

I *Nøddebo* Sogn (Holbo Herred 22) har ogsaa været en hellig Kilde, om hvis Beliggenhed gamle Indberetninger og nye Sagn er uenige. Et Kongebrev[1]) giver Befaling til Jørgen Munck, Embedsmand paa Frederiksborg, „at levere Holger Rosenkrantz, Statholder i Nørrejylland, de to ved *Sponholt Kilde optagne Stene,* hvilke Kongen har givet denne; paa den ene siges *St. Villom* (ɔ: Abbed Vilhelm; Sponholt tilhørte først Esrom senere Æbelholt Kloster) at have sat sin Hat, paa den anden, der blev tagen op af Brønden, findes der mange Striber".

I *Hofmans Fundationer* 1761 (VII. 155) berettes, at ved Nøddebo Kirke er en Kilde med en Blok, hvis aarlige Indtægt er 6 à 7 Sletdaler, som Kirken nyder.

Efter et nutidigt Sagn skal den hellige Kilde findes ved Foden af *Fruebjerg* og hedde *Frue Kilde.* Hertil valfartede Folk for at blive helbredet for deres Sygdomme. Ved Siden af Kilden er der endnu nogle Forhøjninger, som skal have været brugt til at ligge opad. Maaske har der ogsaa staaet et Kapel der[2]).

I *Tibirke* Sogn (Holbo Herred 32) findes *St. Helene Kilde,* der overgaar alle andre Helligkilder i Danmark med Hensyn til Berømmelse og Søgning.

Da der i Forvejen findes en *stor* Literatur om Helene Kilde, saa jeg af denne Grund ikke kan fremdrage noget nyt eller endmindre i denne Sammenhæng give en udtømmende Behandling af alt, hvad der vedrører St. Helene Kilde og Tisvildeegnen, skal jeg nøjes med at henvise til de betydeligste Værker om Emnet:

Hans Olrik: *Tisvilde og Omegn* (Kbhvn. 1920) og *Tisvildeegnen i gamle Dage* (Fra Frederiksborg Amt 1906. S. 1—59).

I H. Bering Liisbergs smukt udstyrede Bog: *Domina Helena* (Kbhvn. 1919) findes en udførlig Literaturliste, som jeg særlig henviser til. Dog savnes Edvard Holms Afhandling: *Sandflugtens Dæmpning i Tisvildeegnen.* (Fra Frederiksborg Amt 1907 S. 1—19). Domina Helena findes anmeldt bl. a. af Hans Olrik i *Nordisk Tidsskrift* 1919, S. 332—42. Af Jørgen Olrik i *Dan-*

[1]) 6. Juli 1570, Kancelliets Brevbøger.
[2]) Se Folkesagn udg. af A. Uhrskov. S. 54. Trap II[4] S. 100.

ske Studier 1919, S. 158—60. I *Nationaltidende* $^{6}/_{11}$ 1919 (Aftenudgave) og $^{8}/_{11}$ 1919 af Gudmund Schütte.

I *Skævinge* Sogn (Strø Herred 43) har været 4 Kilder, foruden en Sundhedskilde, *Ormekilde,* der laa Norden for Skævinge, „til hvilken en Del har søgt at drikke af Vandet for Sundheds Skyld, og som der siges, skal én af Byen have sat Karm derom, som af samme Vand skal være bleven restitueret"[1]).

Dronningekilde fandtes paa *Store Hagelse Mark (Ølsted* Sogn, Strø Herred 46) tæt ved venstre Side af Landevejen fra Frederikssund til Frederiksværk. Da Dronning Margrete var død, (fortæller Sagnet) førtes hendes Lig paa Vogn ad Roskilde til. Paa Store Hagelse Mark fløj et Klæde fra Kisten hen paa Jorden, og hvor det faldt, udsprang en Kilde. Den var Bedested for Folk, der drog til Helene Kilde. Den kaldtes Dronningekilde og Bakken, hvorpaa den er, *Dronningekildebakken.* Der er fundet Mønter ved Kilden. En Opskrift fortæller, at Mønterne var indstukket i Træværket om Kilden, men ingen turde røre disse „hellige Mønter". En klog Kone, som for 25 Aar siden[2]) boede i St. Hagelse, hentede Vand i Kilden og tilberedte det til de syge. En Gang om Aaret bares Kranse ud til Kilden. Paa en Egetræsblok var udskaaret tre Menneskehoveder. Bønderne betjener sig til visse Tider af Kilden, „dog uden synderlig Overtro"[3]).

Vest for *Torup* (Strø Herred 52) er *Møllekilde,* Øst for Torup *Dyssekilde.* „Ved *Lyense* en Kilde, som ofte af svage Folk besøges"[4]).

Hvidkilde hed en Helligkilde ved *Lillerød* (Lynge-Frederiks-

[1]) Indberetning fra Præsten Eric Willumsen Qvist til Hofman. Bd. 30, Bl. 57. Provinsarkivet. Smlgn. Hofmans Fund. VII S. 221. Findes ogsaa i E. T. Kristensens utr. Sagnsamling i D. F. S. III B. 26.

[2]) 1868. Brev til Pastor V. Bang fra Lærer O. Larsen, St. Hagelse Skole, den $^{13}/_{9}$ 1893. D. F. S. 1906/31: 46.

[3]) Præsteindberetning til Hofman i E. T. Kristensens utr. Samling, B. 26. Hofmans Fund. VII S. 222. Resen I S. 57. (Uldall Folio 186 I). E. T. Kristensens Danske Sagn III. 1058, 1177, Museum VI[2] S. 11. Uhrskov: Folkesagn S. 100. Trap II[4] S. 125.

[4]) Hofmands Fund. VII S. 221.

borg Herred 63), der besøgtes St. Hans Aften. I Sognet var St. Birgittes Kapel[1]).

Paa *Lynge* Mark (Lynge-Frederiksborg Herred 64) findes to Kilder og i en Eng ved *Uggeløse* (samme Herred 65) fandtes en Kilde[2]). De har næppe været hellige.

I *Græse* Sogn (Lynge-Frederiksborg Herred 69) ved Græse Mølle neden for Skovbakken „er en skjønne Kilde nu for nylig repareret og sat i god Stand af Mølleren Salig Jens Lind, der havde Møllen i Fæste af Kongen. Vandet er klart og lifligt og kommer fra Bakken. St. Hans Dag besøges den af en Del, som de omhængende Klude om Træværket udviser"[3]). Samme Kilde har den Egenskab, at naar der skal koges Ærter i en Gaard eller Hus, saa skulde der altid hentes Vand fra dette Kildespring. Ærterne skulde kun koge halvt saa længe og smagte dobbelt saa godt. Nu er Kilden jævnet, men bryder op i en Mose tæt ved[4]).

I *Hjørlunde* Sogn (Lynge-Frederiksborg Herred 72) er „ved *Eiske-Søe* en meget skiøn Kilde"[5]). Kilden findes ikke omtalt i E. Carstensens Bog Hjørlunde Sogn. (Kbhvn. 1878). Denne Kildes Hellighed veed man intet om.

St. Olafs Kilde paa *Oppesundby Mark,* tæt ved Strandbredden, (Lynge-Frederiksborg Herred 74) var i Ry for sin Lægedomskraft i gamle Dage. Dette stammede fra, at en vis Morten Nielsen, der bestandig var syg og forgæves havde søgt Lægehjælp, blev helt rask og befriet fra en kronisk Sygdom ved at vaske sig i denne Kilde. Dette skete i Aaret 1663. 1754 lod Sognepræsten Kilden istandsætte og forsyne med Karm og Blok samt indhegnede den med et Stengærde. Blokkens Pengeindhold blev delt ud til Sognets fattige. Nu kan Kildens Plads ikke mere paavises[6]).

[1]) Danske Magazin 5 R. II S. 41. Trap. II[4] S. 154.
[2]) Hofmans Fund. VII S. 165.
[3]) Smlgn. Kr. Nyrups Afhandling: Kludetræet. Dania I S. 1—34.
[4]) Indberetning til Hofman i E. T. Kristensens utr. Samling B. 26. Optegnelse af Hans Poulsen, Elev paa Frederiksborg Højskole i D. F. S. 1906/23. 69. Hofmans Fund. VII S. 166.
[5]) Hofmans Fund. VII S. 165.
[6]) Indberetning til Hofman i E. T. Kristensens utr. Samling B. 26. Danske Atlas II S. 299. Resen I S. 62. Trap II[4] S. 168. Danske Sagn III Nr. 1130.

Klokkekilden, Slagslunde (Ølstykke Herred 85) ved Foden af Klokkekildebakkernes sydlige Affald, ansaas fordum for hellig. Paa Marken var adskillige rindende Kilder og hedenske Begravelser, meddeler Hofman[1]). I Uhrskovs *Folkesagn* S. 163 ff. fortælles et Sagn om Klokkekildebakken:

Paa Bakken laa engang en Kirke, til hvilken en Klokkestøber Essing støbte tre Klokker, og dertil fik han baade Sølv og Messing. I Stedet for dette brugte han Kobber og Bly.

Da Klokkerne var støbte og hængt op, sang den ene af dem:

„Sølv og Messing
det fik Hr. Essing.
Kobber og Bly
han satte deri".

„Den ene Klokke, der hed Susanne, henvendte sig lidt efter til sine Søstre:

„Anna og Johanne,
vil I med,
for nu flyver
Susanne".

Og dermed fløj den ned ved Foden af Bakken, hvor der *sprang en Kilde frem,* og i den kan man den Dag i Dag høre Klokken ringe".

St. Olais Kilde (i nyere Optegnelser Olufs Kilde) i *Skuldelev* Sogn (Horns Herred 93) laa paa Skuldelev Mark paa Vejen til Selsø, neden for to store Sandbakker. Den havde godt og klart Vand og besøgtes St. Hans Dag og Aften og paa Vor Frue Dags Aften ($^8/_9$) af mange Mennesker, der kom, dels for Sundhedens Skyld, dels for at lægge nogle faa Skillinger i Blokken ved Kilden, hvilke Penge uddeltes af Sognepræsten til Sognets Fattiglemmer[2]). Oluf-Navnet stammer fra den norske Konge Olav den Hellige. For at skaffe Gennemsejling fra den ydre Del af Fjorden Nord for Eskildsø til det indre af Vigen ved Selsø Kirke stævnede Kong Olav den Hellige med sit Skib ind mod den smalle Bakkekam,

[1]) Fund. VII S. 51. Trap II[4] S. 174.
[2]) Indberetning til Hofman i E. T. Kristensens utr. Samling III. B. 26.

der skilte de to Vande. Jordmasserne flyttede sig straks for Kongens Skib, saa „Skaaret" i Bakken fremkom, og for Enden af denne fremsprang den hellige Kilde. Men i Bakken sad en Troldkvinde og spandt. Hun sagde:

„Hør du, St. Ole med dit lange røde Skæg,
du sejler for nær min Kældervæg".

Hellig Olav svarede:

„Hør du, Kælling med din Rok og Ten,
du skal sidde til du bliver en Sten".

Disse Linier findes i *Danmarks gamle Folkeviser* Nr. 50 i Visen om *Hellig Olavs Væddefart:*

„S. Oluff met dit røde Skeg!
hui seiler du igennem min Kielder Veg?
— — —
S. Oluff sig tilbage saa:
„stat du der oc bliff til Kamp hin graa"!

Sagnet her er en Sammensmeltning af to Opskrifter, den ene utrykt, optegnet af Boelsmand Thv. Vangslev, Sønderby, Selsø Sogn, efter den 86-aarige Tømrer Hans Christiansen, Sønderby[1]). Thv. Vangslev har ogsaa optegnet Sagnet: *St. Olavs Kilde,* der findes trykt i Uhrskovs Folkesagn (S. 186).

I *Folkekalender for Danmark* 1871 findes en Afhandling om Hellig Olafsmaleriet i Vallensbæk, (Smørum Herred) hvor ogsaa Olafs Sagnet, der her er beskrevet, findes omtalt (S. 133–34). Sagnet sættes i Forbindelse med Hellig Olafs Kamp med Troldene, der er en kristelig Omformning af Thors Kamp med Jætterne. Ved Kilden, der nu er indhegnet, findes en Sten med en utydelig Udhugning af en Troldkvinde. Stenen har maaske givet Anledning til, at Sagnet henlagdes til dette Sted.

I „Skaaret" ved Skuldelev holdtes i gammel Tid hvert Aar de berømte St. Olufs Kildemarkeder (St. Hans og Vor Frue Dag).

Festlighederne begyndte de nævnte Dage ved Middagstid. Folk samledes i Hundredevis. Vognene stod i tæt Række lige fra Kildegaarden og til Sognegrænsen. Talrige Telte var opstillede,

[1]) I: D. F. S. 1906/31. II: Danske Sagn III. 26. Nr. 1132.

hvori falbødes alle Slags Varer. En Mand med en Drejegynge gjorde en god Forretning. Desuden var der Beværtning og Dans i Kildegaarden[1]).

I Nabosognet *Selsø* (94) fandtes ogsaa en *St. Olufs Kilde* (eller Ols Kilde) ved Vejen lige under *Torps* store Banker i Kanten af den Havbugt Syd for Hammer og noget Sydøst for Østby[2]). Denne Kilde besøgtes St. Hans Dag. Der dansede man. I en Blok ved Kilden lagdes Almisser. I Hist. Aarb. for Kbhns. Amt 1912 (S. 60 ff.) henlægger J. Kornerup St. Olafs Sagnet til Selsø Kirke. „Det er tydeligt at Sælsø i gammel Tid var en Ø, deraf Sagnet om Kløften".

Da alle Optegnelser er enige om, at henlægge Sagnet til Skuldelev Sogn og ligeledes St. Olafs-Kilden til Skuldelev Sogn, maa man antage, at dette er det rigtige — i Overensstemmelse med Folkeoverleveringen — og jeg har derfor henlagt Troldkvindesagnet under Skuldelev Sogn i Tilknytning til Olafs-Kilden der.

I *Kyndby* Sogn (Horns Herred 96) fandtes en Brønd: *Skadebrønden* ved Foden af en Bakke. Jordemoderen fiskede Børnene op af den. Nu er der sat en Post i Brønden, og den bruges af alle og enhver. *Klokkevædderen* boede i *Klokkebakke*. Den saaes undertiden ligge ved Skadebrønden og sole sig. Hvad det betød, vidste ingen. (Opt. af Kommunelærer Mortensen, D F S. 1906/43 96)[3]).

Fællestræk ved de fleste af Frederiksborg Amts Helligkilder (bortset fra St. Helene Kilde) er, at de besøges *St. Hans Aften* baade af syge og sunde, en enkelt (St. Olufs Kilde i Skuldelev) ogsaa *Vor Frue Dag*. Sygebesøgene er selvfølgelig de primære. *Marked* holdes ved adskillige af Kilderne.

Til de betydeligste Kilder er knyttet en *Helgen* (Hellig Oluf, Jomfru Marie).

[1]) Opt. af Thv. Vangslev, D. F. S. Af trykt Litteratur findes endvidere: Hist. Aarb. for Kbhvns. mt 1914 S. 135. Danske Atlas II. S. 323. Trap II[4] S. 188. Thieles Danske Folkesagn II (2. Udg.) S. 27. Et utr. Brev til V. Bang fra pensioneret Lærer L. K. Kristensen af $^{27}/_{8}$ 1893 i D. F. S.

[2]) Danske Sagn, utr. Samling III B. 26.

[3]) Landsbyliv i Horns Herred (Minder fra Kyndby i 1820—40) fortalt af Enkefru A. Mortensen, S. 24.

Særtræk: Kong Haagens Kilde er opdaget paa Grund af en Kones *Drøm.* Dronningekilde er *fremsprunget,* hvor Dronning Margretes Ligklæde falder til Jorden. Samme Kilde pyntes med Kranse en Gang om Aaret.

Klokkekilde *springer frem,* da Kirkeklokken faldt til Jorden. St. Olufs Kilde i Skuldelev *fremspringer,* hvor Helgenkongen stævner igennem Landet med sit Skib. Birkerød Kilde fandtes i et hult Træ.

Græse Kildes Vand brugtes til *Ærtekogning.* Sammesteds hang de syges Tøj, *(Kludetræet).*

Til Skadebrønden (næppe hellig) knyttes det bekendte Træk om *Smaabørns Hentning* af Jordemoderen.

De øvrige Kilder vides der saa lidt om, saa noget *særligt* kan ikke siges om dem; maaske de kun i Nødstilfælde har været hellige, d. v. s. naar der har været for langt til en *rigtig* hellig Kilde, har man brugt af en mere nærliggende Kildes Vand — der har ydet god Virkning. En saadan Kilde er aldrig blevet af de mere kendte, men der har sikkert været en Mængde af slige Kilder — maaske een i hvert Sogn. De mange „Kildegaard"-Navne turde maaske være et svagt Bevis herpaa.

Denne Gennemgang af Frederiksborg Amts Helligkilder giver sig ingenlunde ud for at være fyldestgørende. En eller anden trykt Oplysning er sikkert undsluppen min Opmærksomhed, ligesom lokalkendte Folk let maa kunne supplere Meddelelserne, som her er fremsatte. Mulige Oplysninger bedes sendt til Dansk Folkemindesamling paa det Kgl. Bibliotek, København.

C. HOSTRUP OG NORDSJÆLLAND

Af Helge Hostrup.

I omtrent 19 Aar, fra Begyndelsen af 1863 til Slutningen af 1881, var C. Hostrup Præst i Hillerød. Det var en rig Tid for ham, men det var meget langt fra en sorgløs Tid. Baade i hans private Liv og i hele Folkets Liv bragte Tiden nok af store Tab og bitre Savn. Han havde neppe faaet indrettet sig i Præstegaarden, der maatte ombygges, før Frederik den Syvende døde, og Krigen i 1864 kom over os. Det var mærkelige Dage, fulde af Ængstelse og Sorg, men ogsaa baarne af en stærk Selvopholdelseskraft. Aldrig havde Hostrup følt sig under saa tungt et Tryk, og aldrig havde han følt sig løftet over Trykket som netop nu. Aldrig var Mørket og Skyggen faldet tættere over vort Folk, og aldrig havde Haabet sunget frejdigere. Det var, som vi var slaaet til Jorden, saa vi aldrig kunde rejse os mere, og det var, som vi oplevede en Voksetid, vi aldrig havde kendt Mage til. De haarde Foraarsstorme havde paa en Gang brudt os, som vort Liv var knust, og vakt en Saftstigning, som om det først nu ret skulde begynde. Det var den mørkeste Nedgangstid og den lyseste Opgangstid.

Under dette blev Hostrup for anden Gang Digter. Han havde for adskillige Aar siden truffet sit Valg. Han havde taget Afsked med al Digtervirksomhed for at være Præst og kun Præst. Og han havde trøstet sig med at:

gik der en Smule Digter tabt,
et Menneske blev bevaret.

Hans poetiske Høst havde, siden han traadte ind i Præstegerningen, indskrænket sig til en Lejlighedssang i Ny og Næ og en enkelt Sang til en Grundlovsfest paa Himmelbjerget. Men det var kun som en sparsom Efterslæt, en Epilog til hans Digtning, men intet nyt.

Nu fik han noget at synge om, noget han maatte have sagt. Og hans Digterevne traadte ligesom hos hans Mester, Grundtvig, i hans Livsgernings Tjeneste. Der sprang nu en Række Folkesange frem, der endnu 50—60 Aar efter synges ved Tusinder af Møder Landet over. For Grundtvig var denne Hostrups anden poetiske Høst sikkert langt værdifuldere end den første, og han ydede ham den mest uforbeholdne Anerkendelse. Ved en Vennemødemiddag i Slutningen af Tresserne holdt den gamle en smuk Tale for Danmarks unge Nattergal, og Hostrup blev saa bevæget derover, at da han skulde takke, rystede han paa Haanden, saa Vinen flød ned over hans Fingre.

Efter 1864 voksede Folkehøjskoler og Folkemøder op Landet over. Og Hostrup kom med i hele den grundtvigske Folkevækkelse. Han blev Taler paa Skoler og ved Møder.

Før Krigen havde han staaet velvillig fjern overfor Folkeoplysningen. Han havde haft megen Sympati for det Arbejde, der blev gjort. Men han havde ikke selv haft Del i det. Han tiltroede ikke sig selv Evner som Folketaler. Da han i 1862 var opfordret til at tale ved Grundlovsfesten paa Himmelbjerget, havde han undskyldt sig med, at han ikke kunde tale.

Nu syntes det ham, som hele vort Folks Fremtid afhang af, at der kom aandelig Grøde i det. Allerede i Maj 1864 skrev han i et Brev: „Jeg har lagt mig efter at være Folketaler for at holde Mod i Omegnens Befolkning, og hvor lidt det end er, saa tror jeg dog ikke, at det er ganske spildt", i 66 skrev han til Chr. Richardt: „Jeg har ogsaa opdaget, at jeg har Gaver til at holde folkelige Foredrag", og i 68 hed det i et Brev til en norsk Ven: „Vi har faaet en Folkehøjskole i mit Annekssogn, og der møder jeg hveranden Torsdag Aften og har mange af alle Stænder at tale til. Dermed lader jeg mig imidlertid ikke nøje,

men giver stadig Gæsteroller, hvor de beder mig om det, længere borte; thi nu er der overalt paa Landet i hele Danmark en stor Virksomhed i Gang for at faa Folket vakt, og der maa komme noget ud af det. Paa den Maade faar ogsaa Lunet og det poetiske i mig et Afløb, som det har trængt til, siden jeg iførte mig Kjolen og Kraven. -- — I Hillerød kan jeg ikke øve nogen saadan Virksomhed for Tiden, da Byen er forpagtet af en saakaldt „Dansk Folkeforening" med Kateketen i Spidsen, og jeg ikke vil modarbejde denne Forenings Bestræbelser, hvor lidt der saa kan komme ud af nogle Adjunkt-Foredrag af tørreste Slags, som kun den fine Portion har Taalmodighed til at kede sig over."

Der opstaar snart en ejendommelig Vekselvirkning mellem det nationale og Folkeoplysningen. Den hviler paa national Grund. Danmarks Fremtid og Danmarks Haab overgives til det jævne Folks Varetægt. Og da de flokkes om Talerstolene i Skole eller Skov og lytter med tindrende Øjne og synger Sangene med fuld Røst, saa vokser Troen paa Danmarks Fremtid, og Danmarks Haab skyder nye Skud.

Som det var Sønderjyllands Tab, der kaldte de mange til Arbejde for Folkets Vækkelse, saa var Haabet om dets Tilbagekomst en Betingelse for Troen paa vort Lands Fremtid. Den Uret, der var sket, maatte der være Oprejsning for, den Opgave, der var revet os af Hænderne, var Danmarks dyreste Eje, den maatte gives os igen i en bedre og renere Form. Thi var det ikke Krigslykken, men Folkets trofaste Vilje, vi byggede paa, saa maatte ogsaa engang Folkeviljen løse det nationale Spørgsmaal. Allerede i 1864 skriver Hostrup: „Hvad det gamle Stridsemne angaar, saa vilde jeg — — betragte en Nationaldeling af Slesvig som den allerbedste Løsning — —". For ham gik egentlig Grænsen allerede nu der, hvor Sindelaget rakte til, og i 67 skrev han: „Imidlertid har jeg et maaske fantastisk Haab om, at hvad det saa bliver til med Afstemningen denne Gang, saa rykker den dansk-nordiske Grænse egentlig saa smaat mod Syd under det preussiske Herredømme — —". Og han sluttede

med Haabet om, at de danske under det fremmede Herredømme maatte ikke blive færre, men flere og flere, til Befrielsestimen slog.

Troen paa denne Befrielsestime var for ham uløselig knyttet til Haabet om Danmarks Fremtid. Og i sine Sange forkyndte han denne Tro, selv om han vel indsaa, at den maatte kæmpe med Ængstelse og Tvivl.

En sollys Vinterdag i 1866 gik han sin daglige Spadseretur. Og han hørte da Lærken synge over de frosne Marker. Det slog ham da, at denne glade Foraarsforkynder var et Billede paa et Haab, der slet intet Medhold fik fra Verden, som den i Øjeblikket laa omkring den. Om Sommeren oplevede han Krigen imellem Preussen og Østrig, og om Efteraaret skrev han saa sit Digt om Lærken som Danmarks Haab.

Han forstod godt Frygten for at lade sig narre. Han ønskede ikke at hilde sig i Fantasterier, men at se Forholdene, som de virkelig var. Men Lærken var jo da heller ikke en Fantast, naar den midt i den barske Vinter sang Foraarssange.

Den havde jo Ret; mens hele den øvrige Natur gav sig hen i Vinterdvalen, saa profeterede den om Vaaren, der jo ogsaa kom. Og den voksede fra Naturens Vaarprofet til Danmarks. Den sang Haabets Sange for vort Fædreland, der laa under den tunge Vinterdvale.

Jeg stiger saa højt,
jeg synger saa frit
om Taagen, der lettes,
om Engen, der spættes
med rødt og hvidt.

Men for mange maatte det synes urimelige Drømme, som man slet ikke turde give Raaderum. Og der lyder da fra vor frostbundne Jord.

Hvad drømmer du om
saa højt i det blaa?
Mon Glæden kan trives,
hvor Ørnene rives
om Fugle smaa.

Det var jo netop den Sommer, da den preussiske og østrigske Ørn reves om det danske Sønderjylland. Hvad Tryghed havde vi vel, som vi levede lige op ad mægtige og gridske Stormagter.

Kan Marken os trøste
og bugnende Træ'r,
naar Fjenden skal høste
det Guld, de bær?

Men nu trøstede Haabet med at vise hen til virkelige Foraarstegn i vort Folk, hele den Opvaagnen, der havde sine Vækkere i de smaa Højskolehytter.

Jeg stiger saa højt,
jeg skuer med Lyst,
at Fædrenes Minde
sit Tempel kan finde
i Barnets Bryst,
at Sagnet i Hytte
faar Vinger igen,
saa Drenge, der lytte,
gaar ud som Mænd.

Efter den Vaar, der allerede havde meldt sig i Landbefolkningens brede Lag, vilde der komme en Sommer. Og Haabet sang allerede glad derom.

Jeg skuer saa langt,
jeg synger saa fro
om Vælden, der glipper,
om Duen, der slipper
af Ørnens Klo.

Engang vilde ogsaa den preussiske Vælde glippe, hvor urokkelig den ogsaa troede sig selv. Og da blev Danmarks Haab til Virkelighed, om det blot havde levet sit Liv i Folkets Hjerte. Men saa vist som den danske Lærke sang Foraarssange for os om Vinteren, saa skulde det kendes, at vort Folks Styrke og Livskraft netop viste sig i vor Evne til at holde Haabet fast. Og dette Haab kunde tale med myndig Sikkerhed.

Ja, Dagen kommer, vi det ved,
skønt kun den ses i Drømme,
den Dag, da Ørnen, som slog ned,
maa hjem til Reden rømme.

Det maatte da være Højskolens store Opgave at vække det Haab, saa det ikke sov ind igen. I 1867 skrev Hostrup til Frerslev Højskole:

Vi bygger en Rede for Danmarks Haab,
det lille Æg, vi har frelst af Striden,
hvor trygt det kan hvile trods Fjendens Raab
og ruges ud gennem Vintertiden.

Og i 1869 betegnede han Nordens Folk som en Fanevagt for Haabet:

Høje Nord, Haabets Borg,
hvor det op i Mulmet vælder,

som Morgenrøden vælder op af den mørke Synsrand, —

hvor utrættelig det melder
Vaarfryd efter Vintersorg,

som Lærken melder den i Februar. Og Hostrup kastede saa Blikket ud over hele det store Folkeoplysningsarbejde. Og saa raabte han ud til Højskolens Arbejdere:

Nyn det (Haabet) ind i Drenge kække,
saa de le ad Jætters Larm:
lad det lægge
Lys i Tanken, Staal i Arm.

Saa kom 1870 med Krigen mellem Frankrig og Tyskland. Der var mange herhjemme, der ved Krigens Udbrud ventede Frankrigs Sejr. Der stod endnu Glans over Frankrig fra den store Napoleons Tid. Og naar nu Preussen i sit Overmod havde kastet sig ind i Kampen med Verdens tapreste Folk, saa vilde Ørnen blive stækket, og da kunde den Dag være nær, da den maatte rømme fra de danske Strande hjem til Reden.

Det blev en uhyre Skuffelse, der mærkedes de følgende Aar. Det gik nu først ret op for os, hvor mægtig Preussen var. Og mange fandt, at vi maatte slippe Haabet om, at Sønderjylland

nogensinde vilde vende tilbage. Det syntes dem bedre at se den bitre Sandhed i Øjnene end at blive ved at bære et urimeligt og fantastisk Haab.

Men Hostrup havde knyttet sit Haab til Folkets Opvaagnen. Det var ham et Tegn paa, at den Gud, der raadede for Folkenes Skæbne, endnu vilde berede os en ny Vaar. Og alle Højskolens Ordførere tænkte ganske vist som han. Om ogsaa Vinteren tog paa at strenges, saa glemte hans Lærke ikke sine Foraarssange. Men der kunde være langt frem. Det blev maaske ikke den nulevende Slægt, der kom til at opleve, at Duen slap af Ørnens Klo. Saa kom det an paa, om det næste Slægtled kunde bære Danmarks Haab videre. Det var midt i de stærke Brydningstider, at Hostrup i 1876 skrev sin Sang til Vallekilde Højskole. Og i den lagde han Ungdommen paa Sinde, at det beroede paa den, om det, vi nu oplevede, skulde blive Skumringen før Natten eller Gryet, der varslede en ny Dag. Men atter søgte han Støtte for sit Haab i Folkeoplysningens stærke Vækst.

Aanden flyver over Sletten,
lavt som aldrig før,
kalder daanede til Live,
puster paa hver Gnist,
at den bedste Dag skal blive
den, der kom tilsidst.

Halvfjerdserne blev for ham en travl Tid. Han talte ved Møder paa Højskoler eller i Nordsjællands Skove. Om Vinteren kaldte han sammen til folkelige Møder i Præstegaarden. Og han var levende med i de Tiders Forhandlinger. Da Bjørnson efter Grundtvigs Død rejste den saakaldte Signalstrid, gik Hostrup ind i den, skønt han havde den utaknemmelige Opgave at maatte stille sig midt imellem de stridende Parter, hvorved han fik begge Partier imod sig. Men ude i den jævne Befolkning vandt han Tilslutning. Og den voksende Tillid, han fandt i Folkets brede Lag, betød for ham langt mere end Ordførernes Ros eller Dadel.

Politisk gled han længere og længere fra sine Ungdomsvenner iblandt de nationalliberale ind imod det folkelige Venstre. Dog først i 1877, da Ministeriet Estrup havde udstedt den første provisoriske Finanslov, stillede han sig i et djærvt Digt i afgørende Modsætning til Carl Ploug.

Allerede i 1881 nødte et apoplektisk Anfald, hvorved han mistede Synet paa det ene Øje, ham til at søge sin Afsked. Han havde vistnok haabet at kunne bevare nogen Forbindelse med sin Menighed. Men det lod sig vanskeligt gennemføre.

Han flyttede nu ind paa Frederiksberg, hvor han i en Række Aar prædkede engang om Maaneden i Gymnastiksalen ved Falkenstjernes Højskole. Han holdt Foredrag ude omkring, saa vidt hans Kræfter tillod det, skrev igen et Par Skuespil og deltog i Arbejdet for at bane Vej for Venstres folkelige Demokratisme i Hovedstaden. I Efteraaret 1892 døde han i sin Villa paa Christian Winthersvej.

I de 19 Aar i Nordsjælland udførte han sin egentlige Manddomsgerning. Og det Billede, der bliver staaende af ham i det danske Folks Erindring, er fuldt saa meget Præsten, Folketaleren og Haabets Sanger fra Nordsjælland, som det er den ungdomsfriske Komediedigter fra København.

UDLEJRE MARK FØR UDSKIFTNINGEN

En Beretning af Sognefoged Lars Jørgensen, Udlejre († 1849).

Ved Arne Sundbo.

I Nationalmusæets Arkiv (Historisk-Topografisk Arkiv i Musæets 2den Afd.) findes en Beretning om det gamle Markfællesskab i Udlejre, indsendt 1841 til Musæet eller til det kgl. nordiske Oldskriftselskab af den kendte sjællandske Bonde *Lars Jørgensen*, Sognefoged i Udlejre og barnefødt der 1792. Ved Beretningen ligger Originalen til det Bykort over Udlejre, der, forfattet af ham, er omtalt som Kilde til det i Aarbøgerne 1920, S. 35, bragte. Om Lars Jørgensen selv kan henvises til det der meddelte (se ogsaa Biografisk Leksikon). Han boede paa sin Fædrenegaard *Vejsten*.

Lars Jørgensens Beretning fortjener at trykkes, ikke blot fordi den bringer Efterretning om denne Egn, men ogsaa fordi den giver en saa god og anskuelig Beskrivelse af det gamle Markfællesskab, at den har Værdi for dettes Historie i Almindelighed. Dertil er Beretningen affattet med saa stor Dygtighed, at den er et smukt Mindesmærke over den gamle sjællandske Bondemand, der har skrevet den. Mangen højerestaaende Embedsmand i Samtiden kunde ikke have lavet den bedre.

Som en Illustration til Beretningen hidsættes her et Kort over Bymarken før dens Udskiftning. Det var længe ikke muligt at finde noget, da det, der i sin Tid har været indleveret til Matrikulsarkivet (Rentekamret), er forsvundet, men ved at efterse de Pakker af Arvefæsteskøder fra Slutningen af det 18de Aarhun-

drede, der endnu findes i Frederiksborg Amts Arkiv i Provinsarkivet, opdagedes det, at der til hvert Skøde er vedlagt et Kort, der er Udsnit af det gamle Udskiftningskort over Bymarken. Ved at lægge alle Kortene over Byens Gaarde sammen, har det saaledes været muligt *at rekonstruere det gamle Bykort,* og paa samme Maade vil man af Arvefæstekortene i Frederiksborg og Kronborg Amter kunne fremstille samtlige Bykort, som nu maatte være forsvundet. Naar undtages Præstegaardene, er der kun ganske enkelte, hvis Kort ikke er bevaret. De gamle Arvefæsteskøder med vedhæftede Kort findes iøvrigt ikke saa sjældent paa Gaardene her i Nordsjælland eller i gamle Familiegemmer, hvorfra de i Kopi kunde skaffes, om de maatte savnes i Amtsarkivet, blot maatte det ske, inden Tiden og Ligegyldighed øder flere end allerede nu er gaaet tabt. Hver Gaard fik i sin Tid sit Skøde, som hver By fik sit Udskiftningskort, der skulde opbevares hos den største Lodsejer i Byen. Til Rigsarkivets Eksemplarer af Arvefæsteskøderne findes en Række andre Kort (Registrant II, S. 96).

Arvefæstekortene viser Agerskifterne med Agrenes Retning angivet, men har ingen Marknavne. Disse maa da hentes dels i Matriklen 1690 (Matrikulsarkivet) — Markbøgerne der er skrevet 1682 — dels i Udskiftningsforretningerne, der er bevaret baade i Provinsarkivet og Martrikulsarkivet.

Dette Materiale er benyttet her, og skønt det ikke er helt let at overføre Navnene paa de bevarede Udskiftningskort, er det dog lykkedes i Udlejre. Udskiftningskortene er iøvrigt ofte benyttet til det første Matrikulskort („Original Nr. 1") og kan saaledes genfindes her (med de skete Ændringer naturligvis), og de saakaldte Grænsekort i Arkivet oplyser ofte om de Ændringer, der er foretaget ved Forvandlingen fra Udskiftningskort til „Original Nr. 1".

Lars Jørgensens Beretning.

Lars Jørgensens Beretning bærer Titlen: Historiske Underretninger om Udlejre Bys Forfatning, dens Beboeres Vedtægter

og Skikke m. m., saaledes som samme var kort før Udskiftningen, og saaledes som samme er mundtlig meddelt af gamle endnu levende Mennesker, der levede før min Tid[1].

Beretningen lyder saaledes:

1. Bymarken og Jordernes Inddeling.

Bymarken var, som sædvanlig den Tid næsten enhver Bymark, inddelt i trende store *Vange*[2] ved et vel vedligeholdt Hegn (Vangegærde). Dog var intet mellem dem [Vangene] og de andre Nabobyers Marker. Jorderne var inddelt i *Agerskifter*[3], og paa enhver saadan Agerskift havde hver Mand sin *Ager* og denne altid og hvert Sted op til samme Nabo[4]. *Engbund* og *Tørveland* var delt paa samme Maade.

[1] Manuskriptet gengives ordret; i Stavemaade og Tegnsætning er foretaget ubetydelige Rettelser. Fremhævelserne og det, der er sat i skarpe Parentheser, skyldes Udgiveren. Der er byttet lidt om paa de enkelte Stykkers Rækkefølge.

[2] Trevangsbruget, der var udbredt over hele Nordeuropa, var det mest benyttede paa Øerne og i Østjylland, men ingenlunde det eneste Agerbrug i Danmark. Sædskiftet i de tre Vange var altid: *Byg — Rug — Fælled* (Græsning) derefter atter Byg — Rug — Fælled o. s. v.

[3] Agerskifterne (Aasene) er opstaaet ved Inddeling af Markerne i Stykker af nogenlunde samme *Bonitet*. Den senere foretagne Bonitering af Jorden kunde saaledes næsten følge de gamle Skifter. Inddelingen i Aase skete, for at alle Byens Gaarde kunde faa Del saavel i den gode som i den daarlige Jord. Aasene var delt paa langs eller paa tværs i Agre, der var af ulige Bredde. Hver Gaards Ager i et Skifte havde Bredde efter Gaardens Størrelse, d. v. s. dens Andel i Fællesskabet, og Gaardenes Størrelse var ofte meget ulige.

[4] Dette, at hver Gaard stadig havde „Ager om Ager" med samme anden Gaard, er det hyppigste i Trevangsbruget. Havde alle som ovenfor nævnt Ager om Ager med deres Nabo i Byen, kaldtes Skiftet *Solskifte* d. v. s. at den østligste Gaard i Byen (den „nærmest Solen") stadig havde den østligste eller sydligste Ager i Aasen, og at den Gaard, der i Byen laa Vest eller Nord for den østligste, stadig i Aasen havde den Ager, der laa Vest eller Nord for den østligste eller sydligste Ager, og saaledes videre.

En Gaard kunde i Agerskiftet ogsaa have Ager om Ager med samme anden Gaard, uden at dette netop var dens Nabo i Byen. Marken kunde nemlig være *bolskiftet* d. v. s. at samme Gruppe Gaarde (Bol) stadig i Aasene havde Ager om Ager. Bolenes (Gruppernes) Orden indbyrdes i Agerskifterne var da uregelmæssigt og tilsyneladende uden System. Bolskiftet antages ved historisk Tids Begyndelse (Vikingetiden) her i Landet at være indført af et bestemt Hensyn, f. Eks. Udskrivning af Soldater, eller dækker muligt over gamle Storgaarde, der senere er delt.

I nogle Landsbyer var der Gaardgrupper, der kun havde Jord i nogle af

Byens Vange hed: *Buskerøgls Vang, Ølstykkevangen* og *Lillevangen*. Efter den aarlige Afbenyttelse kaldes disse samme Vange: Rugvangen, Bygvangen og Fælleden [1].

Fra Buskerøglsvangen var fralukket et eget Stykke Jord mellem Byen, *Vejlebros-Vandløbet* og Søen. Dette Indelukke indeholdt Byens bedste Enge og kaldtes *Hverskifterne* [2]. Den Agerjord, samme indeholdt, var ved Udskiftningen meget udmagret, da den næsten aarligt blev dyrket. Hensigten med dette Indelukke var at spare Græs til *enkelte* af Byens bedste Heste, sædvanlig et Par fra hver Mand, om Efteraaret og for ved Rejsers Affordring [3] let at have dem ved Haanden uden at søge dem i den rumme Mark.

Ligeledes var Nord for dette Indelukke fralukket et lignende fra Ølstykkevangen for at spare Græs til Byens egne Kreaturer, da det antoges, at de tilgrænsende Byers Marker var mindre græsrige. Dette Indelukke hed *Hestehaugen* [Hestehaven] og fortjente dette Navn for den Nytte, den afgav, da Sygdommen *Skab* huserede blandt Byens Heste kort før Udskiftningen og bortrev en Halvdel af dem. Paa min Fødegaard [Vejstengaard] haves Sikkerhed for, at 13 Stkr. i et Aar bortdøde fra deres

Agerskifterne, ofte kun i en eller to af Vangene og ofte omfattende hele Skifterne. Disse Agerskifter kaldtes *Ornum*, og i hvert Fald de kan antages at være gamle Herregaarde eller Selvejermarker. De forekommer baade i bolskiftede og solskiftede Landsbyer.

Det var Sædvane, at Gaardene for at faa Marken retfærdig fordelt havde Agre i alle eller dog de fleste Skifter.

Lige til Udskiftningerne laa dog mange Landsbyer i *uregelmæssigt Landskifte*, hvori der hidtil ikke er fundet noget System (Gaardene havde heller ikke „Ager om Ager"), og som antages at være ældre end Bolskiftet, medens Solskiftet formodentlig paa Valdemarernes (Jyske Lovs) Tid, der bragte en mægtig Udvikling og Udvidelse af det danske Landbrug, har begyndt at afløse Bolskiftet. Solskiftet har antagelig derefter fortrængt Bolskiftet mange Steder, naar Marken blev skiftet paany („rebet"). I Udlejre synes Marken — trods Lars Jørgensens Beretning — at have været bolskiftet. Gaardene i samme Bol kaldtes *Bolsbrødre*.

[1] I Buskerøgls Vang var 1787 (og 1682): Rug, i Ølstykke Vang: Byg og i Lillevang: Græs. Vangene hed 1682: Saltebjergvang, Tofthøjvang og Møllevang (Møllevejsvang?). Vangenavnene skiftede ikke saa sjældent i de gamle Landsbyer, hvorimod Aasenes Navne var mere, omend ikke helt konstante.

[2] ɔ: Værreskifterne, af et gammelt Navn for Vand, jfr. Være (Værre) Aa.

[3] En Del af Hoveriet bestod i at levere Heste og Vogne til Kørsel, naar Ejeren (Herremanden) krævede det.

Ejer. En Familie i Byen gav ham efter dette Tab igen 3 Stykker Heste, nemlig en halt, en Vantrivning og en blind. Den sidste var en Hoppe af udmærkede Egenskaber og gav et Afkom af fortrinlig Godhed, der længe var til Nytte for Gaardens senere Ejere, og kun for ganske faa Aar siden er denne Race uddød. Under Skabsygdommen benyttedes dette Indelukke til at have de syge Heste i, og saaledes var de afsondrede fra de sunde og [Indelukket] Middel mod Smittens Udbredelse.

2. *Vangens Benyttelsesmaade.*

Om Efteraaret blev *Gødning udført paa Fælleden* og nedpløjet ved *Rispning*[1], saa vidt det kunde række. I al Almindelighed var Gødningen kun lidt. Den gødede Mark blev atter pløjet om Foraaret, tilharvet og senere besaaet med *Byg*, der blev nedpløjet med almindelig *Trækrog*[2]. Om Efteraaret blev *Byg*stubben nedpløjet, og *Rug* saaet efter denne eneste Pløjning, hvorefter Jorden igen udlagdes til Græsning uden mindste Paasaaning af Frø.

Naar Bygvangen [forrige Aars Fælled] var tilsaaet, samledes alle Bymændene til en bestemt Dag og Tid der for at afmaale og afdele, hvad der ved Pløjningen og Saaningen var af Skel bragt i Uorden. Mellem Agerskifterne sattes ompløjede Sten, som skellede, igen i deres Orden med Nedgravning, og Agrene indbyrdes afdeltes til lige Bredde[3] ved Opmaaling med et Reb. Mændene havde ved denne Lejlighed Drenge og Piger med sig, og disse *red Skellet af* mellem Agrene ved at føre en Rivestav mellem Benene, hvis ene Ende rev en Ridse i Jorden. Medens

[1] Rispning eller som Bonden kaldte det, Ristning (rispe = skære i lange Strimler) beskrives i G. Begtrup: Agerdyrkningen i Danmark II S. 56 saaledes: „Man tager tre Tommer tykke Furer, som hældes tilsammen paa lige saa bred Afsæt, at de derved kan bringe hinanden [ɔ: Plantedækket] i Forraadnelse". Det nævnes, at Gødningen derved kun dækkedes daarligt.

[2] Der brugtes ellers til Pløjning den store tunge Hjulplov, som fordrede et Forspand paa 6—8 Heste (oprindelig 8 Stude).

[3] Alle Byens Gaarde var nemlig kort før Udskiftningen gjort lige i Hartkorn (Afgift) og dermed lige i Størrelse (Andel i Fællesskabet). Naar samme Husbond ejede en hel By skete noget saadant ofte. Udlejre ejedes helt af Staten (Kongen).

nogle paa denne Maade gjorde Ridser, frarev andre fra dem med River de største Jordklumper, og atter andre kastede i Ridsen nogle af de nærmeste Smaasten, og deri bestod det: *at lægge Rinder*[1].

De Dage, der anvendtes til Rindlægningen, ansaas for Fornøjelsesdage, og Mændene tog dem sædvanlig efter endt Arbejde en lille Dunder.

3. *Vangeleddene, Hegnet og Hyrderne.*

En af Bymændenes første Gerninger om Foraaret var at *hænge Vangeleddene*, hvoraf Byen havde 4, og som bekostedes og vedligeholdtes saaledes, at 2 Mænd var sammen om Omkostningerne til hvert enkelt.

Der blev intet Led hængt for Fælleden. Det [ɔ: Hegnet] var dels Stengærde, dels Jordvold eller Vandgrøfter. Paa Jordvoldene lukkedes mange Steder med Risgærder, hvoraf nogle fik det af egne, dertil anlagte Pilehauger, andre købte eller stjal det fra Skovene, som den Tid ej var saa nøje paapassede[2].

Vangeleddene skulde være hængt og Hegnet istandsat inden Valborg Dag (hvert Aars første Maj)[3].

For endvidere at holde Freden i Orden lønnede Bymændene *en Hyrde*, der skulde paase, at Kreaturerne ikke kom i Uføre eller gik over Hegnet samt anmelde Manglerne paa Hegnet. Han fik sin Kost en Dag hvert Sted, og det var blevet Skik, at den Dag, de havde Hyrden paa Kost, var Middagsmaden altid en Ret Ærter[4].

[1] Andre Steder havdes *Ren* mellem Agrene d. v. s. smaa upløjede Jordstrimler. To Gaarde, der havde Ager om Ager, kaldtes derfor: *Rensbrødre.*

[2] I Arvefæsteskøderne nævnes som lovligt Hegn ved denne Tid: [1] Stengærder, 10 Kvarter høje, [2] Jordvolde, 10 Kvarter brede i Bunden med dobbelt Grøft, en paa hver Side af Volden, hver 9 Kvarter bred og 6 Kvarter dyb [3] Jordvolde med forsvarligt Snid eller „i Tiden" [ɔ: 1. Maj til 29. Septbr.] med sammenflettet levende Gærde [4] Flækgrøfter $3^1/_2$ Alen brede i Moser.

Ved Udskiftningen blev alle Lodder indhegnet, og Byskellene rettedes ud for at faa kortere Strækning at hegne. Arbejdet var endda meget stort.

[3] Leddene toges ind den 29. Septbr. — Mikkelsdag — naar Høsten var sluttet og „Ævred blev opgivet" d. v. s. Kreaturerne slaaet løse ogsaa i de to dyrkede Vange.

[4] Samme Skik fandtes i hvert Fald ligeledes i Nabobyen Skjenkelsø, jfr. Carstensen: Hjørlunde Sogn S. 18.

Fælleden benyttedes til Græsning for lutter *løsgaaende* Kreaturer, nemlig baade Heste, Kvæg, Faar, Svin og Gæs. De indlodes derpaa hvert Aars første Maj (Valborgs Dag). Denne Blanding af alskens Kreaturer foraarsagede, at Græsset bestandigt var, som man siger, afgnavet til den sorte Jord, og paa *Tofterne* mod Byen, hvor Smaakreaturerne almindelig flokkedes sammen Aften og Morgen, saas paa Jordens Overflade alene en Dækning af Smaasten, Tidsler og Gødningsgnallinger.

Enkelte af de store Kreaturer vidste at søge sin Føde i de med Vand opfyldte *Moser,* hvor de bestandig fandtes at vade for at afæde, hvad man kalder *Sopgræs*[1]. Disse Dyr trivedes godt derefter, og var det en Ko, var den meget afholdt, om Malkepigen end maatte ligge paa Landet og bie paa den hele Timer eller aftrække Strømperne for at faa den jaget paa Land. Thi den gav altid megen Mælk i Bøtten.

En Gang imellem naar Bymændene fandt det for godt, mødte de til en bestemt Tid alle tilsammen paa Fælleden for at gennemse Kreaturet, og hvor da enhver maatte kende sig ved sit, hvilket de kaldte *at egne.* Det havde til Hensigt at forebygge, at ikke nogen [af Bymændene] fra Slægt og Venner, Bekendte andet Steds fra skulde indtage Kreaturer til Græsning. Fandtes saadant fremmed Kreatur ved *Egningen,* da blev det hjembragt i Byens fælleds Fold, hvorfra det mod en Mulkt af Vedkommende blev udløst.

For- og Efteraar, naar Græsningen paa Fælleden var ringe, blev til *Svinene* udbragt Æde, sædvanlig opfejet Sæd *(Skjelle),* som blev disse givet i de yderste Afkroge i Marken for at holde dem fra Hjemmet. Enhver Mand havde sin egen Plads (Gier[2]) at give sine Svin Ædet paa. Stundom byggedes og en Hytte (Svinesti) af Træ og Græstørv, hvori de havde deres Leje. Sædvanlig førte Ejeren selv Føden ud til sine Svin i en Sæk eller Pose, med hvilken han red paa en Hest. Svinene kendte

[1] d. v. s. Soppegræs, at soppe = vade.

[2] Paa adskillige Bymarker finder vi derfor nogle „Giers agre" eller „Stisagre".

paa Tilraabet nøje deres Ejer og kom straks, afsondrede fra andres Svin, naar der kaldtes. Thi hver Mand havde sit forskellige Tilraab. Af saadanne haves endnu følgende i Erindring. En raabte f. Eks.: Gys, Gys, Gys, en anden: Kop, Kop, Kop, en tredie: Koli, Koli, Koli, en fjerde: kommer, kommer, kommer alle osv. Da denne Maade at holde Svinene paa ved Udskiftningen blev forstyrret, kom Ejerne i en stor Forlegenhed og kendte ingen tænkelig Maade da, hvorledes de senere kunde eje de uundværlige Svin, og endnu erindres, at tvende Mænd af Byen indlejede deres Svin paa Fællederne i Reerslev og Stertinge Byer paa Roeskilde Amt for paa den Maade at faa dem konserverede, og hvorfor de maatte betale 8 Sk. pr. Styk.

4. *Kreaturets Tøjring i Rug- og Bygvangen.*

I disse Vange laa almindelig nogle af de længst fraliggende Agre udyrkede[1], og disse anvendtes almindelig til Tøjregræs for nogle af de bedste Heste og Køer. Og naar Høet var høstet af Engene, toges atter noget af det bedste Kreatur i Tøjr. Da *Engenes Aftøjring var fælles for alle,* saa gik det her om Kap i Slus og Dus. Thi neppe kunde en Mand faa Høet samlet eller en Agerende afhøstet, før de andres Kreaturer stod der, og det var en ren Æressag for Flyttedrengene at kunne være først paa Pladsen med sin Husbonds Køer eller Heste. Et lille Snuptag eller stærk Ordstrid opstod tit ved denne Lejlighed, ja selv Husbonderne kunde derved forvildes til at vrilte Fingrene ind i hinandens lange Haar, saa de vanskeligt igen kunde fraskilles.

Naar en Mand havde en tøjret Hoppe med Føl, maatte han give en Fjerding Øl til Bylavet.[2]

5. *Tørveskæring, Hø- og Sædhøst.*

Enhver Gerning af Sommerarbejde som Pløjning, Saaning og Høst *begyndte alle til een Tid,* men det endtes aldrig paa en Gang. Thi dertil var Kræfterne for ulige. En Fordel var

[1] De kaldtes *Oragre,* og saadanne fandtes i de fleste Skifter.

[2] Ølprisen sattes (i Kbhvn.) ved Forordn. 13. Juni 1755 til 14, 8 og 6 Mk. Td., eftersom det var første, andet eller tredie Bryg. Denne Pris gjaldt til 1789.

det at være foran, og fornemlig galdt dette i Høsten. Thi alle Agrene blev da mejet paa langs, og den, som hug det første Skaar, beholdt almindelig Rindstraaene og stundom lidt til; og opvaktes derved ofte Had. Naar Sæden var opbunden og stod paa Marken, den enes nær den andens, kunde det tit hænde, at et Menneske om Natten kunde gaa over et Agerskifte og efterlade i Duggen et kendeligt Spor, og straks opstod saa Mistanke om, at den ene havde stjaalet fra den anden, hvilket vel ogsaa stundom skete. Saadant et Foretagende kaldte man *at køre med Dugvognen,* og opdagedes en saadan Kusk, var hans Ære og Agtelse forspildt.

Enhver skar saa mange Tørv, han lystede, paa den ham tildelte Tørvelod og glemte ej tillige at bortleje, fornemmelig til Jylling Beboere, der meget ruinerede Tørvemoserne, hvilket flere af Nutidens Beboere i Byen [endnu] højlig maa beklage[1].

6. Kreaturholdet og Jordens Bearbejdning ved disses Hjælp.

En Gaardmand holdt 12 à 14 Stkr. Heste[2] og stundom flere, 2, 3 à 4 Køer og nogle Unghøveder, 20 à 25 Stkr. Faar, 14 à 16 Stkr. Svin og 6 à 8 Stkr. Gæs foruden de sidstes Yngel.

For Ploven brugtes oftere 8 Heste end 6, stundom 6 Heste og 2 Stude bagerst. Dette store Forspand var nødvendig formedelst den svære Træplov og den ringe Tilstand, hvori de fleste Heste var, fordi der manglede nødvendigt Foder og Kerne til dem. Mange Gange maatte de fleste Heste om Foraaret gøre Arbejdet ved den blotte Næring af Græs, hvor lidet der end var at gnave. Stude brugtes ogsaa for Harve og Tromle, og endnu erindres, at tvende Stude blev løbske med en Tromle, hvorved de rendte i Søen under en stærk Brølen, og hvorfra de vanskeligt blev reddet.

Om Foraaret bededes med Hestene 2 Timer om Middagen;

[1] Moserne blev undertiden helt opskaarne, hvad der f. Eks. var Tilfældet med den store Svedstrup Mose allerede 1682.

[2] De mange Heste var nødvendige baade, fordi Markredskaberne var tunge, og navnlig af Hensyn til det store Hoveri paa de daarlige Veje. Hestene var i Regelen smaa og daarligt fodrede.

om Efteraaret derimod maatte Ploven gaa hele Dagen, og Middagsmaden blev brunget i Marken til Folkene.

Naar Ploven første Gang om Foraaret skulde i Marken, var det hos de fleste Skik, at Plovmanden skulde sidde paa Plovaasen og drikke sin halve Pægl Brændevin, naar Hestene var forspændt.

7. *Oldermanden, Byhornet, Tallerne* (Tællerne).

[Bestillingen som] Byens Formand eller Oldermand skiftede hvert Aar efter Omgang paa Byens Gaardmænd. Hos ham opbevaredes Byhornet og Tallerne. Hans Forretning var at fremtræde paa Gadestævnet for ved Tuden i Hornet at sammenkalde Bymændene, naar noget var at afhandle efter deres *Vedtægter* eller *Bylove*[1]. Hornet var hvidt og et meget udmærket stort Oxehorn, hvorpaa alle Bymændenes Navne stod indbrændt. Tallerne var 8 firkantede Pinde, en for hver af de 8 Gaardmænd og med sammes Navn paa. De hængte alle sammen bundne i et Baand. Naar nu noget Kreatur kom løst af sit Tøjr og forvoldte Skade, anmeldte Bymændene hinanden, naar de om *Søndag Eftermiddag* var samlet paa Gadestævnet. Der blev da for hver Mands løse Kreatur skaaret en Tak i hans Pind for hvert, og var Skaden stor, fik Skuren et Kors. Takken gjaldt almindelig 4 Sk.[2] og var den med et Kors 8 Sk. Disse Penge eller Mulkter blev betalt hver Mikkelsdag [29. Septbr.] og udgjorde

[1] Hver Landsby i Landet havde sin *Vide* eller *Vedtægt*. De, der endnu kendes, er udgivet af *Søgaard* og *Bjerge* i 3 Bind: „Danske Vider og Vedtægter". Bymændene vedtog selv deres Vider, men de var væsentlig ens Landet over, bygget over gammel Sædvane.

[2] 16 Skilling var 1 Mark og 6 Mark en Daler. Her menes vel *Courantmønt*, der var Hovedmønt i Danmark til 1794, da den afløstes af *Speciesmønten*. En Daler Courant var i Værdi lig $^4/_5$ Daler Species. Fra 1813 var Møntenheden en *Rigsbankdaler* (= $^1/_2$ Daler Species), der ved Kronemøntens Indførelse 1874 blev sat = 2 Kroner. En *Daler Courant* var altsaa i vore Penge 3 Kr. 20 Øre, en Mark Courant = $53^1/_3$ Øre og en Skilling Courant = $3^1/_3$ Øre (alt beregnet med Pari Kurs; thi Mønten havde en stærkt vekslende Kurs).

4 Sk. var altsaa $13^1/_3$ Øre; men Pengenes Købeevne var betydeligt større end i vore Dage. Bøderne var saaledes ikke helt ringe, naar det tages i Betragtning, at Almuen ikke havde mange Penge, men mest handlede i og med Naturalier.

for enkelte ikke ringe Beløb. Ved Anmeldelsen var almindelig Strid og Trætte, da den anmeldte tit benægtede Beskyldningen, og den svagere turde tit ikke fremsige Sandheden mod den stærkere, da Næveretten den Tid var meget gældende.

8. Husmændenes Udgifter til Gaardmændene.

Husmændene kunde faa græsset deres Kreaturer paa *Fælleden mod Betaling*[1], og af den Aarsag fandtes der Husmænd, især om denne tillige var en Haandværksmand, der kunde holde 1 á 2 Køer, 6—8 á 10 Faar, 2 Svin og 20—30 Gæs. Betalingen for disse Kreaturer [ɔ: Græsning] var sædvanlig for en Ko 3 Mark, for 1 Faar 8 Sk., for Gæssene 1 Sk. for hvert Næb. De Husmænd, som ingen Gase havde, maatte hver Fastelavn betale Gaardmændene *Gasepenge*, der var 8 Sk. for hver Gaas.

Husmændene kunde ogsaa faa deres Gødning udlagt paa Gaardmændenes Jorder [og faa Afgrøden deraf], naar de for hver gødet Skæppe [saaet] Rugsæd betalte 1 Mk. og for hver Skæppe Bygsæd 1 Mk. og 8 Sk. Ligeledes kunde de faa saaet et Fjerdingkar Ærter for en Mk. og 1 Otting Hørfrø for 8 Sk. De Penge, som Husmændene havde at erlægge for Saaning, fik de almindelig Lov til at afkvitte for Arbejde [hos den Gaardmand, der overlod dem Jord?], f. Eks. [for] en Mejedag afkvittedes 1 Mk., en Bindedag 6 Sk. o. s. v.

9. Gaardmændenes Anvendelse af de Penge, de erholdt ved Mulktering, og dem, de erholdt i Græsleje af Husmændene.

Hvert Aars Mikkelsdag [29. Septbr.] betalte Husmændene deres Græsleje, og Gaardmændene, hvad de skyldte for optagne Kreaturer samt den Fjerding Øl, der var at erlægge for hver Følhoppe, der havde staaet tøjret med sit Føl i Sædvangen. Disse Penge anvendtes nu til Drikkegilder hver Søndag, saa længe de

[1] Husmændene havde nemlig ingen Andel i Markfællesskabet, og kun Gaardene havde Ret til at bruge Jorden. De fleste Huse var kun Huse paa Gaden ɔ: Bypladsen, der var skilt fra Marken ved Gærder. Husene kaldtes derfor i Regelen *Gadehuse* eller *Holdshuse* (Hold = Afgift). Husmændene deltog ikke i Gadestævnet.

kunde tilstrække, og Kiv og Trætte, Fuldskab, Slagsmaal m. m. var disse Gilders tro Følgesvende.

Hvert Aars *Fastelavn, naar Oldermanden afløstes,* og Byhornet og Tallerne afleveredes og *Ornekornet* leveredes, betalte ogsaa Husmændene Gasepenge, og disse med *flere lignende smaa Indtægter* nød samme Anvendelse som før anført.

10. Gaardmændenes Høhoveri ved Frederiksborg.

Indtil omtrent denne Bys Udskiftning 1789 [skal være 1787] forrettedes dette Hoveri i aldeles Fællesskab af denne og *Sognets* andre Byer.

Ved Ankomsten til dette Arbejde byggede Folkene sig straks, hvad de kaldte en Lejr, der bestod af 4 Længder og dannede et Gaardsrum. Hver Længde havde sit eget Navn og var: *Fogedlejren, Kostalden, Smedstadlejren* og *Kotastald* eller som den ogsaa hed *Knottastald.* For at faa Pladsen til at bygge paa ryddet for Græsset, ordnede Folkene sig saaledes, som de i de følgende Dage skulde følge hverandre ved Slagningen, og *Formanden*[1] hug da en lille Kreds, hvorpaa han kunde staa, og de andre maatte en efter den anden hugge i en Kreds udenom, og sluttelig fik den bagerste sig en ordentlig Svingom[2]. Naar nu Græsset var revet til Side, oprejstes Stænger, som var medtaget fra Hjemmet, ligesom Spærretræer mod hinanden. I Stedet for Lægter blev brugt lange Ris, som huggedes frit i Skoven. Taget bestod af langt Græs, tilkørt fra Moserne. I dette Vaaningshus havde nu Folkene deres Logi saa længe, Hoveriet varede, og den Moral, her blev forkyndt, var ikke den kristelige. Slagningen varede almindelig en hel Uge og Hørivningen lige saa længe og Opagningen lidt kortere. Sædvanlig gik der 3

[1] Muligt Sognebyens Oldermand. Det siges ikke, hvorledes han udpeges. Her i Sognet havde jo hver af de tre Byer sin Formand (Oldermand). Sognefogderne var oprindelig Lensmandens, ikke Sognets Repræsentant og var til 1721 fri for Hoveri. Derefter kom de med paa Hoveri og gjorde her Tjeneste som en Slags Befalingsmænd. I de større Sogne ansattes en eller flere Underfogder for de mindre Byer i Sognet.

[2] Muligt denne Rydning giver et Billede af de gamle Germaners Fremgangsmaade, naar de i Nomadetiden slog Lejr. Det kan ikke ses, hvorledes de enkelte Deltagere fik „Rang" indbyrdes.

Uger med til dette Arbejde og i uheldigt Vejr 4—5, ja man har hørt endog Tale om 7 Uger.

Nogle af de ældste og anseteste Karle var *Formænd*[1], og disse i Forening med Over- og Undersognefogderne var Dommere, naar der for slet Slagning, for smaa Hølæs og andet mere efter *Vedtægterne*[2] skulde afsiges Mulkter. Thi Mulkt faldt ogsaa, naar en Karl mødte til Slagning *i sin Hue*[3] eller ikke var paa Pladsen, naar Formanden tredje Gang strøg sin Le. Ogsaa faldt Mulkt for ikke [at sende] arbejdsdygtige Folk.

Ved Slagningen blev Ledraget brugt ligesom Tællerne hjemme, nemlig til at skære en Tak i for hver Mulkt. Der gaves den Karl, der mulkterede, daglig 1 Mk. 8 Sk. og i hele Slagtiden et Par Rigsdaler, hvilket [d. e. Mulktsystemet] ofte foranledigede, at en Karl iblandt somme Dagslet ikke slog med. Thi det kostede kun en Mark i Mulkt. At møde med Huen paa til Slagning kostede 4 Sk. En Tak paa Ledraget for maadelig Slagning var 2 Sk., et for lille Læs Hø 4 Sk., et for ringe Bud[4] 8 Sk. o. s. v. Alle disse Mulkter blev drukket op.

Saalænge Slagningen varede blev her hver anden Aften hentet 1 Td. Øl for anførte Penge i Frederiksborg og Dans og Lystighed varede den ganske Nat. Naar Folkene var langt afsides fra Lejren og ikke kunde faa noget at drikke, solgte Fogder og Formænd Øl og Brændevin til dem.

Mulkter for for ringe Bud blev opkrævet og opdrukket paa Hjemvejen ved den saakaldte *Skillingsbakke* paa Lystrup Mark.

Naar Hoveriarbejdet var endt, blev de foranførte Lejrtelte revne ned, og af Sparreværket tog *hver sit.* Fogden tilfaldt Risene og Taget, og Lejrfoderet med andre Levninger fik Vange-

[1] Disse har vel staaet under den foran nævnte Formand (for hele Sognet?) I flere Len udførtes Hoveriet herredsvis.

[2] De almindelige Vedtægter har dog neppe givet Regler for Hoveriet. Her menes vel enten Sædvane eller særlige Vedtægter. Om Hoveriet ved Frederiksborg se iøvrigt Aarbogen 1920 S. 20 fgl.

[3] Den lodne Hue hindrede vel Arbejdet? Folkene skulde formentlig være barhovedet. Hatten var „fin" og forbeholdt Sognefogder, Udridere og Thingmænd (jfr. Junge i Aarbog 1915 S. 186).

[4] Bud = Tjenestetyende. Ved den Tid, Jørgensen her skildrer, synes Husbond og Madmoder sædvanligvis at blive hjemme paa Gaarden.

manden i Trolshus[1]. Fogderne kørte i Spidsen for Skaren, og de andre efter den Rang, hvorefter de havde arbejdet, naar Turen gik til Hjemmet.

Og nu galdt det, om ikke Krybben hjemme var udtømt, medens disse Mennesker i Hoveritiden havde levet i Sluus og Duus med alt, hvad der kunde sammenskrabes af Husbond og Madmoder hjemme — mangen Gang gik det nær.

11. Eksekvereren.

At mange Gaardmænd maatte være fattige og hensynke i Fattigdom, maa skønnes af alt foranførte. Deres Skatter var vel ringe[2] mod Nutidens, men Indtægterne var det ligesaa.

Naar nu en Mand den Tid ikke til befalet Tid kunde betale sin Skat, udsendte Øvrigheden en Mand (gammel Underofficer eller lignende), der skulde gaa rundt hos alle dem, der ikke havde betalt, og affordre dem en lille Mulkt til sin egen Underhold, der sædvanlig var 2 eller 4 Sk., og skyndte han sig paa sin Vandring, kom han ofte efter faa Dage igen og atter igen. Bønderne kaldte ham *Eksekvereren*, og han var en meget uvelkommen Gæst, hvorfor Hundene almindelig holdtes løse, naar man ventede ham.

12. Udskiftningen var et almindeligt Gode.

Kaster vi Tanken tilbage paa alt foranførte, da vil vi let opdage, at vi er befriet for meget af det, der nedtrykte, ulykkeliggjorde og besværede Bønderne før Udskiftningen.

Hvad var ikke *de mange Anledninger til stadig Strid, Mistanke, Kiv og Trætte, til Svir og Sværm,* som nu undgaas. Hvad var det ikke for *et Besvær* at pløje, saa, høste og gøde, arbejde, søge Kreaturerne m. m. i den hele Bymark snart hist snart her, som nu ligeledes undgaas. Hvilken *Skade* var det ikke, at de skulde pløje, naar Naboerne pløjede, enten Jorden

[1] Huset har Navn efter *Herluf Trolle,* der 1560 solgte Hillerødsholm til Kongen, som paa Stedet opførte Frederiksborg.

[2] Junge anf. Sted S. 104 sætter dem dog til 70 Rgd. (224 Kr.) om Aaret af hver Gaard.

var tjenlig eller ikke, ligeledes saa, høste m. v., naar andre vilde det. Lad os tænke os selv i saadan Nødvendighed, og vi vil da erkende Udskiftningens Vigtighed.

De, der tabte mest ved Udskiftningen, var unægtelig *Gadehusmændene*, der ikke erholdt Lod [alle]. Den Anledning, de havde, til at kunne holde Kreaturer og til at kunne faa deres Gødning anbragt til Sædhøst og derved sikre sig et tarveligt Udkomme, er ikke mere tilstede, skønt deres Antal stedse vorder flere. Thi hvad er vel de mange *Afbyggere,* der lejer eller køber en lille Plet Jord til en Smule Hus at opføre paa, at betragte i deres Stilling andet end en Forøgelse af Gadehusmændene.

— Hvad her er nedskrevet, har rimeligvis med faa Undtagelser fundet Sted i andre omliggende Byer.

Udlejre, den 29. Marts 1841.

Lars Jørgensen.

Til Kortet over Bymarken ved Udskiftningen.

Om Gaardenes Beliggenhed i selve Byen henvises til Bykortet i Aarbogen 1920.

Paa det her vedføjede Markkort er Bymarkens gamle Skel gengivet ved en helt optrukket Linie; et Stykke af Skellet udgøres af Landevejen fra Roskilde til Slangerup, medens de nye Skel, der afsattes ved Udskiftningen, er punkterede. Vangegærderne og Hegnene omkring Byen er angivet ved Kuglelinier. Pilene i Agerskifterne betegner Furernes (Agrenes) Retning. De med Punkter opfyldte Pletter er Eng, Mose eller dog udyrkede Stykker, i Regelen udyrkede, fordi der var fugtigt og surt („Morads og siefalden Bund"). Gravhøje, der er angivet paa Kortet, betegnes med et Kryds omgivet af et Rektangel.

Maalestokken i venstre Hjørne angiver 1500 danske Alen. Kortet er i Originalen optaget i Forholdet 1: 2000, og Maalestokken er paa Originalen 25 Centimeter lang.

Man vil lægge Mærke til, at Landevejen fra Roskilde ved Ørnebjerg (i det nordøstlige Hjørne) gaar lidt mere vestlig end nu. Den bøjer paa Kortet udenom det Højdedrag, der krones

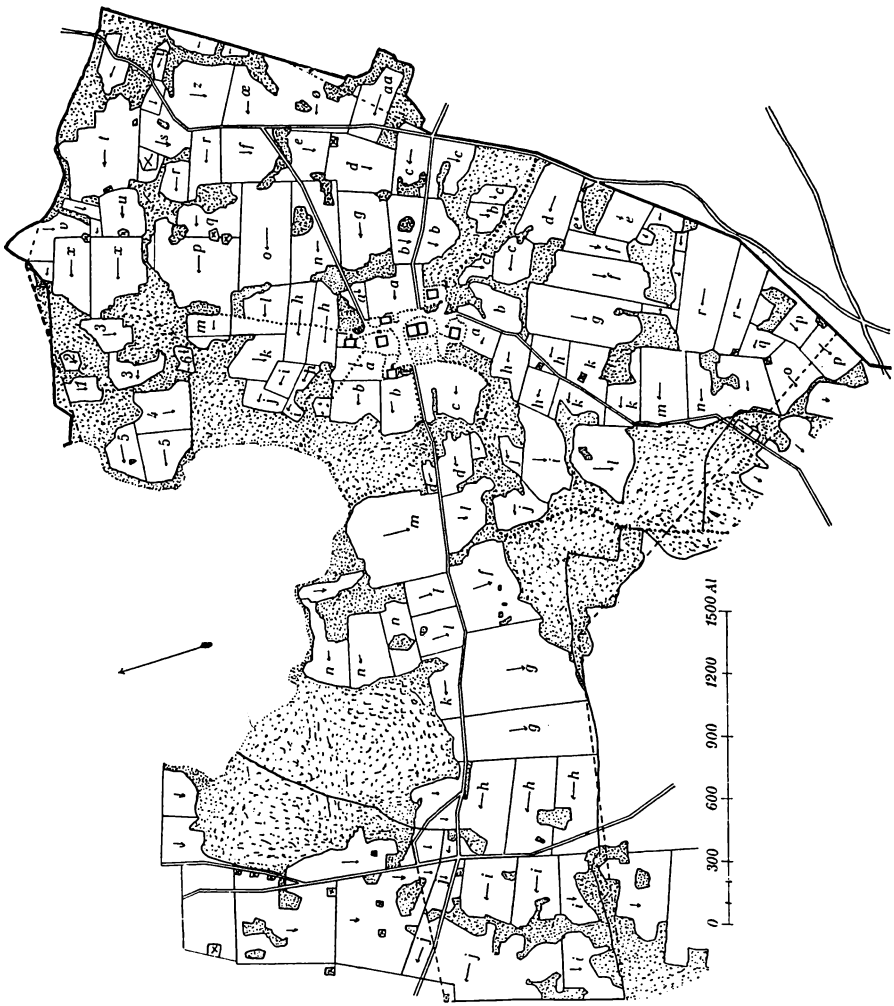

UDLEJRE

Agerskifterne er indenfor hver Vang betegnet med et Bogstav, der henviser til Navnene i Teksten. De dobbelte Linier er Veje. Prikkede Linier angiver Gærder. De med Prikker opfyldte Flader er Enge og Moser. Skjenkelsø Sø i den nordlige Del af Bymarken (omkring Retningspilen) er betegnet ved en hvid Flade. Øverst i den vestre Side af Kortet er medtaget en Del af St. Rørbæk og Snodstrup Bymarker. Landevejen nordpaa er der Grænsen mellem disse to Byer. Gravhøje markeres ved Rektangler med Kryds igennem. Pilene angiver Furernes Retning.

af Hængehøj, hvor der nu ligger et Vandværk, som Vejen løber forbi. Paa Kortet gør Vejen et skarpt Knæk mod Nordost paa det Sted, hvor ved Udskiftningen Ørnebjerggaard byggedes. Mosedraget i dette nordøstlige Hjørne er en Vig af *Store Sø* (nu Lyngen). Det har aabenbart været for at komme udenom denne Sø, Vejen i ældre Tid bøjede noget mod Vest.

Vangegærdet fra Byen til Roskilde Landevej hed *Kantes Leds* Gærde (formentlig efter Ledet i Byen), og Vangegærdet fra Byen sydpaa kaldtes paa samme Maade: *Vesterleds Gærde.* Det tredje Vangegærde, der hed *Tofthøjvanggærde,* har været ganske kort, fra Byens nordvestlige Hjørne til Søen. De to Indlukker, som omtales af *Lars Jørgensen,* og som er afsat paa Kortet ved Gærder ude i Marken, existerede ikke i Matriklen 1682. Det er, som Jørgensen siger, en Kvægpest og det store Hoveri, der begyndte med Stutteriets Anlæg 1720, som har faaet Bymændene til at anlægge dem.

Fra Bymarkens nordligste Spids til Landevejen østfor løb *Vejeleds Gærde,* der var Vangegærde i Skjenkelsø Bymark og samtidig Skel mellem dennes Lyngvang og Udlejre Mark, saaledes at kun Skjenkelsø Lillevang (ud mod Søen) laa aaben til Udlejre Tofthøjvang, der ogsaa var aaben mod Ølstykke Lillevang, idet Kantes Leds Gærde under samme Navn (der muligt ogsaa stammede fra Ledet paa Landevejen) fortsattes over Ølstykke Mark til Ølstykke By, ligesom Vesterledsgærde fortsattes mod Syd over Svedstrup Mark til Svedstrup By. Vejeledsgærde mod Nord havde i hvert Fald Navn af Ledet over Landevejen. Fællesskabets Trevangsbrug krævede, at Vejene førtes gennem Vanggærderne ved Led, der i Dyrkningstiden (1. Maj til 29. September) maatte aabnes og lukkes, hver Gang man skulde køre ad Vejen. Først de nye Kongeveje kunde undgaa disse Led ved, at man anlagde Hegn langs med begge Sider af Vejen. Roskilde Landevej, der paa Kortet bøjer fra Ørnebjerg mod Øst ud over Vigen af St. Sø, har i ældre Tid sikkert i Stedet fra Ørnebjerg taget Retning Stik Nord. Thi i Byskellet, hvor paa Kortet det nye punkterede Skel skiller sig ud fra det gamle

laa nemlig ved Udskiftningen en „Vejeleds Pil", og paa Matrikelskortet fra 1812 er der fra Ørnebjerg hertil afsat en gammel, da nedlagt Vej fra Ørnebjerg til denne Pil og fortsat til Skjenkelsø By. Det er sikkert den gamle Landevej, der fra det gamle Overfartsted over Værrebro Aa (stik Syd for Svedstrup) er gaaet gennem Svedstrup lige til Udlejre og norden ud af denne By til Skjenkelsø over Ørnebjerg. Her stødte Vejen fra Ølstykke By til, saaledes at der ved Ørnebjerg var en hel Vejrose (Mindet om en gammel By?). Vejen fra Ølstykke til Udlejre er som fremhævet i Aarbogen 1920 helt ny, hvad ogsaa fremgaar af Marknavnene omkring den, hvor den løber paa Udlejre Mark. Vejen har oprindelig været kun en *Kirkesti*. Ogsaa Gravhøjene, der lagdes ved Vejene, viser, at den gamle Landevej har gaaet saaledes gennem Byerne, ikke *udenom* som nu, saaledes at det gamle Thingsted ved Frodebjerg i Svedstrup har ligget lidt til en Side, som Thingstederne i Regelen gjorde, ikke paa alfar Vej.

Fra Store Sø (Lyngen) har en Bæk, Røckebæk, ført ind i Skjenkel Sø.

Omkring Ørnebjerg med dens Vejrose er grupperet mindst 9 Gravhøje (jfr. Kortet i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1839), hvad ogsaa kunde tyde paa, at her har ligget en By i den ældste Tid, maaske: Lejre, Udlejre og Ølstykke samlet. En Del tyder paa, at disse Byer oprindelig kun var to Herregaarde, der senere har trukket den nærliggende Bondeby til sig, sml. Lejre—Udlejre i Voldborg Herred. Det er dog i den senere Tid draget i Tvivl af Sprogforskerne, at Udlejre her bærer samme Navn som Udlejre i Voldborg Herred.

De enkelte Markers Navne var før Udskiftningen:

A. Tofthøj Vang.

a. *Tofterne.*
b. *Kirkesti Aas.*
c. *Mangelsti Aas.*
d. *Toftehøj Aas* (Toftehøj i den nordlige Kant).

e. *Snogerøgels Aas.*
f. *Kildeland,* hvis vestlige Del hed *Tjørneagre.*
g. *Kjærager Aas.*
h. *Leds Ager* (ved Ledet indtil Byen).
i. *Askerøgels Aas.*
j. *Lille Hestestens Aas.*
k. *Store Hestestens Aas.*
l. *Bavnehøjs Aas.*
m. *Gaardsager Aas.*
n. *Karmstens Aas.*
o. *Toftlille Aas.*
p. *Dalslands Aas.*
q. *Smaa Udlereds Højes Aas* (de to Gravhøje i Aasens Skel).
r. *Store og Lille Havreholms Aas.*
s. *Ørnebjerg Aas* (med Ørnebjerg i Vestkanten).
t. *Vejeleds Aas.*
u. *Smaa Harpeagres Aas* (med Harpedyssen).
v. *Langdysse Aas.*
x. *Store Harpeagres Aas.*
y. *Vinges Aas.*
z. *Hængehøjs Aas* (i Hængehøj er nu Vandværk).
æ. *Lille Hængehøjs Aas* (L. Hængehøj er nu sløjfet).
ø. *Lille Toftehøjs Aas.*
aa. *Lerbjergholm.*
1. *Store Soholm.*
2. *Lille Soholm.*
3. *Tranholm.*
4. *Store Søholm.*
5. *Lille Søholm.*
6. *Byesholm.*

Røckebæk løb gennem Røckebæk Mose mod Vest gennem Røckebæk Eng sydom Harpeagrene. Engstrækningen ved Byens nordøstlige Hjørne hed *Magde Eng* (rimeligvis Made, Eng). I Karmstensaasens østlige Kant laa *Karmstens Hule,* ɔ: Lavning. Engen mod Søen hed i denne Vang Søenge. Andre

Engstykker havde Navn af de tilstødende St. Hestesten, Gaardsager, Dalsland og Søholm. I Vangens Sydside op mod Kantes Led laa *Knoldeng*, hvis vestlige Del, ved Byen, hed *Paradis Eng.*

B. Saltebjerg Vang.

a. *Tofteaas.*
b. *Grusgrav Aas* (Grusgraven laa i Aasens sydvestlige Hjørne). Den nordlige Pynt af Grusgravaas hed 1787 *Korsagre* med *Korsagre Eng.*
c. *Ærtepold Aas.*
d. *Vejlespil Aas* (Spil eller Spjeld = Smaastykker, Vejle: Dæmning over Vand).
e. *Lergravs Aas.*
f. *Søndre Buskerøgls Aas.*
g. *Langagre.*
h. *Gjellerstens Aas*, Nord for Landevejen 1787: *Edderhøjs Aas.*
i. *Skovgræs Aas.*
j. *Mølleaas.*
k. *Flintholm Aas.*
l. *Nordre Buskerøgls Aas* (Agerens Ryg kaldtes Røgel).
m. *Saltebjerg Aas.*
n. *Søholm Aas.*

I Vangens nordvestlige Hjørne laa *Lyngen*, en stor Vig af Skjenkelsø Sø og delt mellem *Udlejre* og *Snodstrup;* Syd for Lergravs Aasen var *Svedstrup Mose*, Syd for Ærtepoldene og Vejlespjeldene *Skræpeng*. Her løb *Suderbæk* fra Mosen til Søen (nu Vejlebros Rende). Mosen mellem Mølleaas og Skovgræs Aas kaldtes *Ture Mose* og har vel været forbunden med *Rævs Mose* paa St. Rørbæk Mark ved et Afløb fra Søen til Værrebro Aa. Her kan have ligget en Vandmølle, der har givet Store Møllehøj og den nu afgravede Lille Møllehøj Navne. Nord for Vangen ud mod Søen var *Blødeng*, i Indelukket og Nord for Vejlespjeldene *Værreskifte Enge*. Ved Søholm kaldtes Mosen Langemose, og Engstykker havde Navn af Søholm og Saltebjerg.

C. Møllevang.

a. *Tofteagre.*
b. *Brunebjerg Ager.*
c. *Ørlands (Ørlens) Aas* (Ørland = Grusland).
d. *Kante(r)s Agre.*
e. *Esperne Aas.*
f. *Bullerstens Aas.*
g. *Græshøj Aas (1787: Græse, Græsted Aas).*
h. *Fladager Aas.*
i. *Vesterleds Aas.*
j. *Vesterleds Mose Aas.*
k. *Stakket (korte) Ærtelands Aas.*
l. *Holmagre Aas.*
m. *Lange Ærtelands Aas.*
n. *Bækkeagre.*
o. *Hulstens Aas.*
p. *Store Duerøgels Aas.*
q. *Smaa Duerøgels Agre.*
r. *Lerager Aas* (med Lerhøj).

Engstykkerne havde Navn efter Brunebjerg, Fladager og Ørland (Ørlen). Mellem Holmagre og Vesterleds Aas laa *Sulteenge* (1787: Sultenkunderne). Ved Vejen fandtes Esperne Hule (Lavning). Der var Syd for Bullerstens Aas og Græshøj Aas Moser med Navn efter disse Aase. I Duerøglen laa Duerøgels Hule.

Udskiftningskortet er tegnet af Landinspektør *J. H. Selmer* 1787.

MARKFÆLLESSKABET I SVEDSTRUP

Til Udskiftningskortet — Minder om Kong Frode Fredegods Thing.

Det her gengivne Kort over Svedstrup Bymark inden Udskiftningen er tegnet 1787 af Landmaaler *Joh. Goos* og findes nu i Matrikulsarkivets Kortsamling. Selve den Deling, der betegner Udskiftningen, er udeladt paa denne Kopi. Derimod er medta-

SVEDSTRUP

Agerskifterne i hver Vang er betegnet med et Tal, der henviser til Navnene i Teksten. De med Prikker opfyldte Flader er Enge og Moser. Søer og Trolddysse og Sals Moser er skraveret. Den punkterede Linie i det sydøstlige Hjørne viser Grænsen mellem Sals Mose (mod Syd) og Trolddyssemose (mod Nord). De dobbelte Linier er Veje, dog betegner de ved Markens Sydgrænse *Værrebro Aa*, og ved to Veje sydpaa ses Øvre og Nedre Værrebro Møller (ogsaa kaldet Store og Lille). Højdeforholdene er angivet paa Kortet. Prikkede Linier betegner Gærder. Gravhøje er markeret med Rektangler med et Kryds. Pilene angiver Furernes Retning i Agrene. Tæt Nord for Øvre Værrebro Mølle ses det langstrakte *Frodebjerg*. Ved Vanggærdet sydpaa ses nær ved Aaen *Kornethuset*, hvor *den gamle Bro* gik over.

get de Angivelser af Terrænets Højdeforhold, der findes paa dette Kort. Nogle Landmaalere tegnede disse Angivelser med, andre udelod dem.

Svedstrup Bys 3 Vange hed *Brødhøjvang* (mod Nordvest), *Kirkevang* ɔ: Kirkevejsvang (mod Øst) og *Lillevang* (mod Sydvest). De var 1682 og 1787 udlagt henholdsvis til Byg, Fælled og Rug.

Kirkevang hed ogsaa *Hellevang* og (1682) *Maglehøjvang* efter den store Bakke med en Gravhøj paa Toppen, som laa i Vangens sydlige Del, tæt ved *Thingagre,* hvis Navn fortæller os, at der her ved *Frodebjerg,* der tidligere har ligget paa en Ø, og hvortil Sagnet knytter den berømte Kong *Frode Fredegods* Død og Begravelse, virkelig har været holdt Thing. Øst op til Thingagre ses Hedeagre; ved de gamle Thing laa oftest en Hede, øde Plads, hvor Folket kunde slaa Lejr, medens Førerne, Præster og Høvdinger, tog Plads paa *Thinghøjen.* Den er afmærket tæt Nord for Thingagre. En Mængde Gravhøje heromkring vidnede endnu for et Par Menneskealdre siden om Stedets Betydning i Oldtiden for Samkvem. Ud for Frodebjerg bærer den Mose, der mellem Svedstrup og Stenløse Marker gaar op fra Værrebroaaen, Navnet *Sals Mose* (1682: Salds, Saltes Mose), hvad vel kan minde om en hedensk Thules (Præst, Thingholder, Herredshøvdings) Bolig, Salen. *Svumpedysse* paa Kanten af Mosen og tæt ved Frodebjerg udpeges som Kong Frodes Gravhøj (Annaler for nord. Oldkyndighed 1839) sikkert med Urette, da Højen var fra Stenalderen og Kong Frode har levet ca. Aar 500 e. Chr.

Paa Kortet ses ved Aaen afsat et Hus, *Kornethuset* hed det. Her gik Landevejen over tidligere, og her laa den gamle landskendte Værre Bro. Allerede før 1787 var Overkørselen dog flyttet hen til Møllerne. Kort efter 1800 blev Huset revet ned, og nu har man ogsaa glemt det gamle Navn paa Marken her: *Broager,* som mindede om, at her laa Broen. Vejen har sikkert oprindelig gaaet ind gennem Svedstrup By, men allerede 1682,

da den store Matrikul blev optaget, var Møllevejen til Øvre Værrebro Mølle Landevej til Broen ogsaa.

1787 dannede Markerne Øst for Vejen et Indelukke.

De gamle Marknavne, der ses i Matriklen 1682 og Udskiftningsforretningen 1787, var følgende:

A. Kirkevang.

1. *Bækagre.*
2. *Pileagre.*
3. *Gravagre.*
4. *Tranholm.*
5. *Giers (Gærdes) Agre.*
6. *Bavneagre* (med Bavnehøj).
7. *Inderste Kirke Agre.*
8. *Yderste — —*
9. *Milepælsagre* (1682: Vejrehøj Agre).
10. *Toften.*
11. *Bakkeagre.*
12. *Inderste Heller.*
13. *Mellemste —*
14. *Yderste —*
15. *Lerbæk (Lerbjerg) Bakkeagre.*
16. *Trolddysseagre.*
17. *Giers (Gærdes) Agre.*
18. *Enløse (Endeløse) Agre* (1682: Bjerreagre).
19. *Stis Agre.*
20. *Dybendal Agre* (med Tinghøj i sydøstl. Hjørne).
21. *Hedeagre.*
22. *Smalle Bredland.*
23. *Brede —*
24. *Svumpedys Agre.*
25. *Myreholm.*
26. En Halvø af *Korsagre* paa Stenløse Mark (formentlig først tillagt Svedstrup ved Udskiftningen).
27. *Broagre.*

28. *Maglehøjagre.*
29. *Lille Thinghøj Agre.*
30. *Store Thingagre.*

Engene ved Aaen hed *Broenge,* ved Sals Mose *Mølleeng;* Lavningen mellem Maglehøj og Thingagre hed *Dybendals Mose* (1682: *Lille Lyng*) og gik fra Gærdet (Værrebrogærdet, 1682: L. Lyngs Gærde) til Hellerne. 1682 gik *Sals Mose* helt op til Aas Nr. 26 (Korsagre), og kun Mosen Nord for denne hed *Trolddyssemose,* men 1787 havde det sidste Navn bredt sig sydpaa, og Kortet lader kun den sydligste Halvdel af denne store gamle Aabugt bære Navnet Sals Mose.

Ved Tranholm laa som en Vig fra Svedstrup Mose: *Tranholm Mose* og Nord for Bækagre og Gravagre: Grimmels Mose eller Glennersterts Mose. Ved Kirkeagre laa 1682 Kirkeeng.

B. Lillevang.

1. *Spolbjerg Agre.*
2. *Krogagre.*
3. *Hyrebøsagre* (1682: *Bredestykkerne*).
4. *Hyldehøj Agre* (1682: den nordlige Del: *Hyldeleds Agre*).
5. *Stette Agre* (1682: *Toften*).
6. 1ste til 4de *Tidebroagre* (Vejen til Værrebro nedre Mølle har her gaaet over Tidebro; 2den Tidebroager hed 1682: *Varmedals Agre*).
7. *Sandager.*
8. *Havreholm.*
9. *Tuekær.*
10. *Giers (Gærdes) Agre* (omfattede 1682 ogsaa Tuekær).
11. *Lille Tordenager* (unummereret paa Kortet).
12. *1ste og 2den Svalhøj Agre.*
13. *Store Tordenager.*
14. *Grusgravagre.*
15. *1ste til 4de Tungbjerg Agre.*
16. *1ste Tværager* (1682: Tværgren).
17. *2den Tværager* (1682: Tørrebakken).

Engene hed ved Aaen: *Broenge* mellem Tidebro Aas og Tungbjergager gik *Varmdal* med *Hovedam.* Mod Vest laa 1787: Diges Eng, 1682: Aaenge.

C. Brødhøj Vang.

1. *Toften.*
2. *1ste Dysseager.*
3. *2den Dysseager* (her laa ved hver Side af Vejen de 2 *Svedstrupdysser;* 1682: Vangeledsaas).
4. *Huleager.*
5. *Brødager* (med Brødhøj).
6. *1ste Murstensager.*
7. *Brødhøjsager.*
8. *Stis Ager.*
9. *L. Ertelands Ager.*
10. *Store* — —
11. *Rævegravsager.*
12. *Sandager.*
13. *Ledager* (1682: Liidager, af Lide = Skraaning).
14. *Lille Tangager.*
15. *Store* —
16. *Seckager* (ikke 1682).
17. *2den Murstensager.*
18. *Trælhøjager* (ved Trælhøj), sydlige Del hed *Fiskekjær Agre* med Fiskekjær Dyssen.
19. *Stavs (Stags) Agre* (med Stagshøj).
20. *Fejlkildeagre.*

Gaardenes Beliggenhed i Byen var, regnet fra Gadekærets østlige Side:

Gl. Nr. 1 *Statskjærgaard* nu Matr. Nr. 2.
— 2 *Frodebjerggaard* Matr. Nr. 7, udflyttet.
— 3 *Svalhøjgaard* — 3.
— 4 *Varmedalsgaard* — 4.
— 5 *Spolbjerggaard* — 5.

— 6 *Stagsagergaard* nu Matr. Nr. 8, udflyttet.
— 7 *Bækholmgaard* — 6.

I Svedstrup oprettedes 1721 en Rytterskole, der ses midt paa „Gaden", hvor den ligger den Dag i Dag.

ET NORDSJÆLLANDSK HUSMANDSHJEM

Af Anders Uhrskov.

OPPE paa Laugø Mark ligger der et Husmandssted, der hedder *Lille Ravnebjerghus*. Ved en flygtig Betragtning af Forholdene kunde det synes, som dette Sted ikke var megen Opmærksomhed værd. Stedet er ubeboet og har været det siden 1908, da den sidste Ejer flyttede derfra. Jorden driver Ejeren, Sognefoged *Christoffer Larsen,* sammen med sin Ejendom *Møllevang*. Ser man Bygningerne nærmere efter, maa man indrømme, at de er ikke helt fri for at være forfaldne. Vind og Vejr og Alderdom har revet Huller i Taget, og i et af Udhusene er en af Tavlene i Bindingsværket faldet ud. Hvad er der da at anmærke ved en saadan gammel Rønne andet end rive den ned hellere i Dag end i Morgen? Ja, der er jo nu det, at det har været et *Hjem,* og selv om Christoffer Larsen ikke er født der, saa er det dog hans Slægts Hjem, og denne Følelse har været stærk nok til at afholde ham fra at rive det ned til Trods for, at det har staaet tomt i en fjorten, femten Aar og altsaa ingen egentlig Nytte har gjort i ren materiel Henseende. Imidlertid har dette Sted i sin Alderdoms Dage vakt en Opmærksomhed, som vilde have forundret dets gamle Beboere, om de havde haft deres Øjne aabne endnu. Der er skrevet alenlange Artikler om det i Amtets Blade. Lederen af Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet i Lyngby, Museumsinspektør *Jørgen Olrik,* har aflagt det et Besøg

og underkastet det en ret nøje Undersøgelse. En Hillerød-Arkitekt, Forstander *M. P. Madsen,* har maalt det op og tegnet en Grundplan deraf, og endelig har Nationalmuseets Arkitekt, Underinspektør *H. Zangenberg,* været ude for at foretage en Opmaaling af det til Nationalmuseets Arkiv.

Det maa altsaa ikke være noget helt almindeligt Sted, skulde man synes. Tværtimod, kan man sige, det er meget almindeligt, det en Type paa det Fællesskab i Bygningsmaade, som man fulgte i gamle Dage, mens enhver nu om Stunder bygger efter sin Smag, saa der næppe er to Huse af nyere Art, der er ligedan indrettet.

Helsinge By blev udskiftet i Aaret 1782, mens Laugø By, der ligger i Helsinge Sogn, først blev udskiftet 1788. Om Huset Lille Ravnebjerg, Matr. Nr. 26, er blevet opført det Aar, er usikkert. Huset er formentlig udflyttet og opbygget af *Niels Hansen,* som i Udskiftningsforretningen nævnes blandt Husmændene i Laugø. I Folketællingen 1787 anføres han som „Husmand og Hyre [Hyrde]" og er 28 Aar gammel. Han er altsaa født o. 1759, og hans Hustru, *Christine Rasmusdatter,* er født o. 1769. Imidlertig døde Niels Hansen tidlig, og hans Enke giftede sig igen med *Christen Larsen* (født i Ramløse, han var ifølge Folketællingen 1845 71 Aar gammel og maa altsaa være født omkring 1774). Den 3. Oktober 1797 fæster Christen Larsen „det paa Lodden opbygte nye Hus i Laugøe, som Niels Hansen, hvis Enke han ægter, er fradøed . . . ." Lille Ravnebjerghus maa altsaa være opført mellem 1788—89 og 1797, men hvor længe Huset har staaet i Laugø inden Udskiftningen, er det sikkert umuligt at oplyse. Sagkyndige kan udlede en Del af de forskellige Indfatningers Profiler, som findes i Stuehuset enten i Brug eller som Rester fra tidligere Tider. Paa Loftet er der fundet Indfatninger, som har været i Brug forhen — om det har været før eller efter Udskiftningen, kan naturligvis vanskelig siges —, men Museumsinspektør Olrik mente, at en af disse Profiler var fra o. 1750.

Christen Larsen og Christine har været fattige Folk — det

var selv Gaardmændene i hine Tider —, og de har først lidt efter lidt faaet deres Hjem i Orden, hvad der kan ses af forskellige malede Indskrifter. Paa Bordendesskabet eller Stolpeskabet, som det ogsaa kaldes, finder man Indskriften *C. L. S. 1799.* Samme Aar er formodentlig Ægtefolkenes Forbogstaver blevet malet paa Panelet over Bordendesbænken, idet der staar: *C. L. S. C. R. D.* Paa en Stol findes en Indskrift, hvoraf

LILLE RAVNEBJERGHUS 1907

kun følgende har kunnet trodse Tidens Tand: *C. L. S. A°* . . . Aaret 1801 har været et begivenhedsrigt Aar for Ægtefolkene. I det Aar fik de en Søn, som fik Navnet *Lars Christensen,* og samme Aar har de erhvervet sig et Stueur, hvad der dengang var en betydelig Kostbarhed. Bornholmeren bærer Paaskriften: *C. L. S. A° 1801.*

I Aaret 1828, da Lars Christensen er 27 Aar gammel, gifter han sig med Pigen Karen Andersdatter, der er 23 Aar gammel. Blandt de mange gamle Familiepapirer, som Slægten med stor Pietet har opbevaret, er det ældste vistnok Karen Andersdatters

Skudsmaalsbrev, hvorpaa bl. a. ogsaa findes Parrets Vielsesattest. Skudsmaalsbrevet er paa stemplet Papir, til Pris „Tolv Rigsbankskilling Sølv. Betales med $^1/_2$ Deel meere". Det er forsynet med følgende Paaskrifter:

„Karen Anders Datter, døbt d 25 Sønd efter Trinit. 1805, har i sine Skole Aar forhvervet sig gode Kundskaber, saa hun med et got Vidnesbyrd kan udskrives af Skole-Protocollen paa Skolekommissionens Vegne.

L S Nielsen.

Karen Anders Datter har under forberedelsen til Konfirmationen forhvervet sig et got Vidnesbyrd af

L S Nielsen, S[ogne]Præst.

Ramløse d 25 April 1821

Karen Anders Dater af Anise Har tend [tjent] mig Lars Hansen Smed Anise i 6 og et Halt ar [Aar] flitig og tro d 20 ogtober 1828.

Fornævnte Karen Anders Datter, som sidste gang var en Gæst ved Herrens Bord i Annise Kirke, blev ægteviet til Ungkarl Lars Christensen af Laugøe i Annise Kirke 21 November d Aar. Hendes Forhold har hidtil været roesværdigt. —

Ramløse d 24 December 1828.

L S Nielsen

mig forevist d 24 Debr 1828

J Wedel."

Lars og Karen fik fem Børn. Den ældste hed Christen Larsen (f. 1829), den næstældste Anders Larsen (f. 1834), dernæst kom Søren (f. 1836), Christopher (f. 1839) og Datteren Ane Kirstine (f. 1844). Desuden maatte de to Husmandsfolk forsørge deres Forældre, saa der var altsaa ni Munde at mætte, og selv om de allerværste Tider var ovre — Lars Christensen

blev gift det Aar, da man regner, at Landbrugskrisen (1818–28) var forbi —, saa var det dog meget svært at skaffe Føden til saa stor en Familie. Lars Christensen havde lagt sig efter at være Soldsætter. Derefter fik Stedet Navn, og indtil den Dag i Dag kan man høre Lille Ravnebjerghus betegne som „Soldsætterens Sted." Af de Solde, som Lars Christensen lavede, er der flere i Brug paa Christoffer Larsens Ejendom den Dag i Dag. De fleste er flettede, men der findes ogsaa en, hvis Bund er lavet af Faareskind, hvori er hugget runde Huller. Jernformen, hvori Soldets Side *(Stom'ne)* fik sin Form, findes endnu. Der blev iøvrigt lavet Solde af forskellig Størrelse, og for at faa dem afsat maatte Lars tage til Marked. Dér samleds der Folk, og dér gik Handelen. Lars Soldsætter stablede saa højt et Læs som muligt paa Trillebøren og trillede af til Helsingør, Frederiksborg, Kjøbenhavn, Holbæk eller Roskilde Marked. Det var ikke Smaature, til Roskilde var der 7 Mil. Da Drengene voksede lidt til, maatte en af dem med for at hjælpe til.

En meget betydningsfuld Begivenhed i Slægtens Historie var det, da Christen Larsen 1846 fik „Arvefæste- og Skjødebrev" paa Ejendommen, hvorved han gik over fra at være almindelig Fæster til at være Arvefæster, hvad der gav Ret til baade at sælge og stifte fast Gæld (pantsætte). At være Arvefæster var altsaa noget nær det samme som at være Selvejer, og ingen af Nutidens unge Bønder kan i deres Sind føle den Herlighed, hvormed mange af de gamle Bønder følte dette at være blevet Selvejere.

Et saadant Arvefæste-Skøde var for Størstedelen trykt, iøvrigt af Størrelse som nuværende Skøder, men desuden heftet som en Bog. Det betragtedes som et Fribrev og opbevares med Ærefrygt af adskillige den Dag i Dag. Da disse Dokumenter har haft saa stor Betydning for Befolkningen her i Amtet, skal Christen Larsens Skøde anføres her.

ARVEFÆSTE- OG SKJØDEBREV

for

Huusmand Christen Larsen [1]

i *Laugøe Bye* og *Helsinge* Sogn paa Frederiksborg Amt, paa Huset *Lille-Ravnebjerg kaldet, med tilliggende Jordlod, Matr. Nr. 26, som er ansat til uprivilegeret Ager- og Engs-Hartkorn 2 Skpr. 2 Fkr. " 1/4 Alb., hvoraf Besidderen af den saakaldte Kurregaard sammesteds, af hvis Jorder Lodden i sin Tid er udlagt, vedbliver indtil videre, som hidtil, at udrede Skatter og Afgifter imod at oppebære den i saa Henseende bestemte Godtgjørelse af Jordebogskassen.*

Vi Christian den Ottende,

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg, gjøre vitterligt: At Vi af særdeles Kongelige Naade herved skjøde og afhænde fra Os og Vore Kongelige Arve-Successorer til *Huusmand Christen Larsen* og hans Arvinger det paa Frederiksborg Amt beliggende Huus, *Lille-Ravnebjerg* kaldet, i *Laugøe Bye, Helsinge Sogn* tilligemed den dertil lagte Jord, saaledes som nu samme findes indhegnet, og paa *det herved fæstede* Kort er antegnet, alt til evindelig Arv og Eiendom for bemeldte *Christen Larsen samt hans* Arvinger og Efterkommere, eller hvem, han eller de, i Kraft af den dem herved meddeelte Eiendomsret, maatte finde for godt at overdrage og afhænde dette Huus og Eiendom til, dog paa følgende Vilkaar:

Første Artikel.

Bemeldte *Christen Larsen* maa herefter beholde og bruge dette Huus med alt dets Tilliggende, tilligemed de Træer og Buske m. v., som derpaa maatte befindes, som en uryggelig Eiendom for sig, Arvinger og efterkommende Eiere, paa hvilken de altsaa frit og ubehindret maae gjøre alle de Indretninger og Anlæg, som de til egen og Efterkommeres Fordeel bedst vide og kunne, uden at blive af Os eller Vore Efterkommere i Regjeringen i noget Tilfælde hindrede eller satte i større Jordebogs-Afgift, end herefter foreskrevet staaer. Dog Lovens og Anordningernes Forskrivter i enhver Henseende uforkrænkede.

Anden Artikel.

Al Slags Jagt og Jagtrettighed paa den Huset tilliggende Jord, ligesom anden Herlighed til dette Huus, ville Vi allernaadigst have Os og Vore Efterkommere i Regjeringen forbeholden, saa at Husets nuværende og efterfølgende Eiere paa ingen Maade dermed maae befatte sig; hverimod Vi og allernaadigst ville, at Vore Jagtbetjente ikke maae jage paa Husets Grund paa

[1] Det, der er sat med *Kursiv*, er det haandskrevne, det øvrige var trykt.

saadanue Tider eller Steder, naar eller hvor det kunde geraade Eieren til Skade paa Korn, Kløversæd, eller paa uslaaede Enge, og ifald der desuagtet skulde ved Jagten blive Husets Eier tilføiet nogen Skade paa hans Jord, eller Indhegning, med videre, da skal samme efter lovlig og billig Taxation blive ham af Vor Kasse erstattet, tilligemed Taxationens Bekostning.

Tredie Artikel.

Dette Huus skal stedse være og forblive et særskilt frit Eiendomshuus, som aldrig uden Kongelig Tilladelse maa nedlægges, eller ganske inddrages under noget andet Huus eller anden Eiendom, og den dertil lagte Jord maa stedse forblive Huusjord, og med Bygning og Beboer være forsynet.

Fjerde Artikel.

Eieren af dette Huus betaler *i aarlig Jordebogs-Afgift*
af Huset: 8 Skpr. Byg;
af Lodden: 5 Skpr. Rug;
5 Skpr. Byg;
5 Skpr. Havre.

Dog skulle disse Kornvarer ikke leveres i Skjeppen, men betales med Penge efter hvert Aars Capitels-Taxt for Sjellands Stift.

Saa skulle nuværende og efterkommende Eiere ogsaa aarligen efter Anviisning forrette 2 Dages Arbeide in natura ved Grøfters Gravning eller Rensning, Tørvegravning, Møglæsning, Høhøstning, Mark- eller andet Arbejde, eller og, saalænge saadant Naturalarbejde ikke affordres dem, derfor betale til Vor Jordebogskasse 24 Rigsbankskilling Sølv for hver Dag.

Femte Artikel.

Hvor Konge- eller Kirke-Tienden tilhører Os, svarer Huusmanden aarligen 29 Rigsbankskilling Sølv i Tiendepenge til Vor Kasse for hver Tiende af Jorderne, for hvilken han saaledes herved befries; men, naar een eller begge disse Tiender tilhører Andre, erlægger han selv Tienden eller Tiendepengene af sin Jord til Vedkommende.

Ligeledes har han at opfylde de Pligter, som ham, lige med Amtets andre Huusmænd, i Henseende til Haandlanger-Arbejde ved Kirken og Skolen, samt Brændes Skovning og Tørveskjæren med videre til Skolen, Skoleholderen, Jordemoderen, samt Sygehuset og Amtets Hospital, nu er eller herefter maatte vorde paalagt.

Endvidere erlægger han sin Anpart i Penge til Skole-Kassen, samt til Skoleholderens og Jordemoderens Løn, saaledes som samme for alle Amtets Huusmænd nu er eller herefter vorder fastsat.

Sjette Artikel.

Dette Huses Eier betaler endvidere aarligen Delinqventpenge, saaledes som de ere paabudne, eller herefter paabydes, og forretter, efter Tilsigelse,

Bevogtning og Vagthold ved Arrestanter og Delinqventer, lige med andre Huusmænd paa Amtet, med videre, som til Rettens Haandhævelse i Landet udfordres ifølge Loven og Anordningerne.

Til Klapjagter møder han, eller afgiver et Bud, naar og saa ofte han, efter de derom gjeldende Bestemmelser, dertil vorder tilsagt.

Syvende Artikel.

For de i 4de Artikel fastsatte Afgivter og deres skadesløse Betaling til sine rette Tider, bliver Vi og Vore Arve-Efterkommere bestandigen først prioriterede i Huset og alt dets Tilhørende, fremfor alle andre Creditorer og Panthavere, af hvad Beskaffenhed deres Fordring eller Panteforskrivning endog maatte være, saa at de Bygninger, som nu ere, eller herefter opføres paa Lodden, og al dertil hørende Grund og Ejendom skal være og forblive Os og Vore Arve-Efterkommere et bestandigt og uryggeligt Pant for ovenmeldte Afgivter; og skal heller ingen Leie- eller anden Contract i nogen Maade kunne være til Hinder i denne Vor Panterettighed; hvorfor og dette Skjødebrev saasnart mueligt og i det seneste inden 14 Dages Forløb, efterat det er udstedt, skal læses inden *Kronborg* Birketings-Ret, og i den for bemeldte Birk indrettede Panteprotocol indføres, til Underretning og Sikkerhed for alle Vedkommende. De Bygninger, som nu ere eller herefter blive opførte paa denne Eiendom, har Arvefæsteren ligeledes stedse at holde assurerede i den almindelige Brandforsikkringskasse for Bygninger paa Landet i Danmark.

Ottende Artikel.

Saasnart denne Eiendom ved Dødsfald, Salg eller andre Tilfælde overlades eller afhændes til en ny Eier, betales ved enhver saadan Forandring til Vor Jordebogs-Kasse en Recognition af *3* Tdr. Byg, der dog ikke erlægges in natura, men betales med Penge efter Capitels-Taxten for Sjellands Stift; og bliver ingen anden Indfæstning eller Huusbondshold i berørte Tilfælde at erlægge, end ommeldte uforanderlige Kjendelse; hvorfor intet Skjøde- eller Skiftebrev, hvorved denne Eiendom udlægges for Gjeld eller i Arv, ei heller nogen Executions-Forretning maa tinglæses eller protokolleres, førend samme af Vor Amtmand over Frederiksborg Amt til Vitterlighed er paategnet, og tillige af Regimentsskriveren er attesteret, at Recognitionen er rigtig betalt til Vor Kasse med *tre* Tdr. Byg paa ovennævnte Maade.

* * *

Disse ere de Friheder og Rettigheder, som denne Eiendoms nuværende og efterkommende Eiere, ved dette Arvefæste- og Skjødebrev, uden Forandring og uigjenkaldeligen af Os og Vore Kongelige Arve-Successorer, allernaadigst ere meddeelte, ligesom de nuværende og tilkommende Eiere ubrødeligen have at efterkomme de her foreskrevne og indgaaede Conditioner, uden mindste Undtagelse, Ord til andet som foranført.

Forbydende Alle og Enhver herimod, efter som foreskrevet staaer, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre under Vor Kongelige Hyldest og Naade.

Givet i Vor Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn, den *12. December 1846.*

Under Vort Kongelige Segl

(L. S.)

Efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling.

(Underskrifter).

Arvefæste- og Skjødebrev
for Huusmand Christen Larsen paa *Huset Lille Ravnebjerg i Laugøe* Bye og *Helsinge* Sogn, *med tilliggende Jordlod.*

Gaardmændenes Arvefæsteskøder var langt vidtløftigere. Jeg har liggende for mig et saadant Skøde fra 1791, det er paa 22 Artikler og vil forhaabentlig ved en senere Lejlighed blive gengivet her i Aarbogen.

Mens Christen Larsens Kone døde omkring 1831, levede han selv til 1848. Sønnen Lars Christensen havde naturligvis for længe siden overtaget Ledelsen af Bedriften, men først nu faar han den lovformelige Adkomst, idet han overtager Faderens Skøde med en Paategning af den yngre Broder Gaardejer *Niels Christensen* af Laugø, at han er fyldestgjort med Hensyn til Arv efter deres Forældre. Ejendommen vurderes til 400 Rdl., hvoraf Lars Christensen erlægger $^1/_2$ pCt. til „Kongens Kasse".

Med Lars Christensens Soldsætteri holder Haandværket sit Indtog i Hjemmet. Den ældste Søn *Christen* lærte at væve og blev derhjemme altid. Han og Søren fik Ejendommen efter deres Fader, som døde 1864. Den næste Søn *Anders* blev Hjulmand og fik et Sted i Ammindrup paa 4 Tdr. Land. Den tredie Søn, *Søren*, lærte Tømrerprofessionen i Hillerød hos Tømrermester Lange, hvorefter han vendte tilbage til Hjemmet, hvor han opholdt sig til 1908. Den yngste Søn *Christopher* lærte Skomagerhaandværket. Endelig var der den eneste Datter, men hun naaede kun lige at blive voksen, da hun døde 18 Aar gammel.

Mens Familien sad i sin fredelige Krog af Landet, udbrød

Treaarskrigen. Christen Larsen, der var født 1829 og altsaa 19 Aar gammel, har haft flere jævnaldrende med i sidste Del af Krigen (selv blev han kasseret). Han fik en Del Breve fra dem, de findes endnu, og da Breve fra Treaarskrigen er meget sjældne, er det rimeligt at gengive nogle af dem her. De fleste stammer fra *Jørgen Olsen,* Ammindrup, som blev indkaldt i Foraaret 1850. Det første Brev, der findes fra ham, er et godt Vidnesbyrd om et ungt Sind, der svinger mellem vemodig Længsel og sorgløs Lystighed. Brevet lyder saaledes:

Kjøbenhavn, den 15. April 1850.[1]

Jeg vil fortælle, hvorledes jeg har det herinde. Tag mig det ikke ilde op, at ikke I har hørt noget fra mig før, jeg kom paa Hospitalet og har ligget der i 10 Dage, og det er det kedeligste, jeg har haft her i Kjøbenhavn. Jeg fik Hul i den ene Haand, ellers har jeg det meget godt. Jeg lærer til Infanteripioner, det er at grave Batterier og Løbegrave, kort sagt vi skal lære at indrette enhver Genstand til Forsvar for vore Tropper som Grøfter og Huse og enhver Genstand, som vi træffer i Marken. Vi skulde melde os den 1ste Marts, men Passet var bleven forholdt (forsinket). Jeg ved ikke, hvornaar vi faar udlært, men hvis at Krigen bryder ud igen saa tror jeg, at vi kommer op til Armeen straks. Her er lystige Dage herinde, men naar man sender Tankerne til Hjemmet, saa dvæler jeg —. Men lad et gammelt Ordsprog endnu staa: Sætter du Haanden under din Kind, du trykker dig flere Bekymringer ind. Dog er det heldigt, at Lars (Jørgens ældste Broder) fik Lov at blive hjemme endnu. Jeg ligger paa Kvistkasernen i Nyhavn ved Kongens Nytorv. Hvis I skulde komme herind, saa kan I træffe mig om Eftermiddagen.

Nu intet videre for denne Gang. En flittig Hilsning fra mig til eder alle sammen.

[1] I Brevene har jeg rettet rene Stavefejl og sat de fornødne Tegn, men nordsjællandske Dialektformer er bibeholdt.

Til Christen.

Jeg haaber at høre fra Dig Ting, som har forandret sig, siden jeg var hjemme. Jeg har det godt og ingen Mangel.

Du hilses tusinde Gange fra din Yndlings-Ven

Jørgen Olsen, Ammindrup.

Min Adresse er

Til Infanteripioner Jørgen Olsen Ammindrup.

Bedes aflægges i Kælderen Nr. 10 i Vestergade ved Gammeltorv i Kjøbenhavn.

Brevet er adresseret til *Væver Christen Larsen i Laugø paa Frederiksborg Amt, afleveres i Helsinge Krug* (Kro). Det er foldet kunstfærdigt sammen, saa Ydersiden gør det ud for Konvolut, og forseglet med Lak og Signet. —

Jørgen Olsen blev rask, og han kom i Krig. Det næste Brev, vi har fra ham, er fra Frederiksstad, hvor Slutkampen i Treaarskrigen udkæmpedes, idet Danskerne under Anførsel af den tapre Nordmand Hans Helgesen forsvarede Byen over for Slesvig-Holstenernes Angreb.

Frederiksstad, den 12te August 1850.

Kjære Yndlings-Ven!

Da jeg haver Tid i Dag, kan jeg ikke undlade at skrive Dig til. For det første kan jeg tilmelde Dig, Gud være lovet, at jeg er ved Helsen og har Lemmerne hele endnu, for desværre der er mange, som er draget herop og ikke kommer hjem igen, men godt er det, at de Danske kan blive ved at gaa frem, for maaske at Krigen kan faa Ende i Aar, for i Frederiksstad, hvor vi ligger for Øjeblikket, er lige ved Eideren, Tyskernes Kæde ligger paa den anden Side af Eideren, de kan skyde med Gevær helt ind i Byen til os, men de Danske maa ikke gaa over Eideren. Naar vi vinker med vores Huer ad dem, saa gør de ligesaa og raaber til os. Men hvornær vi kommer her fra Byen, eller vi

kommer til at ligge her, ved jeg ikke. Vi gaar paa Arbejde hver Dag og befæster Byen, kaster Forskandsninger op. Af Bekendter ved jeg ikke forvist nogen, der er faldet. Jeg er i tredie Brigade, og der er ikke it Menneske, jeg kender hjemmefra. Den 25. Juli[1] var vist det værste Slag, vor Brigade var paa højre Flanke, og vi var kommet for langt frem, saa maatte vi trække os tilbage om Aftenen, og efter en Times Hvile marcherte vi frem igen og kom over, hvor Tyskerne havde haft et Batteri, men vore fik dem alligevel derfra, det var i den store Tørvemose, som vore kom saa galt efter det det første Aar. Det var et rædsomt Syn at se. Der var flere, der faldt af vor Bataljon, men det gjorde mig ikke noget i den Skynding, for man var saa opirret, at man tænkte bare paa at hævne sig. Det var den 25de, at General Schleppegrell blev skudt [ogsaa] der ved den store Mose. Siden skal Helsingørsjægerne have faaet en slem Smøre. Sidste Nat tog vor Brigade 8 Kanoner fra Tyskerne. Man hører ikke it dansk Ord her af Beboerne. Du kan tro, det er haardt her. Vi maa ikke stjæle noget, og det Tyskekram er urimelig med, hvad man skal kjøbe.

Hils din Fader, Moder og dine Søskende, og Du selv være hilset først og sidst fra *Jørgen Olsen.*

Jeg haver ikke haft Tid at skrive Dig til før. Jeg haver ikke været af Klæderne siden den 14. Juli og heller ikke under Tag. Udbeder Svar tilbage, Adressen er

Til

Infanteripioner Jørgen Olsen Ammindrup ved 4de Reserve-Bataljon, 3die Compagni.

Du maa undskylde den maadelige Skrift, jeg ligger paa den bare Jord og skriver, og dette er den anden Gang, jeg skriver

[1] Jørgen Olsen gaar her over til at tale om Slaget ved Isted, hvor 3. Brigade under Oberst Schepelern stod paa højre Fløj og skulde gøre en omgaaende Bevægelse, der dog paa Grund af Førerens manglende Konduite blev afbrudt i Utide.

paa dette Brev. Ligesom jeg var i Lag med at skrive, maatte vi ud i Lag med Tyskerne.

Som jeg er færdig med Brevet, kommer din Lærekammerat Anders Jørgens Jørgen fra Helsinge og beder mig at hilse Dig. Han er ved Helsen og har faaet dit sidste Brev, hvorpaa han skriver Dig til, naar han faar Lejlighed.

Frederiksstad, den 10de September.

Kjære Yndlings-Ven.

Jeg takker Dig for dit sidste Brev af 1ste September, det haver jeg modtaget med stor Glæde, det Brev var meget interessant. Jeg beder Dig at holde mig undskyldt, at Du ikke har faaet Brev fra mig før, maaske det sidste Brev, jeg skrev til Dig, ikke er gaaet rigtig frem. Af Nyheder kan jeg ikke fortælle Dig noget videre. Den 8de September var fire Kompagnier her fra Byen ude at rekognoscere, og saa stødte de paa Tyskerne, og de var mange flere end vores, saa vore maatte retirere ind til Byen. Vore mistede 110 Mand af døde og saarede, for her er ikke til at komme til Byen, undtagen de skal følge Vejen, for hele Byen er omflydt med Vand, og den 25de August var et Kompagni ude at rekognoscere. Der blev kun en saaret, og han døde og blev begravet her i Byen. Kompagniet skillingede sammen og satte et Jernkors paa hans Grav med dansk Læsning paa. Jeg har hilst Jørgen Andersen fra Dig. Jeg haver talt med ham. Han er her i Byen. Du kan tro, Byen er befæstet, vi gaar paa Arbejde hver Dag, hvordan Vejret er. I August Maaned var det meget ustadigt, men siden vi begyndte paa denne Maaned, har vi haft stadigt Vejr. Nu ved jeg ikke mere denne Gang. Vil Gud, jeg maa komme hjem engang med Helsen, saa kan jeg fortælle Dig noget.

Hils dine Forældre og Søskende fra mig, og Du hilses først og sidst fra mig.

Jørgen Olsen.

Udbeder Svar ved Lejlighed.

Ramsted, den 23. Oktober.

Gode Ven!

Jeg takker Dig for dit sidste Brev, hvoraf jeg ser, at I er alle [ved] Helsen, det samme Gode kan jeg Gud ske Lov ogsaa tilmelde Dig igen, at jeg er ved Helsen og har det efter Omstændighederne godt. Hvor længe vi skal ligge her i denne Stilling, kan jeg ikke sige Dig, for her ved vi ikke andet, end hvad vi selv ser, jeg formoder, at Aviserne beretter jer mere fuldstændig, hvorledes det gik i Frederiksstad, end jeg formaar, dog kan jeg ikke saa ganske forbigaa, at hele Byen paa lidt nær er ødelagt, og mange af Borgerne ere dræbte i deres egen Stue, og flere saarede. Denne smukke By er nu ikke andet end en Grushob. Tyskerne begyndte at bombardere paa Byen om Søndag Morgen og blev ved Nat og Dag til om Lørden Morgen, vort Artilleri var for smaa, det kunde ingenting gøre, undtagen naar Tyskerne stormede frem i store Kolonner mod vore Skanser saa at give dem nogle Kardætskeskud, som ogsaa gjorde god Virkning, og tillige vore Espingoler gjorde stor Nytte, Tyskerne stablede deres de døde op uden for Skanserne for at dække sig bag ved dem, men da de mærkede, at de ikke kunde tage os om Dagen, saa begyndte de at storme om Natten, og allerværst var det om Freden Aften, da troede jeg ikke, at vore havde holdt dem, for det var rasende, hele Byen stod i lys Lue, saa Tyskerne kunde tydelig se vore, men de (Danskerne) kunde ikke se dem, før lige de kom ind paa dem. Endskønt de faldt som Fluer, stormede de dog frem og kravlede op paa Brystværnet, saa vore maatte bruge Bajonetten for at støde dem ned, og flere styrtede sig ned paa vore og blev enten skudt, saaret eller taget til Fange, og engang havde Tyskerne plantet deres Fane oppe paa Brystværnet lige for Næsen af vore, men maatte dog vige tilbage. Tyskerne havde it Musikkorps bagved og blæste uafladelig, naar de stormede paa vore, og vore sang *Den tapre Landsoldat* og skældte dem ud for Forrædere. Der var en rasende Tummel, Musik, Sang og de arme saaredes Klageskrig blandede sig imellem hinanden, det overgaar al Beskrivelse, mange af vore faldt, men

Tyskerne mistede flere, vi var kun 1000 Mand, og Tyskerne var 7 til 8000 Mand, det sagde de, som vi tog til Fange. Om Tirsdagen kom 1ste Reserve-Bataljon os til Forstærkning, og lige saa snart de kom ind til os, traf det, at flere Granater sprang imellem dem og saarede mange, hvoriblandt 3 af Pionererne, den ene fik spoleret begge Benene. Om Lørden Aften blev vi afløst af 5te og 9de Bataljoner, nu ligger vi en halv Mil fra Byen. Jeg haver ikke talt med Jørgen Helsinge siden. Vore, som løste os af, maa arbejde paa Skanserne bestandig, og Tyskerne sender dem enkelte Bomber bestandig og saarer immer nogle af vore.

Hils mine Bekendtere og dine Forældre fra mig, og Du selv hilses først og sidst fra mig.

Jørgen Olsen.

Om Stormen paa Frederiksstad handler ogsaa et Brev fra Konstabel Jørgen Andersen, Helsinge — den tidligere nævnte Jørgen Helsinge —, og Begyndelsen heraf lyder saaledes:

Frederiksstad, den 28de Oktober 1850.

Gode Ven!

Dit Brev haver jeg nylig bekommen og ser deraf, at Du er ved en god Helsen og har det godt, og jeg kan Gud ske Lov tilmelde Dig det samme igen. Jeg er ved en god Helsen og har det godt efter Omstændighederne, eftersom vi har været i saa haardt et Slav med de tyske Kjæltringer, men jeg maa takke Gud saa mange Gange, for han [har] sparet Lemmer og Helbred for mig, eftersom vi har været i saa stor en Fare. Det er det haardeste, det endnu har været i disse 3 Aar. Jeg kan ikke beskrive det, saa haardt som det var, vi var bestemt, at vi skulde været til Alters den Dag, som de begyndte, det var Mikkelsdag, og saa blev de ved til den 11te Oktober, men den 11te var det den haardeste Dag, vi havde med dem . . . .

En Soldat, der hedder Peder Larsen, skriver paa den ene

Side af et Ark til Christen og paa den anden til en, der hedder Niels. Brevet er adresseret til „Christen Væver, Laugøe Huse". I begge Breve bruger han Overskriften „Kjære Yndlings-Ven", der altsaa maa have været ret almindelig i Helsingeegnen. Ellers har den næppe været videre brugt, i Allens Bog *„Breve fra danske Krigsmænd"* findes den i hvert Fald ikke. Begge Skrivelser er dateret „Barakkerne ved Husby, d. 16. December 1850", og i Brevet til Niels takker Peder Larsen for hans „beviste Godhed" og fortæller dernæst om deres Lidelser. „Det er ved det gamle endnu, vi ligger bestandig i Barakker, og der driver det ned paa os, og udenfor er vi færdige at gaae i Sænk, thi det regner bestandig, og Jorden er saa opkørt, saa man er færdig at drukne. Vi maa bestandig paa Forpost og arbejde, og for det meste er der Myrderi hver Nat, thi de vilde gjerne have vores Stilling."

Brevet til Christen lyder saaledes: Jeg skriver Dig et Par Ord til, min gode Christen, og takker Dig saa mange Tusinde Gange for din Godhed imod mig. Hvis jeg lever og kommer hjem, og Du kommer i Tjenesten, da skal jeg bevise Dig samme Velgjerning. Jeg kan lade Dig vide, jeg har lagt syg en lang Tid, jeg kom fra Lazarettet den 12te denne Maaned, hvorover jeg ikke har kunnet svare Dig før.

Du er hilset tusinde Gange fra mig.

Peder Larsen.

Christopher blev efter Konfirmationen forsynet med en Skudsmaalsbog, og i denne „Skudsmaalsbog for Mandfolk" findes følgende Oplysninger:

„Christopher Larsen, af Laugø, skolepligtig i Aagerup Skoledistrict[1], der har opnaaet den lovbefalede Alder, udskrives herved af Skolen med Karakteren *mgodt* for Læsning, *mgodt*+ for Skrivning og Regning, *mgodt?* for Religionskundskab. —

Ramløse, d: 28de October 1852.

Paa Skolebestyrelsens Vegne
T. N. Nielsen.

[1] Aagerup ligger i Ramløse Sogn, men havde indtil sidst i forrige Aarhundrede fælles Skoledistrikt med Helsinge.

Han er en Søn af Huusmand Lars Christensen i Laugøe, født d. 12te Febr. 1839 og vaccineret d. 11te Septbr. 1839 af Wisby. Efter i Vinter at have modtaget Confirmationsforberedelse, under hvilken han har viist Fliid og god Opførsel, er han afvigte Søndag af mig confirmeret i Waldby Kirke. —

Helsinge Prstgd., d. 8de April 1853.

la Cour.

Han har i dette Efteraar communiseret (været til Alters) i Helsinge Kirke og føres nu paa Afgang til Kregome.

Helsinge Prstgrd d: 14de Novbr. 1853

la Cour.

Der er saa ført Tilgang til Kregome, og efter at Christopher har staaet i Lære i $4^1/_2$ Aar hos Skomager Tollerup i Frederiksværk, skriver Tollerup følgende i Skudsmaalsbogen:

Ovennævnde Christopher Larsen har været i Lære hos mig fra 1ste November 1853 til 1ste Mai 1858, og i den Tid været Flittig skikkelig og Tro i alle Henseender det Bevidnes af mig.

Frederiksværk den 1ste Mai 1858

Hans Tollerup
Skomager.

Den unge Haandværkssvend bliver saa ført til Afgang til Frederiksborg, hvor han ses at have været hos Skomager Petersen godt et halvt Aar. Den 29. November fører Provst la Cour ham ind med Tilgang til Helsinge Sogn, og dermed slutter Skudsmaalsbogens Indhold. Man maa da gaa ud fra, at han har drevet Professionen i sit Hjem.

At det kunde gaa uroligt til i hine Tider, vidner et Brev om, som Christopher skriver hjem til sin Broder, Væver Christen Larsen, hvem han sender et Par „omvendte Sko“ [1] — „godt Kjøb og godt Kram“ —, som han beder ham slide med Helsen. Han

[1] „omvendte Sko“ er lette Sko, Dansesko.

fortæller i dette Brev, at han har en slem Hoste, hvilket dog ikke hindrer ham i at være optaget af et Rigsdagsvalg, hvor man efter hans Mening har gjort en Kollega fra København stor Uret. Christopher Larsen fortæller følgende: „Her har i Dag været Rigsdagsvalg, og det har gaaet muntert til. Folk havde bedet Byfogden tillige med flere andre at skruppe ned af Talerstolen jo før jo heller og skjældt ham ud for en Tyveknægt, og han, som blev Rigsdagsmand, [havde de] taget fat i Brystet, og spurgt om han kunde staa for en Skalle, for der var en Skomagermester fra Kjøbenhavn, som stillede sig og ogsaa fik flest Stemmer, men ved Kjæltringestreger [blev der] skrevet fler for den anden, end der var, og udeladt mange for den Schuster."

Angaaende dette Valg, som fandt Sted den 14. Juni kan oplyses, at Justitsraad Kaptajn *N. F. Jespersen,* Grønnebjerggaard, fik 183 Stemmer, mens Skomagermester *J. P. Mouritsen*, København, kun fik 114. Om deres Partistilling oplyser min Kilde kun, at Jespersen var konservativ. At Skomagermesteren ikke senere forbedrede sin Stilling, ser man af, at ved næste Valg, 14. Juni 1861, fik Kammerraad *I. H. L. Gammeltoft,* Herlevgaard, 250 Stemmer, mens Mouritsen kun samlede 57.

— — —

Saa kom den næste Krig, og ikke mindre end tre af Sønnerne fra Lille Ravnebjerg maatte i Trøjen. Søren blev kasseret paa Grund af svageligt Bryst, Anders forblev paa Tøjhuset i København, men Christopher, den yngste, maatte døje baade Krigens Strabadser og Fangenskabets Kedsomhed. Fra Søren har vi et Soldaterbrev, hvor han fortæller, at han er blevet syg og ligger paa Helsingør Hospital. Jeg skal af dette Brev kun anføre et Par Linier. „ . . . Jeg talte med Jørgen Nielsen fra Laugø den Dag, jeg skulde paa Hospitalet, han gav mig en Rigsdaler, jeg vilde ei have den, men jeg kunde ikke blive fri . . ."

Men fra Christopher er der en hel Række Breve. Han blev indkaldt 1863, og fra Rekruttiden har vi det første Brev fra ham. Jeg gengiver hele Rækken, som iøvrigt taler for sig selv.

Kjøbenhavn, d. 16de August 1863.

Kjære Forældre!

Idag har jeg god Leilighed til af skrive. Vi har stillet til Pudse- og Renlighedsparade idag Kl. 6, og nu er vi fri hele Dagen. For det første kan jeg lade eder vide, at jeg er ved Helsen, og det gaar bedre her i Leiren, end jeg først formodede, og Øvelserne er ei heller saa strænge. Vi stiller om Morgenen Kl. $5^3/_4$, og saa exercerer vi til $10^1/_2$, saa er vi fri til $2^3/_4$ Efterm., saa maa vi ligge og høre paa Læsning $^1/_2$ Time, saa er vi fri Kl. 6. Her begynder at blive lidt Mudder i Lejren mellem Tydskerne og os, men det var ligesaameget Danskernes Skyld, thi de drog igjennem Tydskernes Række og sang den tappre Landsoldat. En tydsk Sergent opfordrede Tydskerne til at sjunge „Schleswigholstein", men han blev grebet og arresteret samme Aften. Vores Løitnant fik en Steen i Nakken, og han har næsten opfordret os til at gøre os udtilbens med Tydskerne, jeg skal nok forvare mig saa meget som muligt. Vi har nu faaet Lov til at have vore Kasser herude, men de skal staa uden for Teltene. Rasmus Larsen er med om min Kasse herude, saa har vi Smør og Suul i hans i Byen, hvor vi henter lidt engang imellem. Middagsmaden er ikke saa daarlig, som jeg havde troet, vi giver $9^1/_2$ Skilling daglig, saa har vi $10^1/_2$ Skilling, det er knapt til Øl. Pudsereqvisitter maa vi selv anskaffe, og Penge skal der til mange Gange om Dagen. Her tales meget om, at der skal 2 Aar høje Numre ind og lære, men jeg ved ikke, om det er sandt eller ei. Krig hører vi ikke noget til her. Skulde det være Tilfældet, at de høie Numre skal indkaldes, saa skulde Søren see at faa en god Doctorattest, saa tror jeg ikke, det kunde være saa vanskelig at blive fri. Her ved vores Compagni er der een bleven kasseret for Brystsygdom, een er død af, at Blodet løb saa stærkt af Næsen, at det ikke var til at standse, een har haft Krampetilfælde 2 Gange, han er ogsaa bleven kasseret, med Guds Hjælp troer jeg nok, at jeg skal staae mig, vi har ganske gode Tæpper til Sengene, og bliver det meget koldt, gaar jeg i Seng med Klæderne paa, her er ikke saa stræng Opsigt med

det. Jeg troer, vi har det bedst af alle de Compagnier, her er i Leiren. Vores Commandør ved Exercitsen er en Undercorporal, og han har 32 Mand at kommandere, saa det gaar ikke saa nøie til. Fødevarer har jeg noget af endnu, saa skal jeg nok skrive hjem, naar jeg vil have noget. Hans Christoffersen har været ude og seet til mig flere Gange, han mente snart at blive permitteret, jeg har talt med flere Bekjendte hjemmefra. Nu vilde jeg ønske, naar jeg hører fra eder, at jeg saa kunde spørge, at I er nogenlunde ved Helsen. Nu beder jeg at hilse alle gode Venner, om jeg har nogen. I hilses allesammen fra Soldatmagersvend

Christopher Larsen.

Min Adresse kan være som før eller ogsaa

Til Christopher Larsen
ved 3die Rekrutbataljon, 1ste Compagni, Nr. 103,
Kjøbenhavn.

Kjedelby, den 5te Januar 1864.

Kjære Forældre og Brødre!

Jeg kan nu lade eder vide, at vi er reist fra Eckernførde Nytaarsaften og til en By, som hedder Gammelby, som ligger en lille Mil Nordvest for Eckernførde, hvor vi var indkvarteret hos en Bonde i 4 Dage, hvor vi havde det rigtig godt, men Nytaarsaften var ikke videre god, vi ankom til Gaardmand Mohr i Gammelby Kl. 7, 13 Mand i Tallet, her drog vi vores Brødpose og gjorde os tilgode med dens tarvelige Indhold, saa gav vor Værtinde en Kop Kaffe, og dermed var hellig Aften forbi. De ti Mand var kommet et Par Timers Tid før vi andre tre, og de havde faaet Sengeklæder at ligge i, vi andre tog da Qvarteer i Kostalden, men der kunde vi ikke holde ud at ligge uden en Times Tid, saa flk vi Lov til at tage lidt Halm ind i Stuen ved Kakkelovnen, hvor vi laa den Nat. De andre tre Nætter laa jeg 3die Mand i en Seng, og mine andre to Kammerater fik da et Par Hestedækkener og saa alle vores Tæpper, saa det gik længe

godt. Det var rigtig flinke Folk, vi var hos, vi skulde have Middagsspise, og vi fik ogsaa saa god Spise, som nogen vilde ønske sig, saa vi havde gerne ønsket at blive der længere. Nytaarsaften holdt vi i Søndags Aftes, da en Kammerat fra Kjøbenhavns Valdby havde faaet en stegt Gaas hjemmefra, som vor Værtinde varmede op og kogte Kartofler til os, og saa blev der deelt ud til os alle tretten. Saa gav vi hver 8 Skilling til en Bolle Puns, og saa morede vi os godt den Aften. Kjede sig kan man sjælden, thi der er immer nogen, der kan muntre os. Igaar maatte vi marchere her til denne Landsby, omtrent 4 Miil nord efter, lidt norden for Slien og nordøst for Slesvig antager jeg det er. Lidt før vi satte over Slien, hilste vi med ni Gange Hurra Kong Christian den 9. Han spurgte os om, hvorledes vi havde det, om vi havde gode Qvarterer, og hvad vi var for Folk, og Svaret blev, at vi var Kulsviere. Det er jo raske Folk, sagde Kongen, og om det skal komme til at gjælde om noget, saa skal jeg nok være iblandt eder, Børn. Det var en drøi March, vi havde, det var smaae knortede Veie og saa Geværet og Tornysteren paa Ryggen, saa vi var trætte allesammen, da vi kom hertil i Aftes, men saa fik vi god Portion Klumpemælk og Suul og Brød. Det er hos en Gaardmand, vi er indqvarteret 25 Mand, hvor vi har Sengeklæder at ligge i, og vi skal ogsaa have Middagsspise, vi har faaet idag, og den var meget god, vi kommer vist til at blive her for det første, vi skal nu gaa paa Jordarbeide og grave Skandser, her bliver lavet en heel Deel paa begge Sider af Slien. Her i Byen lader det til at være meget velhavende Folk, og her har de ikke havt saa mange i Indkvartering, saa jeg tror nok, vi faaer det ganske godt her; det er ellers ikke saa godt for Folkene, naar her kommer nogle og tyve sultne Soldater omkring Bordet, saa jeg vilde ønske, at nogle af de tykke Bønder derhjemme paa Sjælland var herovre, endskjøndt jeg troer ikke, de vilde blive saa gode ved os som Slesvigerne er, men hvad Fødevarer vi skal købe, er vistnok dyrere end hjemme, vi maa give 2 Mark 14 Skilling for ℔ Smør og 2 Mark for ℔ røget Flæsk. Mine Penge begynder at blive

smaa, der gik mange i de Dage, vi laae i Kjøbenhavn, og ligeledes paa Reisen, men nu vi er kommet paa Landet, tænker jeg ikke, det gaaer saa haardt paa, men jeg troer dog, at det er bedst at sende mig en 5 Dalerseddel. Jeg troer nok, jeg kan sikkert have dem, hvis jeg ikke kommer til at bruge dem for det første. Nu veed jeg ikke mere at skrive om dennegang, jeg er ved Helsen og har det godt efter Omstændighederne, jeg har ventet at høre noget fra eder længe, men jeg har ikke bekommet uden det Brev, Anders skrev, mens han var hjemme. Lev vel og vær hilset fra

Christopher Larsen.

Min Adresse er

Til Christopher Larsen,
2det Infanteri-Regiment, 7. Compagni, Nr. 166.

Bynavnet skal ikke staa der paa Brevet, blot Navn, Regiment, Compagni og Nr.

Ølkebølle pr. Als, d. 6. Marts 1864.

Kjære Forældre og Brødre!

Jeg har nu faaet travlt med at skrive Breve, thi jeg [har] modtaget to Pengebreve og et Pakkebrev og et Brev fra Anders idag. Jeg har 3 Rdl. fra Comiteen for Indsamling af Varer til fraværende Krigere fra Helsinge og Valdby Sogn og 2 Rdl. fra Lovise Anders Hansens i Laugø, og saa har jeg faaet en Skjorte og $^1/_2$ ℔ Tobak, som jeg ikke veed hvor det er kommet fra, men jeg antager, at det er kommet fra en Comitee ogsaa. Jeg fik ikke noget Brev med Pakken, men kun $^3/_4$ af Konvolutten med Adressen og noget af en Linie, hvori der stod (Maatte jeg bede dem, om de imorgen kan), og Seglet, som var paa Pakken, stod Strø og Holbo Provsti[1], men nu kan jeg ikke skrive eller sende min Tak, thi jeg ved ikke hvor, men maaske det er eder bekjendt, ellers maa I see at opspørge det og bringe dem min

[1] Pakken er sikkert fra Provst la Cour i Helsinge, der satte megen Pris paa Christopher.

hjerteligste Tak. Nu kommer jeg til at sende en eller to Skjorter hjem, thi jeg kan ikke bære saa meget, men jeg er endnu ikke betænkt paa, om jeg sender dem med dette Brev, eller sender dem til Anders.

Louise Anders Hansens skrive mig et rigtig pænt Brev, hun skriver, at siden vi begyndte at krige, var der ingen, som hun tænkte mere paa end som mig, og det kan jeg ogsaa see nu, hun skriver ogsaa, at det var godt, hun kunde sende mig nogle ℔ Smør, om det ogsaa kostede noget for at faae hertil (men jeg kan ikke have uden høist 1 ℔ af Gangen). „Gode Christopher, er der noget, som vi kan hjælpe Dig med, saa kan vi vel nok faae sendt det op til Dig", og Anders skriver, at Hans har spurgt efter min Adresse, han troede, at han vilde sende mig Penge ogsaa, saa det er jo rigtignok sjældne Folk fra den Egn, men de er heller ikke født der. Det andet Brev stod der kun „Fra Comiteen til Indsamling af Gaver til uldne Beklædningsstykker til de fraværende Krigere af Helsinge og Valdby Sogne 3 Rdl."

Jeg har tænkt at skrive en Seddel og lægge i dette Brev, som I kunde bringe dertil med Tak for Pengene. Anders skriver, at Christen og Søren har været inde at see til ham for nogle Dage siden, og han hilste mig fra Jørgen Jørgensens Vesterlænge, at den var gaaet overbord, og at der havde været Auktion paa Gaarden, jeg har hørt idag, at Lars Jensen er skudt, men jeg veed det ikke, og hvis det ikke skulde være bekjendt hjemme, maa I ikke udsprede Rygtet fra mig af, og jeg har ogsaa hørt, at Lars Peter er saaret, men let saaret, og Anders Larsens Ole fra Ramløse. Min Hospitalstour varede kun i 3 Dage, men saa var jeg to Dage om Reisen tilbage, saa jeg blev fri for Forposttouren. Jeg kom tilbage, da de blev afløst, jeg er nu Gud ske Lov rask igjen. I de sidste Dage har jeg ikke hørt noget nyt om Krigsvæsenet, men jeg tænker, at I veed det lige saa godt efter Aviserne som jeg. I de sidste Dage er der kommet til Sønderborg Skippere med Smør og Ost og Brød og alle Slags Levnedsmidler, saa Priserne ere faldne lidt.

Jeg har talt med Søren Bertelsen idag, han kjender Jacob

Pedersens Jørgen, de er ved et Compagni, og han er i Live og rask, det kan I hilse hans Forældre, om de skulde spørge til ham, hvis de ikke har faaet Brev fra ham. Nu veed jeg ikke mere at skrive om dennegang, nu maa I se at skaffe mig at vide, hvor Skjorten og Tobakken er kommet fra, og er jeg saa blot ikke uheldig at faae Penge hjemmefra med i disse Dage, saa faaer jeg for mange paa een Gang. Naar der bliver gaaet en lille Tid, troer jeg, at jeg vil have mine Ankelsko herover, de er lettere at have end Støvlerne, men de trænger vist til at forsaales, jeg husker ikke, om der er Saalelæder hjemme, saa kunde maaske Christen forsaale dem engang ved Leilighed, men det kan jeg skrive nærmere om, om Gud vil, og jeg maa leve. I hilses nu Alle fra mig, og jeg ønsker Eder

Lev vel!
Christopher Larsen.

Vil I saa besørge den indlagte Seddel til Comitteen saa snart som muligt, thi Brevet har ventet paa mig, mens jeg laae paa Hospitalet.

Jeg har skrevet de to Linier saa godt som jeg forstod, jeg vilde ogsaa nok vide, hvem der er i den Comittee.

Et senere Brev:

Hvis at disse Linier kommer tidsnok, og I ikke har besørget det andet Brev, som jeg skrev til Comiteen, maa Du gjerne lade indrykke i Amtstidende, og det skulde vel gjerne være nogenledes som den Seddel, jeg skrev før at

„Herved takker jeg Helsinge og Valdby Sogns Beboere for den Velvillie, de har vist ved at tilsende mig 3 Rdl.",

eller i Stedet for den første Linie skulde vel hellere staae „Herved bringer jeg min hjerteligste Tak til Helsinge og osv.", men har I sendt den Seddel afsted, er det bedst at lade være med at indrykke i Avisen, til jeg faar de andre Penge, som bliver indsamlet, saa vil jeg lade sætte et Stykke ind og takke Tjenerne med tilligemed Bønderne. Nu maa Du, som Du vil,

men jeg synes dog, at mit Navn skulde staa under saaledes:

Christopher Larsen ved 2det Regiment, 7de Compagni.

Forresten har jeg ikke noget at fortælle Dig. Kunde Du være Skomager for mig, saa jeg det gjerne, ellers er det bedst at bringe dem op til Lars Hendriksen, han er vist den solideste. Min Skrift den er daarlig, men mine Kammerater sjunger og danser, saa jeg har ingen rigtig Andagt. Nu hilses Du paa det kjærligste fra din hengivne Broder

Christopher Larsen.

Sønderborg, den 16. Marts.

Kjære Broder!

Jeg haaber, at Du har modtaget den Pakke, som jeg sendte Dig, jeg har modtaget dit Brev af 9de, og i det saae jeg, at Du ikke kan kjende min Haandskrift, men Du kan tro mig paa mit Ord, at jeg selv har skrevet det. Da jeg laa paa Hospitalet, havde jeg god Tid og Leilighed, men idag er jeg Ordinans hos Bataljonskommandøren, og jeg skynder mig derfor med at meddele Dig de sidste Dages Nyheder. Vi har nu overstaaet vor Forposttour dengang, men de sidste to Dage var lummervarme, i Tirsdags da vi blev afløst fra Forpost og begyndte at trække tilbage til Skandserne, begyndte Prøiserne at sende os endeel Granater over iblandt os, men til Lykke var der ingen, der gjorde vort Kompagni Skade, og kuns enkelte Mand blev saaret. En Granat slog ned omtrent 2 Alen fra mig, men den sprang ikke, saa vi slap med at blive overstænket af Jord og Snavs. Igaar var vi paa Arbejde ude imellem Skandserne, og Granatstumperne susede om Ørerne paa os, nogle af Stykkerne tog vi op, som slog ned ved Siden af os, men dog slap 7. Compagni uskadt derfra, og kun faae af 2den Regiment blev saaret og skudt, men derimod 17de Regiment, som løste os af, blev slemt medtaget, allerværst i de to Skandser, som blev helt ruineret, og 2 andre er beskadiget noget. Da jeg havde skrevet hertil, blev her blæst Alarm, og vi maatte rykke ud mod Skandserne, men det varede kun en lille Time, før vi igen marcherede til

Sønderborg, men vi var ikke før kommet til Byen, da vi maatte derudaf igjen, og saa staa som Reserve fra Kl. 4 til 8 i Aften, nu er jeg igjen Ordinans, og det kommer an paa, om jeg faaer Brevet færdig. Det har idag været en haard Dag for mange af vore, thi de begyndte at skyde i Formiddags Kl. 10 og vedblev til i Aften Kl. 7, og der er bleven fyret stærkt baade med Geværer og Kanoner hele Dagen. Vi stod bag Dybbøl Banke, saa vi kunde ikke see noget uden endeel saarede, som kom forbi og kjørtes til Sønderborg, men jeg antager, at der er falden mange fra begge Sider, og nu jeg skriver dette, Kl. er $10^1/_4$, skyder de igjen. Forresten kan jeg ikke fortælle Dig noget om Slagets Gang, men vi faar vist nogle haarde Dage at gaa imøde, saa man maa anbefale sig i Guds Varetægt. Her maa blive et svært Myrderi, hvis at Fjenden skal tage Stillingen med Magt. Jeg er ikke forknyt, jeg gaar meget frimodig ud og overlader mig til Skæbnens Villie. Her har ogsaa mange Gaarde brændt idag, som ligger nær Skandserne og Barakker, og i Aften siges der, at Dybbøl By brænder, og det er en græsselig Tid herovre, et Par prøisiske Granater haver gaaet herind til Sønderborg og revet Ovringen af et Par Huse. Kjære Broder, der er mere, som jeg kunde skrive om, men jeg trænger haardt til lidt Hvile, jeg har ikke faaet megen Søvn de sidste 8 Døgn, og i Nat skal jeg staa Vagt hver 4de Time, saa vil jeg nu kun bede Dig om at skrive hjem noget af dette, som Du synes, det kunde være passende, de fik vide, thi jeg er ikke sikker, om jeg kan faae Leilighed selv, og saa vil jeg ogsaa i Tilfælde, at jeg skulde blive fangen, som ske kunde, lade Dig vide, at om jeg saa kunde skrive, bliver det naturligvis læst, førend det bliver afsendt, lade dig vide, at skriver jeg mit Navn med Latin, har jeg det godt, ellers skriver jeg med danske Bogstaver, men jeg troer ikke, de har det saa daarligt. Lev vel og Farvel, kjære Broder, hvis vi ikke skulde høre fra eller see hinanden mere, og hils vore Forældre og Brødre. Lev vel det ønsker

Christopher Larsen.

Ihast og skriv snart, om du har faaet den Pakke.

Brevet er adresseret til Constabel A. Larsen, Nr. 235, ved Haandværker-Etaten, Kjøbenhavn.

Sønderborg, Paaskedag.

Kjære Broder!

Jeg vil nu fortælle Dig lidt om, hvorledes jeg har begyndt paa Paasken. Skjærtorsdag Aften drog vi fra Landet og paa Forpost og var der til Torsdag Eftermiddag Kl. 7, da blev vi afløst og laa som Reserve i Sønderborg til Fredag Aften, da var vi igjen ude til i Aftes, og vi laae i Løbegrave mellem Skandserne. Nu skal vi igjen ud i Aften Kl. 6 og blive til imorgen Aften, saa tænker jeg, vi kommer paa Landet i 3 Dage. Prøiserne sender os en temmelig god Portion kaardkogte Paaskeæg, men de gør ikke saa meget stor Skade paa Mandskabet, endskjønt de springer dygtig omkring os. Forpostfægtningen er næsten holdt op, thi vi har trukket vores Kjæde længere ind, saa Prøiserne tør ikke komme vores Batterier saa nær, men de har Skandser rundt om os, saa her er meget svær Kanonild hver Dag, dog har den været stærkest igaar og idag Eftermiddag, og vore Skandser lider meget, men de bliver repareret om Natten, saa godt det kan lade sig gjøre, vi maa arbeide om Natten imellem, naar vi ligger ved Skandserne, og Garden maa arbeide hver Nat, de bliver ikke brugt til andet endnu. Jeg har hilset Leutenant Hansen, han kjendte Dig godt, og han huskede ogsaa, at han havde spurgt Rasmussen, om Du var ved Bataljonen, han bad mig om at hilse igjen. Jeg har faaet 5 blødkogte Æg til Frokost, og jeg har kogt Sødsuppe til Middag, det var min Tour idag, og Kjød har vi hos Bageren og faar stegt, som vi skal spise, før vi trækker ud, og det er der ikke uden en Times Tid til, saa jeg faar ikke Tid til at skrive ret meget dennegang. Hvis jeg lykkelig faar overstaaet denne Tour, skal jeg skrive noget mere, nu seer Du dog heraf, jeg er levende endnu og ogsaa ved Helsen. Hvis at Du skulde høre, om Peder Larsen kommer ind at lære, kunde Du lade mig det vide. Han kunde

have godt af at see, hvorledes vi har det blot en Maaneds Tid, endskjønt vi har det ikke saa slemt, som vi har havt det, saalænge vi har Lemmerne hele og er rask.

Nu hilses du og ønskes Levvel af

Christopher Larsen.

Spandau, den 2den April.

Kjære Forældre og Brødre.

Jeg er nu bleven Krigsfange og kommet til Spandau i Prøisen. Paaskedagsaften kom vi paa Forpost, og om Morgenen Kl. 3 blev vi pludselig omringet og taget til Fange, jeg var med længst ude i Kjæden og kunde ikke tidsnok naae Skandserne, vi var omtrent 60 Mand, som blev fanget den Morgen, vi blev godt behandlet af de prøisiske Soldater og ført til Gravensteen, hvor vi laae den første Nat, saa marcherede vi til Flensborg, som ligger 3 Mile fra Gravensteen, der laae vi den 2den Nat og modtog der en Gave af 35 Rdl., cirka 3 Mark pr. Mand, og om Morgenen da vi kom i Jernbanevognen, fik vi 2 Mark pr. Mand foruden Cigarer og Hvedebrød, som blev kastet ind til os, saa kjørte vi til Rensborg og Morgenen efter til Hamborg, hvor vi fik udmærket Middagsspise, Sigtebrød med Smør til Aften og ligeledes til Caffe om Morgenen. Kl. 9 kjørte vi videre 35 Mile og ankom om Aftenen Kl. 8 her til Spandau. Her kommer vi vist til at blive for det første. Vi faaer godt og rigeligt Brød, og vort Qvantum Smør hveranden Dag og Fedt hveranden, Caffe om Morgenen og varm Middagsspise. Natteleiet er som i Casernen og altsaa betydelig bedre, end som vi har havt det i den sidste Tid. Vi er mange samlede, saa det bliver vist ikke saa kjedelig, Breve kan vi skrive, saa ofte vi vil, og Penge kan sendes os, men jeg trænger ikke til nogen for Øieblikket. I har vel sendt den Pakke til mig, som jeg skrev efter, men om I faaer sendt den tilbage, veed jeg ikke. I kunde dog prøve at skrive tit Underkorporal P. Jørgensen, 2 Regiment 7 Compagni Nr. 16, og bede ham, om ikke han kan faae den og sende den hjem. Saa vil jeg ogsaa bede Eder om at skrive til Anders saasnart

som muligt og skrive min Adresse til ham. Nu kan I dog med Guds Hjælp vente at see mig med hele Lemmer, naar den Tid kommer, at vi bliver udløst af vort Fangenskab, det var under en stærk Kugleregn, at jeg blev fangen, saa jeg takker Gud, at jeg kom uskadt derfra, jeg er ved ganske god Helbred og har det efter Omstændighederne godt. I hilses nu alle fra mig, og jeg ønsker Eder Levvel, til vi sees igjen.

Christopher Larsen.

Skriv snart igjen.

Min Adresse er

Til

Christopher Larsen,
2det Infanteri-Regiment 7 Compagni No. 166
Krigsfange i Spandau

Brevet er forseglet med Laksegl, hvori Bogstaverne C L S ses. Det er foldet sammen og frankeret med et Frimærke til 4 Sk. Adresse: Til Hmd gl: Lars Christensen Laugø Frederiksborg Sjælland.

Spandau, den 12te April 1864.

Kjære Broder!

Jeg vil herved lade Dig vide, at jeg er taget tilfange Anden Paaskedagsmorgen Kl. 4 ved Dybbøl Skandser under en voldsom Kugleregn, saa jeg takker Gud, at jeg slap uskadt derfra. Jeg var med i de yderste Poster og kun 30 Skridt fra de prøisiske Forposter, vi blev da pludselig overrumplet, men forresten godt behandlet af de prøisiske Soldater, vi marcherede da til Flensborg, siden blev vi transporteret pr. Jernbane over Rensborg, Hamborg og her til Spandau, som ligger 2 Miil fra Berlin. Vi kom hertil den 1ste April, 60 Mand. Vi bekommer varm Middagsspise, Caffe om Morgenen, godt og tilstrækkeligt Rugbrød og et Qvantum Smør eller Fedt daglig, og saa har vi Beskjæftigelse i den frie Luft 3 Timer daglig. Forresten kan vi være inde i Huset eller udenfor den øvrige Tid af Dagen. Vi

faar ogsaa danske Aviser at læse, det er naturligvis vort Ønske, at der snart maa blive Fred, og vi kunde blive udløst, saa haaber jeg dog, at vi kan see hinanden med sunde Lemmer. Hvis at Du ikke skulde høre til bedre Tider, naar Du bekommer dette Brev, vil jeg bede Dig om at sende mig 4 Daler, jeg behøver ikke at bruge saa mange Penge, det, jeg helst ønsker at kjøbe, er en Flaske Øl om Dagen og lidt Skraatobak. Jeg lider af Diarré i denne Tid og er under Lægebehandling og er fri for Arbeide, men haaber snart at blive rask igjen. Kommer Du til Niels Hansen i Frederiksborggade, kan Du hilse ham, at Rasmus Nielsen, Græsted, er min Slof, vores Senge er som paa Casernen hjemme. Sender Du Penge, maae det helst være Sølv. Nu har jeg ikke videre at fortælle Dig dennegang. Jeg haaber snart at høre fra Dig igjen. Lev vel og hils vore Forældre og Brødre saasnart som muligt fra

Christopher Larsen.

Spandau, d. 29de April 1864.

Kjære Forældre og Brødre!

Eders Brev af 15de dennes modtog jeg den 22de, og jeg læste det med Taarer i Øjnene, da jeg saa, hvilken sørgelig Tid det har været for Eder, til I modtog mit Brev, jeg kunde vel tænke, at I var uvidende om min Skjæbne, men jeg kunde dog ikke tro, at saadanne Rygter kunde udbredes. Jeg og Peder Jørgensen, som var de eneste ved Compagniet hjemmefra, havde for lang Tid siden aftalt med hverandre om, at dersom en af os skulde falde, skulde den anden skrive hjem, men dog ikke, før vi var rigtig forvisset om Rigtigheden, hvilket han ikke kunde være, da vi ikke var hinanden saa nær den Morgen, og det var endnu mørkt, men under en saadan Affaire kunde han jo let tage feil. Jeg maa nu lade Eder vide, at jeg ligger paa Lazarettet, jeg kom her den 13de dennes, min Sygdom har været Feber, som stod i Maven, og som jeg har havt i længere Tid, men tilsidst blev jeg saa udmattet, saa jeg maatte søge Lægen, men nu efter at jeg har nydt den omhyggeligste Pleie paa Lazarettet

i disse fjorten Dage, befinder jeg mig Gud ske Lov aldeles vel, og jeg venter at blive udskrevet maaske idag.

Jeg har modtaget to Breve fra Anders, det ene, et Pengebrev, modtog jeg igaar, saa nu trænger jeg ikke til Penge saa snart, thi jeg har ikke saa meget at bruge Penge til. Naar jeg blot har til en Flaske Øl om Dagen, saa er jeg fornøiet, og der er givet Penge til os, som bliver uddeelt mellem os, det er jo ikke saameget til hver, men det er dog til Hjælp.

Nu vil jeg beder Eder at hilse Provstens mange Gange fra mig, da jeg seer af Eders Brev og ogsaa tidligere har erfaret, hvormegen Interesse de nærer saavel for mig som for Eder, og ligeledes Md. Find maa I ogsaa hilse mange Gange fra mig, og Anders Hansens i Laugø saavelsom alle gode Venner og Bekjendte. Jeg haaber til Gud, at jeg endnu engang kan komme til at see og tale med dem.

Sluttelig hilses I, kjære Forældre og Brødre, mange Gange, og jeg ønsker Eder Lev vel! til vi sees igjen.

Christopher Larsen.

Jeg vil endnu tilføie, at jeg har ligget sammen med en Kammerat fra 18de Bataljon, som ogsaa har ligget paa Lazarettet tilligemed med Lars Jensen i Eckernførde, og som har fortalt mig, at Lars Jensen er død den 6te eller 7de Marts, han var saaret i det ene Been, og det syntes ikke farligt for det første, men paa engang blev det værre, at de til sidst maatte tage Benet fra ham oppe i Laaret, han blev amputeret om Morgenen og døde om Aftenen samme Dag. Min Kammerat mener, at de maaske ikke endnu veed Besked om det hjemme hos hans Familie, og det er maaske ogsaa det bedste, at de ikke faaer det vide. I kan nu selv om, om I vil lade dem det vide, som jeg haver hørt, eller ei.

Spandau, 2den Pindsedag.

Kjære Forældre og Brødre!

Jeg haaber, at I har modtaget det Brev, som jeg skrev sidst

i forrige Maaned paa Lazarettet, hvor jeg var i 3 Uger, den 4de dennes blev jeg udskrevet og er nu temmelig rask, jeg har faaet Brev fra Anders for nogle Dage siden, men ingen Nyheder videre, og jeg kan ei heller fortælle Eder noget Nyt, thi her gaar det som sædvanlig, dog kan jeg fortælle Eder, at her var igaar nogle af vore Landsmænd fra Berlin og saae til os, og de gav os Sigtebrød, Flæsk, Pølse, Ost, Brændevin og Cigarer, saa vi fik et rigtig godt Aftensmaaltid. Jeg kan ogsaa lade Eder vide, at den Dag, jeg kom ud fra Hospitalet, modtog jeg et Brev med 2 Rdl. fra Ungdommen i Helsinge Sogn med Ønsket om en glædelig Paaske, jeg vil derfor bede Eder om at takke derfor paa mine Vegne. Ønsket om en glædelig Paaske gik ikke i Opfyldelse, men maaske det dog var det bedste, at det gik saaledes. Vi haver hørt, at der er Vaabenhvile i 4 Uger, men at Fangerne ikke bliver udløste, uden der bliver Fred imidlertid, hvilket var det ønskeligste, og jeg lever i Haabet om, at det ikke varer saalænge, før vi kommer hjem, men det kan maaske ogsaa blive en lang Ventetid. Nu intet videre dennegang, en kjærlig Hilsen sendes Eder, og jeg haaber snart at høre fra Eder igjen. Lev vel, det ønskes af

Christopher Larsen.

Spandau, den 5te Juni 1864.

Kjære Forældre og Brødre!

Jeg længes meget efter at høre, hvorledes I har det, da det nu er saalænge siden, at jeg fik Brev fra Eder. Jeg har ikke modtaget uden et, som jeg fik i April Maaned, saa jeg antager, at I har skrevet, men at Brevet er gaaet feil, jeg har skrevet to Breve siden, men om de er kommet til Eder, veed jeg ikke. Jeg har ei heller faaet noget fra Anders siden først i forrige Maaned. Her er en fra Græsted, som fik Brev fra Niels Hansen i Kjøbenhavn for nogle Dage siden, hvori han skrev, at de ventede os snart hjem, men der er vist desværre ingen Udsigter til det for det første, endskjønt vi ikke veed, hvorledes Sagerne staar, vi faaer vel Aviser at læse, men de er flere Uger gamle,

naar vi faaer dem, og der gaar saa mange Rygter, saa man kan intet tro af det. Hos os gaar det som sædvanlig, jeg [er] nu temmelig rask og [har] god Appetit til Mad, saa jeg [er] ved bedre Humør end tidligere, og det er derfor ikke saa kjedelig nu, som da jeg gik og var halvsyg, hvilket jeg har været, siden jeg kom hertil, men min Pung har ogsaa maattet troe paa det, thi jeg kunde ikke spise Middagsmaden, vi fik, som bestaar af Ærter en Dag og Bønner den anden, og saa fik vi kun sjælden Smør, og Fedtet kunde jeg heller ikke lide, saa jeg maatte købe det meste af, hvad jeg skulde spise. Nu derimod kan jeg godt spise, hvad jeg faaer, men naar vi skal leve af det Sulevare, vi faaer udleveret, er det noget tørt, men det kan lade sig gjøre, naar det kniber. Men jeg kommer til at bede Eder om at sende mig 2 a 3 prøisiske Daler, hvis I ikke snart skulde spørge bedre Tider. Det haster ikke saa stærkt, thi jeg har dog nogle endnu, men det kan maaske ogsaa vare længere Tid, før jeg faar dem herover, det er det bedste at sende dem til Anders, at han kan veksle dem, endskjøndt af Sølvdaler faar vi den fulde Værdi, men derimod Femdalersedler sætter vi næsten 3 Mark til paa, naar vi skal have vexlet. Som jeg før har skrevet, var jeg fuldkommen rask, da jeg kom ud fra Lazarettet, men efter at jeg havde været ude i nogle Dage, begyndte den gamle Syge igien, nemlig Diarré, men maaske at det ogsaa kan være godt, det kan maaske fri mig fra en værre Sygdom. Naar I skriver til mig igjen, kunde I lade mig vide, om der er nogen Bekjendte indkaldte til at lære, og her siges, at der er permitteret 5 Aars Mandskab, men jeg veed ikke, om det er sandt. Og om I har hørt noget om, hvor Lars Ingemands Rasmus er bleven af saavelsom andre Bekjendte, thi der er vist mange, som er gaaet i Slesvigs Jord. Nu veed jeg ikke mere at skrive om dennegang, jeg har tænkt at skrive til Anders ogsaa en af Dagene, jeg har Tid nok, hver Eftermiddag er vi fri og hele Søndagen, om Formiddagen maa vi trille Jord, som vel er, ellers blev Tiden alt for lang, og Arbeidet er ikke saa strængt. Nu vil jeg slutte Brevet for dennegang med en kjærlig Hilsen til Eder, og gid

den Tid ikke er for langt borte, at vi kunde gjensee hinanden. Lev vel, det ønsker

Christopher Larsen.

Jeg har ogsaa tænkt at kjøbe mig en Uldtrøje, thi den ene begynder at blive svagelig, og der er mange af mine Kammerater, som ikke bruger dem om Sommeren, og som gjerne vil sælge til billig Pris, thi her er ingen knappe Tider paa Pengemangel.

Paa et løst Brev skal I kun sætte et Firskillings Frimærke og intet paa Pengebreve.

Spandau, den 24de Juni.

Kjære Broder!

Jeg har igaar modtaget Brevet med de 4 Prøisere . . . (Her er et Hul i Papiret) . . . I Haab om, at jeg faaer sendt dette Brev med en Fange, som paa Grund af Brystsvaghed bliver udløst og skal reise imorgen til Kjøbenhavn, vil jeg heri skrive bestemt, hvorledes jeg befinder mig, da jeg troer at kunne forsegle Brevet, hvilket ellers ikke maa ske. Vores Levemaade er ikke saa god, som man var vant til hjemme, men den er dog frisk og spiselig, Caffen, vi faaer om Morgenen, er tynd, men den lokker dog lidt Brød ned. Jeg har nu i en fjorten Dages Tid faaet en Flaske Mælk om Morgenen, som en af mine Medfanger, som hjælper til med Madlavningen i Kjøkkenet, skaffer mig, og jeg synes, at det hjælper noget for Maven, som ikke vil blive saa fuldkommen rask, men det er dog meget bedre nu end som for en lille Tid siden. Jeg har nu fordetmeste en fortræffelig Appetit. Vores Middagsmad er Ærter og Bønner, Ærterne er ganske gode, men Bønnerne holder jeg ikke meget af. Een Dag om Ugen faar vi Risvælling, som ogsaa godt kan lade sig spise, men dertil faar vi intet Suul, som ellers bestaar af 3 Lod Kjød eller Flæsk, men derimod Sukker til, saa jeg kan nok lide det for Forandrings Skyld, og saa har vi ogsaa faaet Kartoffelgrød en Gang om Ugen, men nu er jo Kartoflerne simple saa

det er kun daarlig Mad, men i Dag spurgte Majoren . . . . om vi vilde blive ved at have den [eller om (?)] der var en Ret, som vi hellere ønskede, saa maatte vi betænke os paa det til i Aften, vilde han see at skaffe os det, hvis det kunde lade sig gjøre og svare til Pengene, som er tilstedt til vor Spise. Om Eftermiddagen faar vi 3 Lod Smør, men skulde vi nøies med det alene, skal man have meget tungt Haandelag til at smøre. Brødet er godt og ogsaa tilstrækkeligt. Det Arbeide, vi har, er ikke noget at tale om — jeg vil hellere gaa paa Arbeide end være fri derfor, thi vi har godt af at røre os lidt i den frie Luft —, det bestaar af at trille Jord til at bygge Skandser og Skydevolde, vi stiller nu i denne varme Tid Kl. $5^1/_2$ om Morgenen, har en god Fjerdingvej at gaa uden for Byen, begynder at arbeide Kl. 7 og er færdig Kl. 10 om Formiddagen, og det skal overdrives meget med Dovenskab, naar der skal siges noget til os derfor, saa naar man har lidt Skillinger at hjælpe til med, kan det godt lade sig gjøre at være Fange, men Tiden er jo rigtignok lang at gaae og drive i, vi har flere Gange havt Lov til at gaa ud at spadsere 5 a 6 Stykker ad Gangen, men saa var der immer nogen, som drak sig fuld eller blev forlænge, saa det er bleven os forbudt for en Tid. Vi har ellers en Plads, hvor vi maa gaae eller ligge, naar vi ikke har Lyst til at være inde. Vor Bolig er et stort stærkt Blokhuus, jeg bor paa 1ste Sal, og det kan ogsaa godt gaa an med Leiligheden. Nu troer jeg at have fortalt Dig den rene Sammenhæng med vores Fangenskab. Breve, som vi skriver hjem, bliver enten sendt til eller afhentet af en dansk Hofdame, som nok opholder sig i Berlin, og som da sender dem til Danmark, og som jeg hører, koster det ikke noget, og ligeledes løser eller lægger hun Penge til at løse Brevene med her paa Posthuset, saa det ikke koster os noget undtagen Pengebreve, som vi maa betale 6 Groschen, der er 26 Skilling dansk, thi saavidt jeg forstaar, gjælde danske Frimærker kun paa dansk Grund, men jeg veed det ikke rigtig. Jeg har skrevet et Brev til Anders Hansen i Laugø, til Hans er det vist ikke nødvendig, da Du kan fortælle ham det hele, hvorledes jeg

har det, og han kunde maaske tro, at jeg skrev til ham, for at han skulde sende mig Penge, og jeg haaber ikke, Du glemmer at hilse ham fra mig. Hvad Jørgen Nielsen og Anders Larsen angaar, sørger jeg slet ikke for, at de har givet de mange Penge ud, jeg vilde ønske, at her snart kunde blive Fred, at de kunde ærgre sig over at have spildt Pengene. Nu ved jeg snart ikke mere at skrive om denne Gang, jeg beder at hilse Niels Hansen og Hans Andersen og alle gode Venner, Du træffer paa, hvis jeg har nogen. Lev vel og vær hilset paa det kjærligste fra

C. Larsen.

Jeg har ogsaa modtaget dit Brev af 4de dennes et Par Dage efter, at jeg havde skrevet til Dig, men intet hjemmefra endnu. Jeg haaber ikke, det varer alt for længe, før Du spørger nogen Nyheder igjen og lade mig vide.

Hils ogsaa Niels Hansen fra min Slof, han er ved Helsen.

Spandau, d. 11te Juli 1864.

Kjære Moder og Brødre!

Fader har vi ikke mere, jeg modtog et Brev igaar fra Louise Anders Hansens, hvori hun bringer mig det sørgelige Budskab, at han er død, men naar det veed jeg ikke. Det undrer mig, at jeg ikke først skulde faae det at vide fra Eder, men maaske at Brevene er gaaet feil, eller maaske at I har villet forskaane mig fra Sorgen saalænge som muligt, hvilket vel ogsaa havde tjent mig bedst. Min Længsel efter Hjemmet er og bliver større, endskønt jeg veed, at Sorgen vil møde mig ogsaa der, men jeg vil dele den med Eder.

Moder, jeg veed, din Sorg er stor i denne sørgelige Tid, men hav Taalmodighed og henvend ikke Tankerne paa denne Verdens Tummel og Gjenvordigheder, men paa Gud i Himlen, det har jeg gjort mange Gange, naar vi drog ud mod Fjenden, eller jeg ene stod paa Post og ikke vidste, hvilket Øieblik Død og Elendighed skulde møde os. I saadan et Øieblik er det, at vi alvorlig tænker paa noget Høiere, og jeg kan sige med Sand-

hed, at jeg har bestandig gaaet meget frimodig og tænkt: i Guds Navn lad skee, som han vil, og hvor taknemmelig skulde man ikke være mod ham, som har holdt sin Haand over mig, da det synes umuligt, at nogen imellem saadan en Regn af Kugler og Granater kunde komme uskadt derfra, og hvor mange er der ikke, som med een Arm eller Been skal vandre Verden igjennem, og mange har, som det synes, kun faaet et ubetydeligt Saar, som dog ikke rigtig vil læges, og de føler Uro eller Mathed bestandig, det maa dog være os en Trøst i Sorgen, at med Guds Hjælp, om det er hans Villie, at vi skal see hinanden, hvilket jeg dog haaber ikke vil vare saa meget længe, at I kan faa mig igjen, som da jeg reiste fra Eder, og med Tanker og Erindringer, som jeg aldrig bør glemme. Louise skriver, at Fader vilde saa gjerne leve, indtil han fik talt med mig, men hans Dage har ikke været saa mange, eiheller skulde det forundes mig at see hans sidste Øieblikke eller bære ham til den sidste Bolig her paa Jorden, jeg længes nu meget efter at høre, hvorledes det gaaer med Eder, hvorledes Faders sidste Dage har været, og hvorledes Begravelsen har været, naar han er død og begravet? Og lad os ei sørge uden Haab, thi Livet endes ikke her, og lad mig snart spørge, at Moder finder sig med Taalmodighed i Guds Villie. Jeg er ved Helsen og adspreder mine sørgelige Tanker noget ved at læse gudelige Bøger. Jeg haaber at høre fra Eder saasnart som muligt. I hilses paa det kjærligste fra mig, og lad Forstanden raade for Eder alle, det ønsker

Christopher Larsen.

Spandau, d. 24de Juli 1864.

Kjære Moder og Brødre!

Jeg modtog igaar Eders Brev af 10de dennes og erfarede deraf, hvad jeg, siden jeg hørte Faders Død, saa meget har længtes efter, jeg haaber, at I har bekommet det Brev, som jeg skrev for nogle Dage siden, at jeg har faaet Brev fra Louise Anders Hansens, hvori jeg af hende erfarede det sørgelige Budskab. Jeg er godt tilfreds med, at Begravelsen har været saa-

ledes, som I skriver mig til, det var jo bedst passende efter Omstændighederne, og da det tillige var hans eget Ønske, men jeg ønskede gjærne, at I vilde kjøbe en Gravsten ligesom den, der er paa vor Søsters Grav, og lægge paa hans, thi hans Minde har han fortient, at vi erindrer; saa vil jeg ogsaa bede Eder at bringe Provsten min hjertelige Tak for Talen, han har holdt ved hans Baare, og som jeg kan see af det lille Udtog, Du har skrevet, at den har været rørende og trøstende. Det gjør mig ondt, at jeg ikke kunde følge ham til hans sidste Hvilested, men jeg har offret ham min Taare i mit fjerne Fangenskab, men lad os ikke sørge saa meget for ham og dem, som er gaaet bort fra denne Verdens Sorger og Gjenvordigheder til den evige Fred, thi hvad er vel denne Verden, naar man lærer den rigtig at kjende: Møie, Sorg og Fristelser, og lad os eftertænke det Ord: igjennem Nat og Trængsel gaaer Veien til den Fred, som denne Verden ei formaar at give, vi tænker desværre kun lidet derpaa, saalænge man har nogenlunde gode Dage, men der kommer dog Tider og Timer, som giver saadan Indtryk paa Mange, som vist aldrig glemmes.

Jeg maa lade Eder vide, at jeg for Øieblikket er paa Lazarettet igjen, Feberen vil ikke rigtig forlade mig, jeg kom herind den 1ste dennes og er temmelig rask, kun føler jeg nogen Mathed, som jeg troer godt kan være mest af Hjemvee, for paa Lazarettet bliver vi meget godt behandlet, min Kost bestaar af Meelsuppe om Morgenen, hvilket, naar man bliver vant dertil, er bedre end Caffe, om Formiddagen faaer jeg et Franskbrød, Steg og Kartofler og en halv Pægel Rødviin og 2 Lod Smør, temmelig kraftig Kjødsuppe til Middag og Grynsuppe til Aften, og jeg har nu god Appetit, saa jeg haaber med Guds Hjælp snart at blive stærk og rask igjen, men Tiden er lang og kjedsom, men jeg vil blive her, saalænge jeg kan faa Lov dertil, thi forrige Gang troer jeg nok, at jeg bad om at komme ud for tidlig, og vores Kost er meget bedre her end som ude, og Leiligheden i det hele meget mere sund, Doctoren og dem, som har med

os at bestille, er ligesaa flinke mod os som mod deres egne Soldater.

Hvad Lars Jensen angaaer, kan jeg ikke dennegang give nogen Oplysning om, da jeg ikke kan faa talt med den Karl, saalænge jeg ligger her, men jeg skal huske at faae al mulig Underretning [om] det hele, naar jeg bliver udskreven, han er begravet paa Eckernførde Kirkegaard, hvor flere af vore Kammerater fra forrige Krig hviler, jeg har seet deres Grav, den er prydet med en smuk Mindesteen. Af Bekjendte fra Hjemmet er her i Fangenskab Peder Skræders Niels fra Ramløse og en fra Græsted, ellers [er] her ingen gamle Bekjendte her, men i Soldaterstanden er vi alle som gamle Venner. Friheden, dette Gode, lærer man først at skatte, naar vi engang kommer herfra. Vei bliver vi ikke rigtig behandlet som Forbrydere, men vi kan dog ingen Steder gaae, uden vi skal følges af Patrolerer med ladte Geværer og paasat Bajonet, hvilket man føler sig lidt aparte ved som ærlig Krigsmand, men det gjør jo mindre til Sagen, men Ønsket: Gud giv snart Fred i vort kjære Fædreland, at vi snart maa gjensee det, hører man saa mange Gange, og gid det snart kunde blive opfuldt. Nu vil jeg ende mit Brev for dennegang med Ønsket om, at det maa træffe Eder med Helsen og Taalmodighed i Guds Villie, og saa beder jeg Eder at hilse Venner og Bekjendte og især dem, som beder at hilse mig. Lev vel og vær hilset mange Gange fra

Christopher Larsen.

Brevene kostede mig $4^1/_2$ Groschen Stykket, jeg fik et fra Anders ogsaa, en dansk Hofdame fra Berlin, som pleier at komme her og betale Brevene, men hun har ikke været her i den senere Sid, saa jeg maa bede Eder at sætte Frimærker paa som sædvanlig, thi 9 Groschen er næsten 2 Mark 8 Sk., [det] er mange Penge for os i denne Stilling, hvor vi ikke faar en Skilling i Lønning, og det kan nok ikke svare Regning at sende saa mange til Preussen, saa vi kommer til at regne det nøie ud, skal det vare noget længe. I kunde maaske skrive til Anders,

hvorledes jeg nu har det, thi det er ikke værd at skrive saamange Breve, da jeg antager at I kommer til at betale 1 Mark 8 Sk. for hvert Brev ogsaa. Saa beder jeg ogsaa at forsegle [og] besørge det indlagte Brev til Anders Hansens.

— — —

Det bør tilføjes, at de anførte Breve fra Christopher Larsen er meget smukt affattede, Stavemaaden er god, Haandskriften og hele Brevets Opstilling er baade smuk og regelmæssig.

Christopher kom hjem fra Fangenskabet, men sit gode Helbred genvandt han ikke. I det tidligere nævnte Brev fra Hillerød 1858 klagede han over en slem Hoste. Denne Hoste var en begyndende Brystsyge, som lagde ham i Graven 1869.

Tilbage i Soldsætterens Sted var Enken og hendes to Sønner, Christen og Søren. Anders, der havde lært som Hjulmand i København, havde faaet et Sted i Ammindrup, og her sad han og passede sin Profession og sit lille Landbrug.

Hjemme i Lille Ravnebjerghus blev der ogsaa drevet Haandværk, Christen var jo Væver og Søren Tømrer. De passede deres Dont, og de holdt Hævd over det gamle, og navnlig tillægger man Christen Æren for, at alle de gamle Papirer og Breve, som er omtalt i det foregaaende, er blevet bevaret. En hel Del gamle Bøger og Viser er der ogsaa tilbage. De laa inde i Bordendesskabet, saa havde man dem altid ved Haanden. Da en Oversigt over, hvad der blev læst i et Hjem paa et vist Tidspunkt, giver gode Fingerpeg i Retning af, hvordan disse Menneskers aandelige Standpunkt var, skal jeg nævne Titlerne her. Jeg maa dog indskyde den Bemærkning, at naar man nu kommer til Huset en fjorten-femten Aar efter, at de sidste Beboere er flyttet derfra, saa er de Bøger, der nu maatte findes, ikke et fuldgyldigt Udtryk for Familiens aandelige Stade. Bibelen og andre større og værdifulde Bøger har Slægten naturligvis forlængst flyttet bort. Hvad der er tilbage, er Ting, som man kun har betragtet som gammel Ragelse, men et Fingerpeg ligger der alligevel i disse Ting.

Den ældste af Bøgerne er sikkert en Lærebog af *Søren Matthisen Arithmeticus, Kirke-Verger og Klokker til Trinitatis*

Kirke. Titelbladet mangler, men Søren Matthisen har forsynet Bogen med en Forskrift, hvoraf det ses, at han ikke overser sit Værks Værdi.

Bogen begynder med *„Arithmetica eller Regne-Konst"*, men som det hedder i Forordet, „naar nu Ungdommen haver lært at regne og skrive, (hvilket haver giort mangen til Mand) saa behøves derhos Videnskab om adskillige Breve at stiile", og derfor er der endvidere en Formularbog samt „et Breviarium over adskillige Latinske og Franske Gloser". Nærværende Udgave er formentlig udkommet 1747. Endvidere er der *Geografi for Begyndere og til Brug i de danske Skoler* af *Peter Thonboe*, residerende Kapellan i Nyborg. Kiøbenhavn 1806. Og der er *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler.* Kiøbenhavn 1840. Med Christopher Larsens Navn i finder man *Udvalgte Psalmer for danske Krigere*, Kjøbenhavn 1864. Det er en lille Lommeudgave med 64 Salmer. Naturligt er det, at man ejer *Den nye Næringslov. Lov om Haandværks- og Fabriksdrift sam Handel og Beværtning* m. m., stadfæstet af Hans Majestæt Kongen den 29de December 1857. Endvidere er der et politisk Stridsskrift af Orla Lehmann fra 1865. Saa er der nogle mere mystiske Bøger, som aabenbart faldt i den Tids Smag: *Sybillæ Spaadom og Kong Salomons Viisdom, om hvis underligt fordum skeet er, og hvad ske skal for den yderste Dag.* Kjøbenhavn 1848. — *Blodbogen eller Sjælens Belysning i de natlige Timer. En Drømmebog.* Kjøbenhavn 1867. — *Spaaqvinden Cypriane Esthers underholdende Spaadoms-Bog, indeholdende: Kunsten ved et Spil Kort, at kunne forudsige alle videlystne unge Piger hvilken Mand de skal faae, og Ungkarlene hvilken Kone de skal faae, samt disses Dyder og Lyder.*

Endvidere er der *Traktater*, hvoraf to er udgivet af „den Hamborgske Traktat-Forening". De er begge trykt i Hamborg og faas „i Oplaget i Hamborg, gr. Burstah No. 10". Det giver næsten Indtryk af, at Hamborg var en halvdansk By! — Dernæst er der *Vigtige Spørgsmaal.* Efter det Svenske. Rønne 1878. Expedition: „Budskab fra Naadens Rige".

Efter at vi har kigget paa en Lodseddel fra *Det Kongelige Danske Tal-Lotterie* fra 1848, gaar vi over til det, der er mest af, og det er Viser, det er gennemgaaende nogen med store Gebærder, saadan som man finder dem rundt omkring i gamle Bondehjem. Disse, dels smægtende, dels lebendige Viser, har i det hele indtaget en meget stor Plads i Landbefolkningens Liv i gamle Dage. Man købte dem, naar man var i Frederiksborg, Helsingør eller København, og bagefter blev de sunget og læst af baade gamle, unge og Børn. Et Par af dem er udgivet i Hillerød. Dette gælder *En ny Vise om det store Spektakkel paa Dansekneipen, da Pe'r Skræder spændte Ben for Ane, saa hun faldt i Toturen, med Mere, som Visen indeholder. Synges i rask Tempo til Melodien til „Sveitrit"*. Frederiksborg 1857, samt den ret kendte *Oles Markedsvise om hvordan han solgte sin Ko og kjøbte en Ottepots-Hoppe, med Meere, som Visen indeholder. Synges til den velklingende Melodi: „Dengang jeg en Dreng var og vogtede Svin"*. 2. Oplag. *Trykt igaar og sælges idag fra første Haand for fire Skilling* af *H. C. Wiwel i Frederiksborg*. Den første Vise har samme Forlægger, og begge er trykt i *Chr. Hansons Officin.*

Af andre Viser er følgende *En ny Kjærlighedsvise* („Denne Vise er digtet i Aaret 1850"). *En ny Vise om det store Søslag paa Alhambra „Paa Havet", hvorved ingen Ulykker skete, men alligevel kan skee, da Vaffelbageriet ligger i Fare for Overseiling af Fregatten.* Forfattet af *Ulkerup.* 1860. *En splinterny Vise om Kalvene i Peblingesøen og Slagterens Fortvivlelse, samt hvorlunde hans Brøl reddede Kalvene fra at drukne, saaledes at de kunde blive slagtede og spiste ligesom andre fede og rare Kalve.* 1861. — *Det er saa moderne. Vise af* J(ulius) S(trandberg). 1861. *Viser af Erik Bøgh.* Nr. 3. *Det nye Babylon, en splinterny Vise om den forfærdelige Stad Kjøbenhavn og det forfærdelige Folkefærd i Kjøbenhavn.* 1864. — *Den slesvigske Gæst eller hvorledes en Kjøbenhavner blev antagen for en Slesviger og kom i fiint Selskab, hvor han paa en vidunderlig Maade kom til at kysse Frøkenen og*

ligge i Baronens Seng. Vise af J. S. Og: *Kjøbenhavn er dejlig.* Priis: 4 Skilling. Kjøbenhavn P. Strandbergs Forlag. — — *Til de danske Sønner: Kamp-Sang for den danske Flaade.* Forfattet af Jacob Gotfried Theodor Kæding, i Utterslev, den 3die Marts 1861. — Nogle af Viserne er sammenhæftede og har Omslag af brunt Karduspapir. I denne Visebog findes: *Soldatens Farvel til Kjøbenhavn.* Forfattet af Menig Nr. 64 ved 18de Bataillons 1ste Kompagni Carl Wagner. — *En ny og sørgelig Vise om den skrækkelige Ulykke i Hardley, hvorved 215 Mennesker bleve levende begravede, samt fuldstændig Beretning om denne sørgelige Begivenhed.* P. Strandbergs Forlag. Jeg maa her indskyde den Bemærkning, at mens mange af disse Skillingsviser virker ganske som en Revyvise i vore Dage, gør andre det ud for en Avis. Et Mord, en stor Ulykke i Ind- eller Udland behandles først i en Vise, hvorved Folks følsomme Trang imødekommes, og bagefter er der saa en „fuldstændig Beretning", hvori Ulykkens eller Udaadens Enkeltheder faar deres behørige Beskrivelse paa Prosa. Denne Meddelelse gør det ud for Avisernes Sensationsstof. — Dernæst følger: *Den tredobbelte Barnemorderske Ane Andersdatter.* (Priis: 2 Skilling). *Dampskibet Austrias Brand, bestemt fra Hamborg til New York med 538 Personer. Skibet gik i Brand formedelst Røgen med Tjære i Mellemdækket, idet et Kar med kogende Tjære væltede om og tændte Ild.* Denne Vise er trykt i Præstø. — *Ane Marie Jensen jra Sørup til sin utro Kjæreste.* 1852. — *Christen med Syvtallet. En lystig og fornøielig Rullevise.* 1851. — *En saare lystelig ny Vise om Gaardmanden og hans Kone som reiste til Marked m. m. hvad denne Vise indeholder.* 1852. — *Niels Frieri til Naboens Ane.* 1853.

Af haandskrevne Viser er der ogsaa nogle. Paa et Ark findes to: *En Vise om en 18aarig Karl paa Kronborg Amt der for 10 Rdl. lod sig overtale til at slaa en 77aarig gammel Mand og en 87aarig gammel Kone ihjel,* og en anden Vise om en Udaad i Hillerød („Tænk hvad nylig er passeret udi Staden Hillerød"). Men endvidere er der en haandskreven Visebog

med Omslag af groft Papir, uden paa hvilket der staar: *C L S Laugøe.* Det kan sige baade Christopher Larsen og Christen Larsen. Den første Del er utvivlsomt skrevet af Christopher, mev siden skifter Haandskriften. Der er først *Agnete og Havmanden* med 20 Vers. Saa falder han ganske vist tilbage til *En smuk Vise. O søde Ven, o kjære, hvor skal det gaae med mig i disse sørgelige Dage, som du har ført mig i* osv. Men dernæst følger *Christian den 4de paa Trefoldigheden: Ved Holstenske Kyster gjalder Gry af dundrende dumpe Kartover.* Til sidst kommer det ret store Digt *Kirkeklokken i Farum* af *C. J. Boye*, utvivlsomt nedskrevet efter Hukommelsen.

— – —

Som tidligere nævnt var der tilbage i Hjemmet Soldsætterens Enke og de to ugifte Sønner, Christen og Søren. De var begge meget opvakte, hver paa sin Vis. Væverens Omhu for de gamle Breve er værd at understrege. Tømreren havde megen Trang til at læse, og han var en Mand, der huskede, hvad han havde læst, saavel som sine andre Oplevelser. Han havde staaet paa Kirkegulvet i Helsinge, da Biskop Martensen var paa Visitats, og han kunde mange Aar efter gengive, hvad Bispen havde sagt, og hvad Provst la Cour havde sagt. Af Prædikanter satte han særlig Pris paa Vilhelm Beck. Naar Beck var i Græsted, vandrede han derop for at høre ham, og var Beck i Hillerød, gik han derned. Væveren kom meget ud blandt Folk, idet det nemlig var Skik, at han var Skaffer ved Gilderne, men han drak ikke, ja, smagte end ikke Brændevin. Deres Moder døde 1883, og de to gamle Sønner holdt saa selv Hus. Ved Moderens Begravelse havde der været lidt Efterbegravelse, og de havde da ogsaa haft en Smule Spiritus i Huset, som Skik og Brug var. Deraf var der blevet en Pægl Cognak tilovers, og den stod i over 20 Aar, uden at nogen følte Trang til at gøre det af med den. En af Naboerne drillede Væveren med, at han blev vist nødt til at komme hen og hjælpe ham med den Pægl, ellers blev den da aldrig drukket. I Maj Maaned 1908 fik Christen et Anfald af Apopleksi, og han kom da ned til Brodersønnen,

Christoffer Larsen, der havde købt en Ejendom et lille Stykke derfra og boede der sammen med sin Søster. Men Tømreren vilde ikke give sig, han kunde nok passe baade sig selv og Bedriften. Det blev ham dog snart lovlig vidtløftig, han var jo ogsaa 72 Aar gammel. Tre Maaneder efter Broderen flyttede Tømreren ned i et lille Hus lige ved Siden af Christoffer Larsens, og der boede han til sin Død 1917. Væveren laa syg i 3 Aar og døde 1911.

Der har levet ikke mindre end fire Haandværkere i Soldsætterens Sted, de har forfærdiget Redskaber til Brug ude og inde, af disse Ting saavel som af deres egne Haandværksredskaber er der bevaret meget, men hvad der er endnu vigtigere, selve Huset er bevaret i den Skikkelse, det har haft i mangfoldige Aar.

Stedet er trelænget, det bestaar af en Stuelænge sammenbygget med en Ladelænge og en Staldlænge, Stedet ligger omtrent midt i Lodden, og Stuehuset ligger omtrent i Øst og Vest, dog lidt til Nordøst og Sydvest. Stuehuset er udvendig 30 Al. langt og 7 Al. bredt mod Vest og $7^1/_4$ Al. bredt mod Øst. Stuelængen gaar 2 Al. 9 Tm. længer ud mod Øst end Ladens Side. Dette skyldes en senere Tilbygning med den Hensigt at gøre *Kam'set*, som den østligste store Stue kaldes, noget større. Kam'set er paa 4 Fag, dets indvendige Længde er 8 Al. 15 Tm., dets Bredde 6 Al. 8 Tm. Højden har jeg et Sted maalt til 3 Al. 8 Tm. til Loftet, 3 Al. 3 Tm. til Bjælken, men den er iøvrigt ikke ensartet. Fra Gulvet til Vinduernes nederste Kant er der 19 Tm. og til deres øverste 2 Al. 15 Tm. En velvoksen Mand skal da ogsaa bukke sig ned for at se ud af Vinduet og hen paa Marken. Dørene er med Fyldinger, *Spejlsdøre*. Saa kommer vi til *Dagligstuen*, som er paa tre Fag, den er 7 Al. 3 Tm. lang. Til Venstre fra Kam'set har vi *Bordendesbænken* (2 Al. 18 Tm. lang, 19 Tm. bred og 25 Tm. høj), som er af nyere Dato. I Hjørnet er *Bordendesskabet* og langs Væggen ud til Gaarden den løse *Vinduesbænk* (2 Al. 1 Tm. lang, 11 Tm. bred og 20 Tm. høj). Bordet er borttaget fra Stuen, Sengetøjet

ligeledes, og den gamle *Omhængsseng,* der stod i det nordlige Hjørne ind mod Kam'set, er der kun Stumper tilbage af. Oppe ved Bjælkerne er der Hylder til Mælkefadene, og paa de to Endevægge er Ræk'er til Tintallerkener, af hvilke der dog ingen er tilbage. Paa Vestvæggen ud mod Skorstenen findes *Bilægger-*

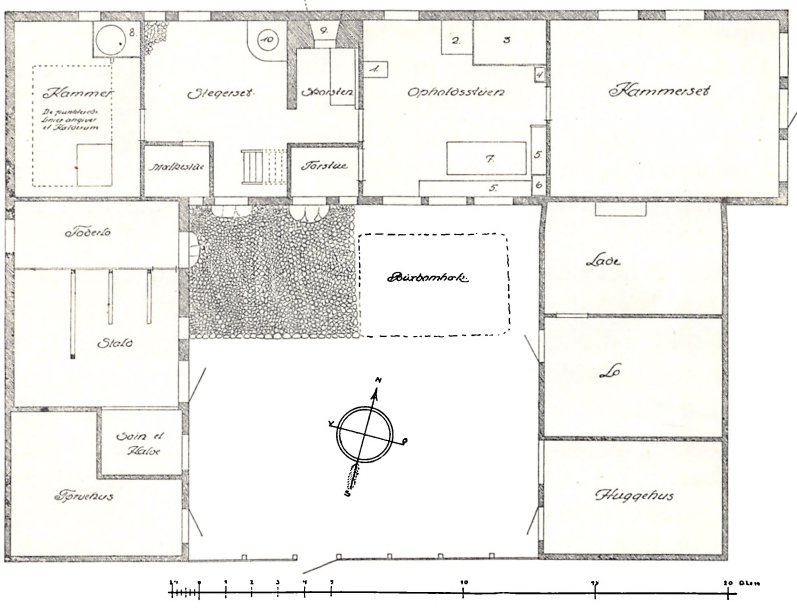

GRUNDPLAN FOR LILLE RAVNEBJERGHUS
Efter Tegning af M. P. Madsen.

ovnen, og i *Kakkelovnskrogen* mod Nord staar *Kakkelovnsbænken* (2 Al. $6^1/_2$ Tm. lang og $19^1/_2$ Tm. bred). Bilæggerovnen bærer paa Endepladen det norske Vaaben, en Løve med en Økse. Den er da ogsaa lavet i Norge, nemlig paa Fritsø Jernværk ved Larvik, som ejedes af Ulrik Frederik Gyldenløve. Begge Siderne af Ovnen er ens, man ser Ganymedes med Ørnen med et noget utydeligt Vers nedenunder:

Da jeg greeb Offuermand ved foed,
Toeg hand mig bort med sig
Thi raader jeg min ven saa god
Hand spejle sig i mig.

Dette Vers skal hentyde til Griffenfelds Fald og være foranlediget af, at Ulrik Frederik Gyldenløve var en Ungdomsven af G. Fra Stuen gaar der en Dør ud til *Gangen* og en ud til det Rum, hvor den aabne Skorsten findes, og som efter den har Navnet *Skorstenen*. Disse Døre er meget lave, nemlig 2 Al. 14 Tm. høje. Dørtrinnet er derimod højt, idet det er 4—5 Tm.

Mens der er Lergulv baade i Kam'set og Stuen, er der Gulv af smaa toppede Brosten i Forstuen, Skorstenen og *Ste'set*, som følger derefter og er 6 Al. 14 Tm. lang. I Skorstenen er der til Højre et Ildsted, og ovenover er der et Fyrhul ind til Bilæggerovnen. Mod Nord har *Bagerovnen* skudt sig ud, men der er kun Mundingen tilbage. Til Venstre har der været Indfyring til *Gruen*, men den er, som Grundplanen viser, flyttet hen i det nordlige Hjørne. I Ste'sets ene Hjørne er der et lille *Mælkekammer*, hen mod Væggen mod Vest er der en *Vask* med Udløb til Haven, ovenover findes der en Hylde. I *Kammeret*, som udgør Stuehusets sidste Rum, er der en *Maltkværn* til Højre, i det sydvestre Hjørne staar der en simpel gammel Seng. Under en Del af Kammeret er der en *Kælder*, og ovenover er der Stænge, dækket med Ler, dette danner altsaa Gulvet. Dørene i Ste'set og Kammeret er *slette Døre*. — Forstuen er 2 Al. $13^1/_2$ Tm. lang 1 Al. 19 Tm. bred. Yderdøren er en *Spejlsdør*.

Den østre Udlænge, *Laden*, er 7 Al. 5 Tm. bred, dens Længde paa Østsiden er 13 Al. 17 Tm., mens den kun er 13 Al. 9 Tm. mod Gaarden. *Stalden* er 6 Al. 22 Tm. bred, dens Længde er 13 Al. 7 Tm. mod Marken og 13 Al. 5 Tm. mod Gaarden. Gaarden har mod Syd som vist paa Billedet S. 73 været begrænset af et 13 Al. 5 Tm. langt Plankeværk, som imidlertid ikke findes mere. Taget hænger meget lavt. Ud til Gaarden er Udhusenes Tagskæg kun 2 Al. 16 Tm. over Jorden, Stuehusets er 2 Al. 22 Tm., men da det ligger lidt højere, er dets Tagskæg i Virkelig-

heden omkring en halv Alen højere end Udlængernes. Tagskægget gaar 18—22 Tm. ud, hvad der kunde være meget nødvendigt, da alle Væggene oprindelig var lerklinede, hvad enkelte Skillevægge er endnu, mens Tavlene i Ydervæggene er muret op med raa eller brændte Sten. I den østre Længe er der Lo, Lade og Huggehus. I Stalden er der Plads til to Køer og en Hest, det vil sige Plads er det smaat nok med, der er 2 Al. 15 Tm. til Loftet og 2 Al. $9^1/_2$ Tm. til Bjælkerne. Det kunde en respektabel Hest ikke være tjent med, hvorfor Grebningen var fordybet lidt ekstra og Loftet oven over Hesten hævet. Paa Bjælken oven over Hestens og den ene Kos Baas hænger endnu en *Lykkesten,* d. v. s. en Flintesten med et rundt Hul i. — Alle Udhusdøre til Gaarden er Halvdøre.

For nu at beskytte disse Bygningers lerklinede Mure havde man ikke blot bygget lavt og ladet Tagskægget hænge sidt, man havde ogsaa beklædt alle Murene, der vender ud fra Gaarden samt Ladelængens sydvestre Hjørne ind mod Gaarden med et godt Lag Rør, der holdes fast med 6 vandrette Rækker Løsholter mod Nord og 4—5 Rækker paa Udlængerne. — Ser man paa Helheden, er der, som ovennævnte Tal vil vise, nogen Uregelmæssigheder her og der. Stuehusets Nordside svinger ca. en halv Alen udad. Lavt er det altsammen. Paa Loftet er der 4 Al. 10 Tm. til Møningen og 2 Al. 18 Tm. til Hanebjælkerne. Spærrenes Tykkelse er derefter, fra $2^1/_2$—3 og til 3—4 Tm. Fra Spærrene gaar ned til Bjælkerne nogle Skraastivere, som er $1^1/_2$—2 Tm. tykke. At Bygningerne er lave, faar man ogsaa et levende Indtryk af ved at staa hen til Huset, en Mand med Garderhøjde vilde støde Skulderen mod Tagskægget. Under disse Forhold, hvor hver Dør sagde: Buk! levede en Familie, hvis mandlige Medlemmer var meget velvoksne.

Det var meget smaat med Plads i Udhusene. For at bøde paa det havde man lavet fire *Boder.* De var sat med Kampesten paa de tre Sider, Gulvet var af Ler, og Loftet bestod af Rullestænger med Ris ovenpaa, bagefter var der kastet Jord op over det hele, saa de tre Boder, der laa med en to, tre Alens

Afstand mellem Murene, dannede een stor Jordhøj, hvor Buske og Træer efterhaanden havde fundet sig en solid Vokseplads. Det hele var fra de tre Sider at se til som en gammel Krathøj. I den ene Bod var der Vognport, i den anden Redskaber og i de senere Aar Rodfrugter, mens den tredie benyttedes til Brænde. Boderne var aabne mod Syd, men om Vinteren blev der sat Rør for den aabne Side for at skærme mod Sneen. Rør høstede man selv paa en lille Rørmose, der hører til Ejendommen. I den fjerde Bod havde Grisen sit Sommeropholdssted. Der var kun et Par Alen til Loftet. Aabningen var lukket med Brædder, hvori der var en Aabning forneden til Grisen at komme ind og ud af og en anden lidt højere oppe, gennem hvilken man gav Grisen Æde. Grisen blev købt om Foraaret og gik saa inde i Rummet i Stalden, indtil det blev lidt lunere i Vejret, hvorefter den kom ud i Svinehuset og blev der, til den blev slagtet hen imod Jul. — Af Boderne er der lidet eller intet tilbage, idet Stenene er brækket løse og slaaet i Skærver.

Men iøvrigt maa det siges, at der er ualmindelig meget bevaret. Man finder en *Høtyv,* som Landsbysmeden har lavet, en *Trægreb,* en *Træskovl,* som i senere Tider er bleven brugt til *at slette Tørv* med, en *Tørvespade, Tagrage, Lodbræt, Baandvimse til at lave Halmbaand med, Skærekiste, Strygespaan* — hjemmelavet naturligvis —, *Svenskharve* og *Danskharve* med Træbul, en *Se'løv,* lavet af et udhulet Stykke Træ, og mere. Af Redskaber til Brug ved Hørrens Behandling er der *Bryde, Skættehaand, Skættefod, Hegle, Rok, Blaarkrække, Haspe, Garnvinde. Tenehest.* Hvor mange andre Ting finder man ikke inde i Huset? *Ølbimbel, Øltrat, Anker* og *Fod, Bankeskammel* og *Banketærskel* til at behandle Vadsketøjet med, *Dreftetrug, Sælle, Trælysestage, Petroleumslampe med Træfod,* men uden Glas, den kaldes da ogsaa, og sikkert ikke uden Grund, *Oselampen, Kerne, Ostepresse* og meget andet. Dertil kommer endvidere en hel Masse Værktøj. —

Meget lyst har der ikke været i de lave Stuer, endnu mindre dengang man havde Vinduer med Blysprosser og smaa Ruder

af det uigennemsigtige *solbrændte* Glas. Af disse Vinduer findes der endnu et Par. En Have med det Blomsterflor, som i vore Dage findes selv uden for meget smaa Hjem, har de ikke haft, men ude i Gaarden voksede der en Buksbomhæk, den blev gammel, og den blev plejet, til sidst var den en tre, fire Alen bred. Paa den har de gamles Øjne dvælet, naar de sad derinde i Stuen og saa tilbage i Tiden, idet de kiggede ud af Vinduet, under den har Smaabørnene leget „køre i Skoven", og paa dens altidgrønne Løv har de unges længselsfulde Blikke søgt Trøst. Haabet jo er lysegrønt. Naar man tænker paa disse hensovede Menneskers ringe Kaar og faa Fornøjelser, mindes man det gamle Ord: Ikke mangt, men meget.

Smaa Kaar levede de under, men fattige var de ikke, de ejede en Rigdom i Arbejdet og i hinanden. De forstod den store Kunst *at bevare,* de gemte Brevene fra hinanden, og de kastede ikke Bedstefaders Redskaber bort.

Jeg skriver ikke dette for at fremhæve dette Hjem paa andres Bekostning. Som dette Hjem var, har mangfoldige nordsjællandske Hjem været. Vi hædrer alle disse svundne Hjem ved at bevare Soldsætterens Sted. Vi hædrer hele den sunde og jævne Befolkning her i Nordsjælland ved at mindes Menneskene i Lille Ravnebjerghus.

PRÆSTEN SCHIWE I VEJBY-TIBIRKE (1730—53).

Af Ferd. Petersen-Blidstrup.

I Midten af det 18de Aarh. var *Marius Nielsen Schiwe* Sognepræst i Vejby-Tibirke. Han, der var født i Skive 1685, kom til Vejby i Aaret 1730. Enken efter Formanden i Embedet, Conrad Jochumsen Fers, var hans Søster, og maaske, for at hun kunde blive i Præstegaarden, var det formaalstjenligt, at Broderen fik Embedet. Han var Sognepræst der til 1753, da han døde.

Man faar et ret interessant Indblik i Menighedsforhold paa hans Tid, samt en Karakteristik af denne Præst gennem en Skrivelse, som Biskop *Hersleb* sendte ham, og som Ord til andet er indført i Bispearkivets Kopibog for Aaret 1743, dateret 27. Aug. Bispen har været paa Visitats; i en lille Notitsbog, som opbevares i Bispearkivet, har han kortelig nedskrevet sine Indtryk af Forholdene i de Menigheder, han besøgte — og det var mange, han sparede sig ikke. Efter et Besøg i Vejby skrev han: „Sognepræsten Marcus Sciwe, gammel 53 Aar til Vaar, miserabel og Stackel, coujoneret af sin Søster". Men i Skrivelsen, som han efter Hjemkomsten sender Præsten, tager han Bladet fra Munden og giver ham fyndigt og myndigt ren Besked om hans Forhold som Præst i Menigheden og som Mand i sit Hjem. Præstens Søster er nemlig Regent baade i Hjemmet og i Menigheden; hun bilder denne og Præsten ind, at det er hendes Kald og hendes Indkomster, og at Præsten fungerer som

sin Søsters Kapellan. Men bag de hvasse Ord og drøje Sandheder mærker man, at det er Menighedens Vel, Biskoppen har for Øje, og at han har en inderlig Medlidenhed med den stakkels karakterløse Præst, som er Skyld i den sørgelige Tilstand i Menigheden. Men der er Alvor i hans Tilrettevisninger, og de faar betydelig Vægt derved, at han taler ud af et dybt grebet kristeligt Hjerte. Man faar megen Sympathi for denne Biskop, som forøvrigt andet Steds skildres som en ualmindelig begavet og virkelysten Mand og meget veltalende, ikke stuelærd, skønt kundskabsrig, men praktisk i sin Virksomhed som Kirkens Tilsynsmand. Han var en myndig Mand og lagde ikke Fingrene imellem, men dømte uden Personsanseelse, naar Uret skulde paatales eller vrangt skulde rettes, selv naar det gjaldt det pietistiske Hofparti under Christian VI; og navnlig var Kirkekollegiet, der gik under det bombastiske Navn Generalkirkeinspektionskollegiet ham en Torn i Øjet.[1])

Jeg gengiver nu i det følgende Bispens Skrivelse til Præsten i sin Helhed og ordret, men har dog lempet Retskrivningen efter Nutidens:

„Iblandt alle Menigheder i Sjællands Stift er der ingen, som jeg mere beklager, og paa hvilken jeg oftere og vemodigere tænker end paa *Vejby,* fordi dèr er saa meget slet med Præst og Sjælesorg forsynet. Jeg fandt ved min Visitats Ungdommen grov og vankundig, Prædiken meget slet, ilde passende, uden Kraft, uden Sammenhæng, og var den slet da, saa er det at formode, at den ej er bedre andre Tider. Jeg fandt Menigheden uordenlig, uden Ærbødighed for Guds Ord, Gudstjeneste og plat uden Respekt for deres Lærere. Jeg fandt de Subalterne (underordnede), Degnen[2]), en saakaldt Substitut (Medhjæl-

[1]) Bjørn Kornerup har i „Fra Frederiksborg Amt" 1921 skildret Biskop Hersleb som Slotspræst i Frederiksborg 1718—25; 1737 blev han Sjællands Biskop og døde 1757. Et Billede af Biskoppen i denne Afhdl. virker ved det ædle Karakterudtryk i Aasynet overordentligt tiltalende.

[2]) Degnen hed *Chr. Hansen Stahl,* f. 1698, Student fra Ribe, kom som Skoleholder til Græsted 1726 og blev af Biskop Worm kaldet til Vejby 1731.

per) og Skoleholder at gøre ikkun, hvad de selv vilde, uden at være anførte, holdte til Orden og Lydighed af deres Præst. Jeg fandt Præsten selv kold, følesløs og sorgløs. Jeg fandt Præsten i hans Hus umyndig og fast ligere til en Tjener og Domestik end som en, der forestaar et Hus; og hvorledes skulde han da vel efter Apostelens Ord kunne forestaa en Menighed! Derimod mærkede jeg, at hans Søster, forrige Præstes Enke, regerede over Præst, Hus og Menighed, og hørte af andre med Forundring, at hun bilder Præsten og Menigheden ind, at det er hendes Embede, hendes Kald, hendes Indkomster, og at Præsten, som dog er kaldet til Pastor, lader sig indbilde, at han er hendes Kapellan og Tjener, og han intet i Embedet tør gøre uden efter hendes Behag. Saadan fandt jeg den Tid, og i Kærlighed og Sagtmodighed erindrede derom; i Særdeleshed formanede jeg til mere Flid og Alvorlighed i Embedet og bedre Tilsyn med de Subalterne og bedre Arbejde med Ungdommen. Jeg har siden flittigt spurgt efter, men altid med Græmmelse hørt, at det er det samme uordentlige, døde og kolde Væsen, samme Vankundighed hos Ungdommen, samme Selvraadighed hos de Subalterne, samme tiltagne Herredømme af uvedkommende; ja saaledes, at det er blevet til et Ordsprog i Landet, og tales offentlig om af alle. Jeg bejamrer Menigheden og de mange Sjæle. Jeg bekymrer mig om at finde Raad og Udveje til Forandring og Forbedring. Jeg har lidet Haab om Deres Velærværdighed selv at kunne blive til nogen ret duelig og retskaffen Præst, thi De har ladet sig saa imponere og Hænderne binde, at der er ikke Villie engang hos Dem, om De end kunde, og Deres Gaver og Capacitet (Duelighed) er saa ringe, at De ikke engang kan, om De vilde, være som De burde. Jeg vilde gerne formane, opmuntre og skærpe Deres Samvittighed, dersom jeg havde noget Haab, at det kunde blive bedre. Jeg har brugt Langmodighed nok, saa jeg og frygter for, at den bliver mig til Synd og Ansvar for Gud, thi Menighedens Velfærd og Salighed bør ligge mig mere paa Hjerte end Deres og Deres Søsters Brød og Indkomster. Jeg er ret beklemt og beknyttet herover;

her faar tænkes paa andre Raad, og det mildeste, men dog højnødvendigste Raad maa være, at der sættes en Præst, som kan være Sjælesørger og dirigere Menigheden, saa at Deres Velærværdighed kan faa sit Levebrød ligesom nu, og Deres Søster faa hendes Del af Kaldet, uden at herske over Præst og Menighed. Og dette faar at ske, dersom jeg ikke af Ømhed og maaske altfor megen Lemfældighed vilde forsøge først, om det er muligt, at jeg endnu noget kan opvække Dem til nogen mere Alvorlighed og Flid, da jeg vel maa tiltale Dem med de Ord: Vaagn op, du, som sover, stat op fra de Døde, at Christus kan oplyse dig. Tænk dog paa Deres Sjæl og haarde Regnskab og den Dom: Forbandet være den, som gør Herrens Gerning svigagteligen; tænk dog og lær, hvad Herren siger hos Profeten Ezekiel om den unyttige Hyrde, og andre Steder om de stumme Hunde, lade, dovne Lærere. Prøv selv, om det ikke passer alt for vel paa Dem, hvad der siges til Menighedens Engel i Laodicæa: Du var hverken varm eller kold, men lunken, derfor vil jeg udspy dig af min Mund. Jeg taler ikke om Deres Gaver, som er meget slette og aldrig af Naturen skikkede til saadant Embede; thi jeg ved selv at De ikke selv kan tage mere, end Dem er givet, endskønt dog Flid, Stræben, Arbejde kunde forbedre noget. Jeg taler ikke om Deres Expancitet (Dygtiggørelse) til Embedet, som er saare liden, men derudi har *de* større Synd, som af kødelige Absigter, har skaffet Dem Embedet; men desmere burde De selv stræbe, og Nat og Dag arbejde paa at aagre med det ringe Pund. Jeg taler heller ikke saa meget om Deres Prædikener, som ere uden Kraft, ja aabenbare uden Øjemærke: at opbygge, lære og vinde Sjæle, men ikkun at gøre et opus operatum (et paalagt Arbejde); thi i det Fald venter jeg ikke, at De kan gøre det bedre, om De end studerte mere; men i den Fald jeg ikkun raader og formaner, ja imponerer (byder, befaler) Dem, at De tager en god Postille, som Rambachs, Schraders, Franckens eller anden en, den verterer (oversætter) og lærer Ord for Ord, uden at undse eder derved; thi det er dog bedre, at Menigheden faar noget sundt Guds Ord at høre, end noget elendigt Tøj

uden Sammenhæng og Overbevisning. Jeg taler ikke om, hvordan De lader Dem Deres Ret betage af Deres Søster, thi det kan være mig lige meget, naar kun Menigheden ikke savnede Sjæle-Sorg; og jeg vil ikke sætte Splid iblandt Søskende, skønt De burde forlænge siden begært, at den Sag skulde være afgjort, hvad *hun* skal have, og hvad *De* skal have, at der kunde være Orden og ikke Confussion: Men disse Ting vil jeg sige og alvorligen paastaa:

1) Deres Søster aldeles ikke maa befatte sig med noget Herredømme i Menigheden, men Indkomsterne skal De selv annamme, indkræve, kvittere for; da kan De gerne give hende alting for mig, naar hun ikke har noget med Almuen at gøre, eller siger, at det er hendes; thi Eder er Kaldet givet, og hvad hun skal have, det skal hun have af Eders Haand.
2) Meget mindre maa De lade Deres Søster dirigere noget i Embedets Sager, eller der foreskrive Dem, hvad De skal gøre; som der siges, Gud ved, om det er sandt, at hun deciderer (afgør), hvilke Konfirmander skal antages eller ikke, etc. etc. Dette maa være ganske fastsat, thi I er kaldet til at være Præst; vil I være umyndig, saa skal I nok blive gjort umyndig paa en Maade, som kan blive Menigheden mere gavnlig end at være under Kvinde-Herredømme, som dog ej kan lære dem.
3) At I holder Eders Subalterne, Degn og Skoleholder, til at gøre des større Flid, og baade have Indseende med dem, at de gøre Flid i deres Embede, og andrager for Provst og Biskop, om de ere magelige, selvraadige og skødesløse, paa det deres Flid kan oprette noget af det, som Eders Blødhed, Timiditet (Modløshed) forsømmer, at jeg ikke skal sige Uduelighed.
4) At I, foruden det Raad, jeg før har givet Eder om Eders Prædiken, det I uden Blusel maa følge, siden andet ikke kan være, og saa studere Eders Katekismus og gøre Eder bekendt de Sandheder i den af Kongen anordnede Katekismo, og de Sprog, at I kan være vel løben og sikker i de Ting.

5) At I da flittig katekiserer, ikke aleneste i Kirken den korte Tid, men og paa bekvemmere Tider, sær hellige Dags Eftermiddag samler i Byerne Ungdom og Børn med dem enfoldig at katekisere, paa det I selv kan blive øvet derudi, og at I dermed kan gøre nogen Frugt.
6) At I holder Husbesøgelse efter Loven, hvor I da kan enfoldigen og kærligen formane Eders Tilhørere og advare dem om de Synder, som I kender dem skyldige udi, i Stilhed og Løndom, hvilket ikke aleneste er Eders Embeds Pligt, men og den Nytte, at Menigheden kan se, at I vil være Præst og gerne vil give nogen Frugt, at I kan vinde dem igen og komme af den Foragt, som Eders forrige døde og lunkne Væsen har sat Eder udi.
7) For alting, at I selv uafladeligen indflyr til Gud med Bøn og Graad, at han selv vil oplyse eders Øjne, opvarme Eders Hjerte, give Eder den Visdom, Eder fattes, den Frimodighed, som behøves, og den Duelighed, som udfordres, at hans Naade i Eder kan være kraftig ogsaa hos andre.
8) Den urolige Thomas Dodsen, som I hidintil har tolereret som Substitut, skønt det er imod Loven, han er mere til Forargelse og Hinder end til Nytte, ham har jeg deklareret til den verdslige Øvrighed, at jeg ikke kender ham for nogen Substitut eller gejstlig Person, men han staar under verdslig Ret og har intet gejstligt Embede; thi Substitut behøver ikke Degnen. I burde forlængst have andraget om hans Forhold og ikke ved Eders Koldsindighed styrke hans Uroligheder; ham har I herefter ikke at kende for Substitut eller tillade at tilegne sig nogen Ret som gejstlig Person.

Jeg skriver eder alt dette til i Kærlighed og med hjertelig Medlidenhed over Eders egen Sjæls Tilstand og Menighedens Skade. Jeg begærer intet Svar; thi jeg ved vel, hvordan det vil blive; men jeg begærer, at I vilde svare med Gerninger, vise Forbedring og bevise, at I vil være Præst og Sjælesørger og ikke nøde mig til, at jeg skal bruge andre Raad, da jeg endnu vil se det an nogen Tid og flittigt lade spørge efter

Eders Forhold og Forbedring, den jeg hjerteligen ønsker og intet mere søger, end at jeg kunde have Aarsag til saa meget at glæde mig over Eders Retsindighed, som jeg hidindtil ofte har været bedrøvet over Eders Lunkenhed."

Jeg forbliver i det øvrige etc.

P. Hersleb.

Det var at forudsætte, at denne Formaning, saa alvorsfuld og indtrængende den end er, næppe kunde virke til nogen betydelig Sindsændring hos den halvgamle Mand; „den Gren skal tidlig krøges, som god Krog skal vorde"; nogen Betydning har den vel haft paa de rent ydre Forhold. Biskoppen skriver da ogsaa i sine Visitats-Notitser: 1748: Vejby Ungdommen meget bedre end den plejer". 1750: „I Tibirke bedre end andre Steder"; men 1751: „I Vejby: Maadelig nok i deres (Ungdommens) Christendom". 1752: „I Vejby som det plejer: slet bestilt". — Man ser, at Menighedsforholdene i Vejby stadig har ligget Biskoppen paa Sinde.

FRA HOLBO HERRED

Af Niels Stenfeldt.

OM STENHOLT MØLLE

NAAr man fra Hillerød vandrer ad Landevejen til Frederiksborg, kommer man forbi Enkedronningens røde Sommerhus „Egelund", hvor tidligere Overførsterens Bolig laa. Foreløbig ser Slottet ikke saa godt ud, som det kan komme til naar Tidens Patina faar givet Bygningen Karakter. — Fra Bagsiden af Egelunds Have gaar der en Sti forbi Skovriderens Grav. Der skal man standse og mindes den gamle Skovrider og Overførster Georg Wilh. Brüel, der virkede saa glimrende her. Han var født i Hannover, kom her til Landet 1777 og blev ansat ved Skovene heroppe 1805. Han boede paa Egelund og døde i 1829. Hans Søn var ogsaa Skovrider med Titel af Forstraad. Han var født i Aaret 1800 og døde 80 Aar gl. i 1880. Tredie Mand i Slægten og paa Egnen var ogsaa Skovrider og Forstraad; han hed Ludvig Brüel. — Hans Søn, den fjerde af Navnet og i Embedet bor nu paa Skovridergaarden Skovfryd Nord for Nøddebosletten. En Søn af denne sidste er Skovrider i Sønderjylland. Der kan man se, hvor Kærligheden til en Gerning kan nedarves i en Slægt. Stien gaar forbi en vældig Sten, en Vandreblok fra Istiden med ligesom et Aftryk af en Haand. Sagnet vil naturligvis have, at det skulde have været en Trold, der greb den og vilde kaste den mod Nøddebo Kirke, da dens Klokker begyndte at kalde ud over det tidligere hedenske Land, men at han tabte Stenen der. Stien fører til Stenholt Mølle, og

det er netop den, jeg vil ned og se paa. Dejligt ligger den der midt mellem frodige Skove i en af Danmarks skønneste Egne; bag sig har den Sø og Damme, hvorfra Vandet løber ned over dens Møllehjul. Jeg staar oppe paa Vejen og ser ned til Møllen og ud mod Esrom Sø og nynner en af de gamle Schubertske Møllersange. — Hvis jeg gik videre mod Nord, vilde jeg komme til Nøddebo Holt og ned paa Byen Nøddebos Gebet; det vil jeg ikke endnu; jeg vil dvæle her og kramme ud, hvad jeg ved om Stedet, for her ved Møllen og ned Syd paa ind i Stenholt Vang laa der i længst forsvundne Dage en Landsby, der hed Stenholt. Vangen og Møllen er nu ene om at bevare Navnet. Bynavnet er hentet fra Skovpartens Navn, og dette mener man stammer fra Mandsnavnet Stein (en ældgammel Form for „Sten") — eller, hvad der er mindre sandsynligt, fra de mange Stensætninger i Skoven. — Jeg har set et middelalderligt Dokument, der blev skrevet Anno 1158, da Byens Gaarde og Huse, svære Bjælkehuse var det, stod her, og da alt dette var Kongens Eje, som han gav fra sig for sin Sjæls Frelses Skyld. Brevet fortæller, at Byen var erhvervet af Esrom Kloster paa et urigtigt Retsgrundlag, men nu vil Kong Valdemar den Store bringe Overdragelsen i Orden. Jeg tør ikke trætte ved at anføre hele Brevet, kun nogle Uddrag giver jeg; det er naturligvis paa Latin, og det begynder saaledes: „I den hellige Trefoldigheds Navn. Jeg Valdemar, af Guds Naade Danernes Konge, til alle, der er signet med Christi Tegn. Eftersom det paaligger os at sørge for, at de, der bor i vort Rige, kan leve i Fred og Ro, og mest de, som endrægtigt lever sammen i Fællesskab og beder for vor Frelse og Rigets Fasthed, gør vi bekendt saavel for nulevende som for dem, der skal komme efter os, at vi for vor Sjæls Frelses Skyld skøder det Sted, der hedder Steinholt med dets Vande og Enge fra nu og til evig Tid til Brug for de Brødre, der tjener Gud i Esrom. — — Men Grænsen mellem Byen Steinholt og Sedorph (Sørup) gaar næsten til Hoterbæk, derfra til den Vej, der gaar uden om Grønholt mod Øst, derfra til Grønholtbækken, derfra til Skarne mod Syd, saa til Outevæk,

saa til Hoterbæk Øster paa, hvor den flyder ud i Søen. — Givet paa vor Borg (Søborg) ved Roskildebispen Hr. Absalons og hans Frænde Sunes Haand".

I mange Aarhundreder stod nu hele Stenholt By under Esrom Kloster, svarede Afgifter dertil og gjorde sine Tjenestedage, et mildt og godt Regimente at tjene under var det; indtil en mægtig Adelsmand og Storgodsejer, den bekendte Povl Laxmand, tilbyttede sig Stenholt mod andet Gods. Han købte i 1497 Byen, dens Marker og Møllen for at afrunde sine Besiddelser. Klosteret betænkte han til Gengæld saa rigeligt, at det var ham saare taknemmeligt. Da han senere blev myrdet, læste Brødrene oppe i Esrom Messe for ham hvert Aar paa hans Dødsdag, indtil ogsaa Klosterets Dødsdag kom.

Atter gaar der mange Aar, uden at der tales om Stenholt. Saa fortæller et Dokument os, at en adelig Fru Thale, Povl Laxmands Efterleverske (men det er en helt ny Povl Laxmand, her er Tale om) har afstaaet sin Gaard „Stenolt" tillige med alt sit øvrige Gods i Holbo Herred til Kongen, Frederik den Anden, mod noget andet Gods. Kongen var en stor Jæger, der sværmede for at jage Mil efter Mil over egen Grund; derfor mageskiftede han sig saa megen sammenhængende Jord til heroppe, som han kunde faa. Fra da af var Beboerne i Stenholt atter Kongens Bønder, og Møllen var Kongens Mølle. Men ingen spurgte ved disse Mageskifter Bønderne eller Mølleren, om de havde Lyst til at skifte Herre.

Et Par Aarhundreder senere, i 1743, fortæller en, der beskriver Egnen, at „i Stenholts Vang, som er op imod en halv Mil lang og ligesaa bred, tilforne har staaet en Bonde-Bye, hvoraf end kand sees Kiendetegn". — „Mand kand endnu see, hvor Agrene har været; men hvor mange Gaarde den har bestaaet af, har ikke været at udspørge, ej heller vist, hvad Aar Byen er afbrudt, dog er det uden Tvivl skeet i Kong Christian IV's Tid, og i Begyndelsen af det 17. Seculum, thi Aar 1640 var den ej meere til". Ja, den forsvandt paa Kongens Bud. For Jagtens Skyld, for uhindret af Mennesker at kunne jage gennem

Skove og over Sletter flyttede han Bønderne bort og lod Gaardene rive ned, saadan gik det mange Byer: Sipperup, Ostrup, og saaledes gik det Stenholt By. Men Møllen blev liggende, hvor den laa.

I Aaret 1700 dukkede Stenholt Mølles Navn frem af Glemselen. Da behagede det den unge enevældige Konge, Frederik den Fjerde at forære Møllen med Grund og Damme til sin højsalige Faders, Christian den Femtes Livkusk, Christen Flesborg, som ved særlig Aandsnærværelse under en Køretur med Majestæten havde reddet Kongens dyrebare Liv. Fra Livkusk til selvejende Møller, det er dog en Kolbøtte at slaa, men det er et Træk, der atter og atter kommer for i Datidens Levnedsskildringer, at en Mand gaar fra en Stilling til en anden vidtforskellig. Foruden Møllen fik Flesborg Lov til at udbede sig en Naade. Han bad da, om hans ene Søn, Chr. Fr. Flesborg maatte faa Lov til, skønt han var af saa ringe Byrd, at blive Søkadet. Det fik han opfyldt, og Sønnen blev Søofficer under det ny Navn Flensborg. I øvrigt udmærkede han sig under Tordenskjold ved Marstrand f. Eks. og blev Stamfader til en Slægt, der tæller berømte Mænd i sine Rækker; han selv døde i 1767 som noget saa pænt som Schoutbynacht (Kommandør siger vi nu), en Sønnesøn af ham blev Admiral, en Søn af ham igen var den Oberst K. I. Flensborg, der i Treaarskrigen var Generalstabschef og senere blev Krigsminister.

Christen Flesborg klarede sig godt paa Stenholt Mølle de faa Aar, han endnu levede. Da han i 1708 døde, arvede hans anden Søn, Sieur Nicolay, Møllen. Den franske Titel „Sieur" gav man dengang til Folk lidt over Bondestanden, som en selvejende Møller, en Degn; Almuesfolk som Gaardmænd, Husmænd og Skovfogeder hed simpelthen Jens Hansen eller Mads Pedersen; en Retsfuldmægtig og hans Lige kaldtes Monsieur, men en Herredsfoged, en Præst og derover fik sat „Hr." foran deres Navn, og man holdt strengt paa Rangen.

Sieur Nicolay Flesborg havde mellem 1742 og 1748 bygget alle Møllens Bygninger om, og som den nu laa der mellem

Landevejen og Søen, var det en smuk, velholdt Møllegaard med fire solide Længer. Mod Syd laa Stuelængen, som var to Stokværk høj, den var af Bindingsværk, og Stolperne i den var af god Eg. Der var Møllerens Lejlighed, Logementet, som man sagde, der var ogsaa Køkkenet med Kælder under — det var en Bygning paa 17 Fag. Alene det Hus stod Ejeren i 900 Rdl. I Flugt med det laa Møllelængen, der var 12 Fag lang, den var helt af Egetømmer og rummede Maleværk, en ekstra Beboelseslejlighed med Køkken og et Bryggers. Herinde fandtes de store Møllekværne, Stenene og Skæreværk til Savning af Planker og Brædder; alt dette var helt nyt og i fuldkommen Stand, der var ogsaa Vandhjulene med to store Aksler — dette Hus havde kostet Sieur Flesborg 1100 Rdl. — Den Længe, der vendte ud mod Vejen, var meget lang, den maalte 22 Fag og var ligesom Møllehuset nyopført af Egetømmer og brugtes til Lo, Lade og Huggekammer. — Nordlængen, der var af Egetræ og havde 14 Fag, rummede Hestestald, Kostald, Svinesti og smaa Kamre til Folkene. I den østre Længe, et mindre Egetræshus paa 10 Fag, der vendte ud mod Søen, var der ogsaa Beboelse, der var jo mange Mennesker beskæftiget paa Møllen, men desuden rummede den Stampeværk til Klædevarer og et Hjul, som blev drevet af Heste; det stod i Forbindelse med Vandhjulene for at kunne hjælpe paa Kornmalingen, naar det skortede paa Vand.

I Sommeren 1748 skortede det netop stærkt paa Vand; i Maaneder havde det ikke regnet, Solen skinnede og brændte Dag efter Dag fra en skyfri Himmel ned over Huse og Damme, over Buske og Træer, og Løv og Græs var afsvedet af Solbrand. Den 11. Juli ved Middagstiden standsede Mølleværkets Gang, og alle gik ind til Maden. Ejeren, Sieur Flesborg, var ikke hjemme, han var om Morgenen kørt den lange Vej til København, hvor han skulde klare nogle Pengesager; han havde brugt mange Penge til at bygge for og havde i det hele for Tiden store Vanskeligheder. Hjemme sad hans fem umyndige Børn med deres Stedmoder og Tjenestefolkene og spiste deres Middags-

mad. Ude paa Landevejen kørte en gammel Husmand forbi; ved Gærdet standsede han en Vandringsmand og bad ham om at laane hans Fyrtøj til sin Tobakspibe. Han bakkede løs og lagde ikke Mærke til, at en Gnist fløj fra Piben ned i Gærdet og Stakittet. Begge fjernede sig; men lidt efter steg en lille hvid Røgstribe op fra det solbagte, knastørre Gærde. Smaa gule Flammer, som ikke kunde ses i den lyse Dag, løb hen over Gærdets Pindeværk og tændte Stolperne; derved voksede de, blussede højt op og sendte en Søjle hvid Røg til Vejrs. Da var Klokken lige ved eet, og Skovfogeden fra Stenholtshus Jens Arvesen og hans Tjenestekarl Hans Ipsen, som havde været til Skovs og var bleven opholdt af deres Arbejde, men nu skyndte sig hjem til Maden og Middagssøvnen, kom just gaaende ad den Vej, der gaar gennem Stenholt Vang og var paa den sidste Bakke, da de mellem Træerne fik Øje paa Møllen og saa den sære hvide Røg stige op fra Gærdet. „Det brænder i Møllen", raabte de begge og løb alt, hvad de kunde for at varsko; da de kom til Møllen, stod Stuehusets Tag allerede i Lue; straks løb de ind og raabte Alarm. Ingen derinde havde mærket det mindste til Ilden, der havde vokset sig stor og voldsom; den hidsige Sommerblæst pustede til, og næppe var alle kommet af Hus, før alle Tage stod i lys Lue. Der var ikke andet at gøre end at lade Bygningerne brænde, for snart skred Tagene ned for Dørene. Alle de gode Møbler blev derinde, Sengetøj, Klæder brændte, Sølvtøjet smeltede i Ilden, Kobbersagerne, Messingmaskinen, alle Redskaber af Jern og Træ, alt uldent og linnet gik op i Luer; alle Vognene undtagen 2 elendige, gamle Vogne, der stod ude, tog Ilden, det hele, der blev reddet, var et gammelt Skab og 5—6 Stole; alt Tømmeret i Skurene, som laa færdigt til Aflevering, Korn og alle Forraad blev Ildens Bytte i utrolig kort Tid. — Der var Folk nok til at redde, om det overhovedet havde været muligt at trænge ind i de brændende Bygninger; de kunde kun rædselsslagne staa og se paa, at alle Huse til Slut sank sammen i sig selv til store, rygende Askehobe. — Dagen efter kom Sieur Flesborg kørende tilbage og

fandt sit gode Hjem, der „ved en ulyckelig hastig paakommende Ilds Vaade gandske Blev brent og nedlagt under asken, saa at ey noget enten af Bygning, Boehave, Sæde eller føde wahre formedelst Ildens heftighed var bleven Reddet", som Retsprotokollen udsiger, „da Sieur Flesborg mødte frem og væmodelig beklagede sig over ved Ildens grumhed at være bragt udi saadan bedrøvelig og forarmet tilstand, at han Seent eller aldrig staaer til Redning efter menneskelig Skiønsomhed, med mindre Hans Kongl. Magt af særdeles Naade og medynk vil antage sig ham som een Nødlidende undersot, hvis ulycksalig Skiæbne hidrører af vanheld og det uden at hand med hustand eller huus folck sig dertil i Ringeste maader veed at være aarsage".

Elleve Dage efter Møllebranden kom altsaa Sieur Flesborg frem for Regimentsskriveren Hr. Rasch, der den Mandag som paa alle andre Aarets Mandage holdt Ting i det lille Hus paa Tingbakken ved „Esserom"; han kom med sine Vidner for at faa hele den sørgelige Tildragelse retsligt beskrevet og af sagkyndige Vidner bekræftet. Det Tab, Branden havde forvoldt ham, løb op til 4200 Rdl. (= c. 25200 Kr. før Krigen); heraf gik 3200 Rdl. paa Bygningerne, 1000 Rdl. paa Indbo og Forraad. — Efter Københavns Brand 1728 havde Kongen oprettet den første Brandkasse og derved lokket Borgerne til at bygge, ældre var Forsikringsvæsenet ikke; men ude paa Landet kendte man endnu ikke noget til Brandassurance. Og ved egen Hjælp kunde Sieur Flesborg ikke bygge Husene op igen, dertil havde han for megen Gæld, som han ogsaa maatte lægge frem for Retten. Han skyldte Hr. Etatsraad og Inspektør Helt efter tvende Obligationer 1200 Rdl. Sine 5 umyndige Børn skyldte han en „Arve-Capital efter deris Salig Moder udi Mødrene Arv 500 Rdl.", en lignende Kapital paa 450 Rdl. skyldte han Lund Petersen „som er Reist til Pettersborg", og „anden geld, som hand staaer udi, hvilken hand opreignede til 200 Rdl., tilsammen, som hand saaledes virckelig bortskyldig var 2350 Rdl." (= c. 14100 Kr. i vore Penge før Krigen). De Vidner, han fremførte, var „dend Kongl. tømmermæster Sieur Bos ved Fredens-

borg tillige med Borger og tømmermæster Sieur Peder Larsen Bruun af Hillerød". „Æedens (Edens) forklaring blev dem af lovbogen forelæst med formaning, at de skulde vogte sig for meen Æed, derpaa fremstode de separatim (hver for sig) og vandt (vidnede) ved Æed med opragte fingre efter loven" og bekræftede i eet og alt Rigtigheden af Nicolay Flesborgs Fremstilling — „og kunde de sige med uskad Samvittighed, at samme endnu maatte have været meere vært".

Skovfoged Jens Arvedsen og hans Karl maatte ogsaa frem og „aflegge deris Sandferdige vidnesmaal". „De soer (svor) og vandt med opragte fingre, at ingen kunde Reede eller udi Rette til Ildens dempning, men huusets tage og Bygning formedelst dend Langvarige tørre (Tørke) straxen stod i fuld Brand, saa at ald menneskelig hielp var forgievis". „De kunde fuld vel sige, at hverken Sieur Flesborg, hustru eller huusfolck herudi haver været aarsage, ey heller, at det er skeed af nogen deris uagtsomhed eller forsømmelighed. Hand hafde forlat hans huus og gods i god velstand og derefter ved sin hiemkomst befunden sligt af Ilden ganske opbrent og forteeret uden anden aarsage til dend optente Ild end den omvundne (omtalte) Tobacks Smøgen ved gierdet, som i sig selv var træ".

Alt dette ønskede Sieur Flesborg altsaa vidnefast forklaret for med det i Haand at kunne bønfalde Kongen om Hjælp i Nøden. — Den Hjælp fik han, Møllen blev bygget op igen og indbragte sin Ejer mange Penge; han slap ogsaa ud af sin Gæld, saa at hans Søn Søffren (Søvren, Søren) født 1728, der ved Faderens Død 1772 arvede Møllen, kom til at sidde godt i det.

Søren Flesborg var en virksom og dygtig Mand, der foruden Mølleriet bestred et Embede som Fiskeinspektør over Esrom Sø. Da han i 1795 døde, kom hans Enke til at sidde i uskiftet Bo. Der var to Sønner efter Søren Flesborg, Nicolay og Laurids, og det var dem, der i Moderens Navn drev Møllen. — Kun et Aar var Madam Flesborg Enke; hun døde i 1796, og Øvrigheden, som straks havde modtaget Melding om Dødsfaldet, mødte og

indregistrerede Møbler og Effekter. -- Denne Synsforretning giver os et godt Billede af, hvordan et ret velhavende Møllerhjem i hin Tid — for 127 Aar siden — saa ud. Ved Registreringen var foruden Amtmandens Fuldmægtig Dahlerup begge Sønnerne til Stede, den ældste, Nicolay, var 26 Aar gammel, den yngste, Laurids, var 21; de var Enearvinger; desuden var der to Vidner, Holtzførster Hr. Carsten Bagge af Nøddebo og Jens Madsen, Forkarl paa selve Stenholt Mølle.

Der nævnes mange forskellige Rum i det store velforsynede Hjem. Dagligstuen har nok set hyggelig ud, der er da Møbler nok dertil. Der stod et Egetræs Chatol med Skab over, der gemtes den ældste Søns Undertøj. Ved Siden af det stod et højt Ottedages Stueur i en blaamalet Kasse, saa kom Himmelsengen med Omhæng af blaa og hvidstribede Gardiner. Som Sengen var forsynet med Sengeklæder hin Sommerdag, den 11. Juni, har den nok været for lun for os. Nederst i den laa en Halmmadras, derover to blaastribede Underdyner og lignende Hovedpuder, der var hele to; oven paa dem to Trækpuder med Hørlærreds Vaar, og om den Olmerdugsoverdyne laa to Hørlærreds Vaar. Ved Siden af Sengen i Krogen stod et svært blaamalet Hjørneskab, og saa kom et firfløjet Skærmbræt med et Natskrin bag, dernæst en Lænestol betrukken med grønt Klæde. Fordelt rundt ved Væggene prangede 6 Gyldenlæders Stole, henne ved Jernkakkelovnen stod en grøn Taburet og en Hjørnestol med en lille Skammel for. Midt paa Gulvet var der et stort rødmalet Fløjbord. Paa Væggen hang et Spejl i forgyldt Ramme, og i de to Vinduer hang lange rødstribede Gardiner med Kapper over. Af mindre Ting opregnes der en Spyttebakke, et hollandsk Krus med Tinlaag foruden alt det, der gemtes i Skabene, og det var ikke lidt. Og saa har jeg endda glemt at nævne en Egetræs Dragkiste med fire Skuffer og et Skab ovenpaa. -- Det har da sikkert været en køn og statelig Dagligstue.

Saa gaar Synsmændene efter at have forseglet Skabe og Skuffer gennem Møllestuen med dens Møbler ud i Køkken og

Spisekammer, der rummer en Vrimmel af Sager. Man faar ved at læse alle de Navne den Tanke, at her sikkert er holdt mange og store Spisegilder paa Stenholt Mølle. Vi læser videre om Bryggerset med dets mange Fade og Kedler, og naar til Jomfruens Kammer, hvor den blaamalede Himmelseng, de Kattuns Gardiner og alle Møblerne nøjagtig beskrives. Men vi vil hellere dvæle lidt længere i „Salen". Ogsaa der findes en grønmalet Himmelseng med Sirtses Omhæng om og alt for mange Sengklæder i, saa stod der en smukt fineret Dragkiste, et rundt Tebord, 6 Gyldenlæders Stole, 2 Taburetter; for Vinduerne hang stribede Netteldugs Gardiner og Sejldugs Rullegardiner og paa Væggen et stort Spejl i brun Ramme; og derinde stod ogsaa en Egetræs Dragkiste, der tilhørte Husholdersken Jomfru Schrøder. — Derfra gik de over Pulterkammeret, hvor de eftersaa et sandt Bjerg af Reservegardiner og mange Kister til Klæder, ud i Gangen til endnu en Dragkiste, op paa Tagkammeret at se til det Regiment Syltekrukker, der stod der, ud paa Loftet at optælle de gamle Læderstole og Skabe, de 12 Fuglebure og de gamle Sadler, der hang paa Væggeknager, og saa gik de ned til Storstuen. Den rummede hele fire Borde, en Ruslæders Lænestol og 12 andre Stole; der hang et stort Spejl i brun Ramme, men lige saa lidt her som i de andre Stuer nævnes Billeder eller anden Vægpryd. I store Skabe gemtes en Mængde fine Sager, som nu skal omtales.

Huset var nemlig rigt forsynet med Sølvtøj; denne Liste virker jo helt imponerende: 34 Spiseskeer, 6 Teskeer, 12 Par sølvskaftede Knive og Gafler, 2 Fiskeskeer, 3 Potageskeer, 2 Sukkerbøsser, 4 Saltkar, 2 Sukkertænger, 2 Sølvbægere, 1 Krus med Sølvlaag, 1 Puncheske, 1 Sølvrangle med Kæde, 2 Par Sølvbriller foruden 2 Perlemors Teskeer.

Ogsaa af Tin ejede Stenholt Mølle en stor Samling. Jeg plukker ud: 19 Tinfade, 38 Tallerkener, en Terrin og 3 Skaale, en Mælkespand og 6 Tepotter, et helt Vadskestel, 2 Fade og 1 Kande samt en Kammerpotte. Messing- og Kobbersager fandtes ogsaa i rigelig Mængde, der nævnes hele 6 Messing Kaffekander.

Det synes, som man har været meget genegen til Tedrikning paa Møllen i den Tid; følgende Tal tyder da derpaa: 2 kinesiske Tepotter, 42 Par Tekopper, 6 Tepotter, 1 Temaskine, 3 Tekedler, 1 Tedaase, 3 Sukkerdaaser, 7 Sukkerskaale og Flødekander. Hvad der vilde glæde en Nutidshusmoder endnu mere, er alt det herlige Dækketøj af Hørlærred og Blaarlærred, som Skuffer og Kister bugnede af. Der blev optalt: 7 Par Lagner, 50 Duge, 125 Servietter, 9 Haandklæder, 26 Vaar, 1 Sengetæppe, 2 Omhæng og en stor Rulle Lærred.

Inde i Storstuen laa der i en Skuffe 7 Par Briller, indfattede i Sølv eller Messing, hvilket tyder paa, at Salig Søffren Flesborg og hans Kone med Alderen har faaet svage Øjne. I Skabene stod der ogsaa 14 ret store fine Porcelænsdukker af saksisk og københavnsk Oprindelse og 16 fine Voksdukker. Der har været noget at snuse i for en Antikvitetshandler i det gamle Møllerhjem.

Rummene udenfor „Logementet", Møllen og Mølleloftet gemte naturligvis Masser af Redskaber til den store Bedrift. — I Gaarden og Skurene stod mange Vogne og Slæder og af Landbrugsredskaber langt flere, end der er Plads til paa disse Sider.

Der hørte ikke noget stort Landeri til Møllen, derfor fandtes der i Staldene kun 6 Heste og 10 Køer, 15 Faar og Lam, 8 Svin og 30 Høns.

Da alt dette var betragtet og nedskrevet, og der ikke fandtes mere, Stervboet (Dødsboet) tilhørende, sluttedes Forretningen med den Bemærkning, at Møllen og dens Indhold var Familien Flesborgs Ejendom kvit og frit, og Vidner og Arvinger underskrev Protokollen.

Hvad der vides om Møllen og dens Beboere i det svundne Aarhundrede, falder i Stumper og Stykker; et Par Navne og et Par Aarstal, nævnt i en Kirkebog er snart sagt alt; besynderligt nok, at der vides mere om længst forsvundne Dage. — Af de to unge Flesborgere, der underskrev i 1796, blev Nicolay Ejer af Møllen, han giftede sig med Anne Kirstine, men døde kun 29 Aar gammel i 1801 og blev begravet i Nøddebo Kirke. Kun halvandet Aar efter fulgtes han i Graven af sin 28aarige Kone

„Madame Anne Kirstine Flesborg af Stenholtsmølle". Da der ingen Børn var i Ægteskabet, gik Møllen over til Broderen Laurids, der i sit Ægteskab fik først en Datter, Ane Frederika, der døde som spæd i 1805, og senere en Datter, der overlevede Ægteparret.

Laurids Flesborg døde allerede omkring 1815, og Møllen blev da købt af Jens Nicolaysen, der sad som Mølleejer til 1843, da han døde, „af Alderdom, 68 Aar gammel", som Kirkebogen siger; vi regner nu med større Tal, men dengang var en ung Pige paa 25 Aar „en gammel Pige", og en Mand paa 68 var en Olding. Denne Mølleejer Nicolaysen drev kun i faa Aar selv Møllen; han antog derpaa den ene Mølleforpagter efter den anden. Desuden synes det, som om han har haft et Slags Alderdomshjem paa sin Ejendom. Man ser da, at der i Aaret 1820 døde to gamle Kvinder der, den ene var Enkemadam Trina Meulengrath, Enke efter en Købmand, den anden var „Enke Ane Gudmandsen, der i 9 Aar havde opholdt sig paa Steenholdts Mølle". To Aar senere, i 1822, blev der fra Nøddebo Kirke begravet en Cancelliesecretair Carl Vilhelm Møller, som ogsaa havde boet paa Møllen. „Han døde af en hidsig Sygdom". — I 1820 kom der en Skovfoged H. Bruhn her til Egnen med sin Familie, deriblandt en ung Søn, Daniel Joachim, han opholdt sig i Møllen som Forpagter og blev der i 1824 gift med en ung Datter af den sidste Flesborg, der mange Aar før var død; hun hed Severine (efter Bedstefaderen Søffren) Marie Flesborg, og de to nævnes i Kirkebogen Aar 1827 som Forældre til en Søn Cladius og atter i 1830 til Anton. Da nævnes Faderen Daniel Bruhn som konstitueret Skovfoged, men han bor endnu paa Møllen med sin Familie. Af lang Varighed blev hans Møllervirksomhed ikke, thi i 1834 var han borte, ansat nede ad Vedbækkanten til i et Skovfogedembede, og Møllen fik en ny Forpagter, Vosbein, hvis Hustru var født Hübner, ogsaa deres Navne kom til at staa i Nøddebo Kirkebog, naar de skulde have Børn i Kirke, og det fik de ofte. Fra 1846 nævnes igen en ny Mand som Mølleforpagter, nemlig Frederik Hoffmeyer

(Hustruen hed Marie Jacobsen), og de fik 3—4 Børn, mens de boede paa Møllen. Han købte Ejendommen, da den gamle Ejer Nicolaysen var død. I 1867 solgte han den igen til en tidligere Møllersvend, Christensen, som for at faa Assurancesummen selv brændte Møllen af; nogle Aar senere fattede man Mistanke derom, en Kommission blev nedsat med en Dommer Knudsen som Formand. Denne lod den mistænkte arrestere og tog nok saa kraftigt paa ham, at den ulykkelige Misdæder i Fortvivlelse tog Livet af sig i Arresten. Efter denne Katastrofe overtog Hoffmeyer atter sin gamle Mølle og arbejdede den saaledes op, at han døde som en velstaaende Mand. Af hans 3 Sønner druknede den ene som seksaarig i Mølledammen, de to andre blev Skibskaptajner. Den ene giftede sig med en Englænderinde og blev i England; han var forresten paa Besøg her hjemme for en Snes Aar siden. Men ingen af dem fik Møllen i Arv. — Efter Hoffmeyer kom der en Jørgensen, der ligesom de gamle Mølleejere lod indrette en Kværn til at drives ved Hestekraft; det skete ofte om Sommeren, at der ikke var Vand nok til at drive Møllen; da lod han Bønderne dreje Kværnen med deres egne Heste, om de vilde have Korn malet med det samme. -- Da hans Tid var forbi, overtog Riise Møllen; han var Marinemaler og betragtede nærmest Gaarden som sin Lystejendom, Mølleriet forpagtede han bort. Det var ham, der lod opføre den lille, mørke Bindingsværksbygning, hvor den højst mærkelige, talentfulde, men forfaldne Kunstmaler Fridolin Johansen boede. —

Mølleejer Riise førte Proces med Ministeriet om Retten til Fiskeriet i hele Esrom Sø, der, som vi ved, tidligere hørte under Møllen. Sagen blev pludselig sluttet, og Stenholt Mølle fik tilkendt Fiskeret til 75 Alen fra Land ud for Ejendommens Grænser. — Endelig kom der i temmelig hurtig Rækkefølge 3 Ejere: Olsen, Smith og Greve, fra hvem Møllen efter de mange Omskiftelser atter gled over paa kongelig Haand. Nu ejes Stenholt Mølle af Enkedronning Lovisa, der selv ved Bestyrer driver Landeriet. Det er en Kæde med mange Led, der nu er sluttet. —

ET FORSVUNDET LEGAT

I Ramløse Kirke sidder der i Væggen til venstre i Koret en sort Stentavle, der bærer denne latinske Indskrift:

Mnemonicon epœneticon.

Pingere Præpositi Pastoris carmine laudes
Saxonis Jani curta tabella vetat.
Nuda nitor virtus. Hic qvæ legavit egenis
Munera signantur, cætera cippus habet.
Pauperibus voluit sexcentos Saxo thaleros
distribui sua post funera, prole carens.
Musa Coagensis, tibi tradita tertia pars est —
Tertia debetur, Ramløse turba, tibi —
Annise, qvæ restat, tua pars erit, ô bone Saxo,
Nomen ab æterna posteritate feres.
Dum vivit fænus solvendum Paschata egenis
Kirstina & Saxo vivet uterqve Dator.

J. M. C.

Dette latinske Vers lyder i Oversættelse saaledes:

Æresminde.

At skildre Sognepræsten Saxe Jensens Berømmelse i et Digt forbyder denne Tavles Lidenhed. Dyden er i sig selv et Smykke. De Gaver, som han skænkede til de fattige, optegnes her, Resten staar paa hans Ligsten. Saxe bestemte, at 600 Daler efter hans Død skulde uddeles til de fattige, da han intet Afkom havde. Du Skole i Køge, du skal have en Trediepart, en Trediepart skal du have, Ramløse Almue, og Resten skal være din Part, Annise; gode Saxe, dit Navn skal leve evigt hos Efterslægten. Saa længe den Rente lever (ɔ: existerer), som skal udbetales de fattige ved Paasketid, saa længe skal Kirstine og Saxe, de to Givere leve.

Hans Madsen Kyse.

Om denne gode Præst, Hr. Saxe Jensen og dette Legat, hvorfor han prises paa Mindestenen, men som forresten er forsvundet, skal følgende Linier kortelig berette.

Hr. Saxe har selv fortalt meget om sit Liv i en Dagbog eller rettere Optegnelsesbog, som han paabegyndte at føre, mens han som ung Theolog og vordende Præst indsamlede forskelligartet Viden, der kunde blive ham til Nytte i hans senere Menighedsarbejde. Den lille Bog findes blandt „Thottske Haandskrifter" i kgl. Bibliothek og begynder saaledes: „Er denne Bog aff mig Saxe Jensz-Eigby Begynt thill guds ære att fuldkommis Marts 1611 Havniæ (København). En Begyndelse thill viszdom er Herrens fryct".

Han opnoterer sig alle mulige vanskelige Spørgsmaal, han som Sjælesørger kunde komme ud for, og forskellige Løsninger deraf. Da han kommer til Spørgsmaalet om Lejermaal (Hor) mærker han sig, at man jo for at advare grundigt derimod passende kunde bruge Fortællingen om Prins Paris og den skønne Helena, hvis ulovlige Elskovsforhold jo saa sørgeligt førte til Trojas Ødelæggelse. Det skulde nok afsvale Gemytterne, mente han.

I denne Bog ridser han ogsaa sit Liv og Levned op i korte, knappe Vendinger. Hans Fader, siger han, var Jens Saxo, Præst i Eigby i Sjælland, Moderen hed Marina og var Datter af den forrige Præst sammesteds, Hr. Peder Andersøn. — Saxe var født 11. Juli 1584. Nok saa beskedent maatte den unge Mand begynde sin offentlige Virksomhed som Løbedegn i Jyllinge, men blev saa hjulpet, saa han kunde rejse til Rostock for at fuldende sine Studier. Og da han var 27 Aar, i 1611, blev han da kaldet som Kapellan til Frederiksborg.

Hans Notitser bliver nu faa og knappe; jeg lader ham selv fortælle om sine første Forretninger som Frederiksborgpræst og som Slotspræst i København.

„Anno 1611, 21. Septbr. sang Jeg min første Messe paa Fridrichsborg och Herluff (Herlev) och prædichet desuden for Slotzherren Jochim Bilow og viede Hans Borckmand och Engell Jacopsdotter sammen; berettede 2 siuge (syge) och begraffuede itt liig. osv.

Anno Jesu Chrj. 1613, 6. Maij kallde mig Erlig och

Velbyrdig Claus van Anen; Kong. May. Slotzherre paa Fridrichsborg fra Fridrichsburgis och Nørre Herluff Prædicke Stoell thill Kiøpenhaffns Slott paa Kong. May. Vegne, og prædickede Jeg der første gang Dmica (Domenica: Søndag) vocem jucunditatis".

I højtidelige Ord taler han om sin første Hustru, Karen Jacobsdatter:

„Michaelis (Mikkelsdag) derefter kom Jeg y Ecteskaff med min Kiære Hustru. Laus Deo in omnia secula seculorum Amen" (Ære være Gud i Evighed ɔ: i Aarhundreders Aarhundreder).

Her til Ramløse kom Hr. Saxe Jensen i 1615. Han fortæller det saaledes i sin Levnedsbog:

„Anno Dni (I det Herrens Aar) 1615 Er Jeg forsent aff Kong. May. thill Ramløse og Annise Sogner Dnica 15. post Trin. (15. Sønd. e. Trin.)".

Saa gaar der nogle Aar uden bemærkelsesværdige Begivenheder. Da kommer Hustruens Død, som faar ham til at skrive disse bevægede Ord; hvori man som i de tidligere Notitser sporer, at katholske Søndagsnavne og latinske Udtryk fra gammel katholsk Tid endnu sidder dybt i de lutherske Præsters Sind:

„Anno 1621 alle Helgen afften, da Klocken vor 5 om morgenen døde min allerkæreste Hustru Karen Jacobsdotter udi en sand Guds Paakaldelse thill dett siste aande dræt, och bleff Begraffuen den 8 Septbr.".

Men allerede næste Aar trolover og gifter Ramløsepræsten sig paa ny:

„1622. Udi vor Herris Jesu Christi naffn then 20. Junij er Jeg troloffuit med Kirstine Jensdotter, Salig Her Hans Jensøns effterleffuerske (Enke efter Præsten) j Esbønderup. Och vor Brøllup holditt j Ramløse then 8. Søndag efter Trin., som vor then 31. Junij der effter. Gud giffue thill lycke for Jesu Christi skyld. Amen!"

Hr. Saxe Jensen har sikkert været en god Præst for sine to Sogne; at han har været en god Prædikant med en net

Fremtræden og en lærd Tale, kan sluttes af, at han fra Hoffets Kirke paa Frederiksborg blev kaldet ind til selve Hovedstadens Slotskirke. Man træffer ikke hans Navn indblandet i tvivlsomme gejstlige Sager, der er Ro om ham, Aarene er gledet roligt og fredfyldt for ham og Menighederne, og saaledes bør det jo helst være. Og da han i 1651 sov hen, satte Eftermanden ham et Mindevers, hvori kan kalder ham „den gode Saxe".

Denne Eftermand, Hr. Hans Madsen Kyse (Chisius i latiniseret Form) forfattede Verset, Tavlen betaltes af den afdødes Enke, Kirstine, som det fortælles i Holbo Herreds Bog for 1653, hvor Præsten efter Ordre giver en Beskrivelse af Kirkens Indre:

„Findes ingen Adelige Begravelser eller Andre Grafskrifter uden huis (hvad) til Den Hæderlige, Vellærde og af Guds Menighed Velfortiente Mands, Sal. Hr. Saxe Jensens ihukommelse udj Ramløse Kirches Chor Anno 1651 af hans Efterleverske Kirstine Jensdatter indsat er". — Men i Series Pastorum (Præsterækken) siger Hr. Kyse rigtignok (se senere) at han selv har indsat Tavlen.

Efter Enkens Død overtog Hr. Kyse Pengene til de to Sognes fattige i sit Værge, satte dem i rentebærende Foretagender og anvendte Renterne paa rette Maade, til Gavn for fattige Børn, der nød Mad i hans Hus visse Dage om Ugen og af og til fik Klæder.

Da Hr. Kyse døde 1669, skænkede hans Enke en Sølvkande til Kirken. De følgende Præster har paa lignende Vis taget sig af de fattigste i Sognene, det var nu blevet en Overlevering, en fastslaaet Pligt, men først Hr. M. Brysting, Præst i Ramløse og Annise, fandt paa at tænke over den sorte Tavles Ord og spørge sig selv, hvor de Penge var henne, hvis Renter han og Forgængerne betalte ud af deres egen Lomme. Han skrev da 1749 følgende Brev til Biskoppen for at minde ham om en Samtale, de to havde haft om denne Sag:

„Det som ieg mundlig forestillede Deres Høyærværdighed i Ramløse i anledning af den Visitatz, som blev holden d. 5.

Martij, indgiver jeg skriftlig. Min omsorg er for de fattige, som Gud og Kongen har paalagt mig, at enhver Præst maa sørge for dem, icke alleene i det Aandelige: at lære dem Guds ord til salighed, men endog at give tilkiende for høye Øvrighed, hvorledes jeg paa de fattiges wegne klager over Provsters og Præsters Forsømmelse i Holbo herred og Ramløse Kald, som har forsømt den Capital, som er henlagt til de fattige i Ramløse og Annise Menighed.

Den Efterretning, som ieg har om samme penge, grunder sig paa en steen, som er satt i Koret i Ramløse Kirke, hvilcket icke Præsten, Saxo Jensen, der gav pengene, loed sette, men en Præst, Mag. Hans Kyse, som var meget ærlig og oprigtig, der saae forud Successorers (Efterfølgeres) forsømmelse, lod sette denne steen med latinske Vers, at naar papirer og obligation var borte, skulde samme steen være et Vidne om samme Capital.

De fattige har nydt gott af denne Capital indtil Aar 1723; samme Præst, som paa den Tid døde, hafde følget sine Formænds exempel, at, i Stedet for Renten aarlig at uddele, fødte fattige børn og gav dem et middags maaltid visse dage i hver uge, at vidne paa lever Mænd og qvinder, som i den Præstes tid har været børn og nydt deres ophold; Gaardmænd i Sognene veed at tale om penge, som fattige skulde have, men for resten veed ingen oplysning og kan ej heller af Bønder ventes.

Jeg har i denne Sag raadført mig med min Provst og begiæret at være mig behielpelig deri, som har viiset sig beredvillig at eftersee gamle bøger, og følger Copie af Provstens brev til mig derom saaledes som følger:

„Efter hans begiering haver jeg nøye efter seet alle Holboe herreds Skifte-Protocoller andgaaende det Legatum, som Saxe Jensen, Sogne-Præst til Ramløse, skulde have testamenteret Ramløse fattige, men finder intet herom, tj hverken Hr. Saxes eller Hr. Chyses Skifte er indført i Protocollen, Hr. Niels Fridses er vel indført, men intet om dette Legato. — Men langt om længe iblandt Series Pastorum finder jeg dette:

„Den meget hæderlige Mand, Hr. Saxe Jensen var Præst i

Ramløse i $36^1/_2$ Aar. Samme fornemme og vellærde Mand, efftersom han icke efterloed sig livets frugt, hafde i sin velmagt testamenteret fire hundrede slettedalers Rente til de fattige udj Ramløse og Annise sogner, som aarligen til dennem af Successoribus efter Testamentets lydelse retferdeligen skal udbyttes, hvorom videre monne formelde en sort steen indsatt paa den Nordre side i Choret udj Ramløse Kircke af hans effterkommere, Mag. Johanne Mathiæ Chiusio (Hans Madsen Kyse) som samme Kald siden har betient".

Ramløse præstegaard, d. 8. Novembr. Anno 1652".

„I hans tid kand man vel troe, pengene har været i god behold, ja vel og efter hans død overleveret Successori Hr. Frids, helst siden han har fød og klædt fattige børn af Renten. Men siden der tales intet om dette Legato i hans Skifte, er det vel smeltet bort i hans tid, og Provsten, Hr. Cornelius Meyer, som succederede ham i Provstiet, har icke observeret det. Borte er borte, ont at finde og vel icke værd at tale om, tj de ere alle døde, som skulde staae til ansvar.

Græsted, d. 22. Febr. 1749. N. P. Schive."

„Min Flid kand icke gaae viidere end ydmygst og ærbødigst bede Deres H. at føye de anstalter, om det er mulig og giørlig, at samme Capital kan faaes til de fattige, og hvis arvinger det maa paalegges at betale disse penge, enten Fridzes arvinger eller Provst Cornelii arvinger, og samme fire hundrede Slettedaler (1 Slettedaler = 4 Mark) har været døde i sex og tyve Aar. Om ieg kunde være saa lykelig at oprette, hvad andre har forsømt, faaer Gud tack og lov af fattige, som kunde aarlig nyde noget og har haft hielpen i mange Aar, indtil Provst og Præst har forsømt det og er kommen i forglemmelse.

Jeg er vis paa, at D. H. giør alt det, som kand giøres, der hielper det paa foede igien; hvad som er dødet, kan faae liv, og Velsignelse kommer deraf til de fattige.

I det øvrige med all estime og consideration lever

Deres Høyærværdigheds ydmyge

Tienere M. Brysting".

Ramløse, d. 13 Mart. Ao 1749.

Biskoppen fik sat en retslig Undersøgelse ved Esrom Birketing i Gang for at komme paa Spor efter Pengene.

Flere Vidner erindrede, at Præsten Søren Fridz have bespist dem 3 Gange om Ugen; Klæder havde de kun faaet, hvis de senere var kommet til at tjene ham. Men at den Spisning blev betalt af Legatpenge, anede de ikke. Ligeledes havde Hr. Fridzes Søn og Efterfølger, Hr. Niels Fridz giort. — Undersøgelsen sluttede altsaa resultatløst. Sagen blev da indanket for Kongen, der befalede, at Kammeradvokaten (General-Fiskalen hed han da) skulde undersøge, hvorledes det forholdt sig. Han nedsatte en Kommission, som kom til det Resultat (17. Juni 1754), at Kapitalen var totalt forsvunden. Man antog, at Pengene ved en ren Forglemmelse var forbleven i Præsten, Hr. Kyses Dødsbo („Stervbo" kaldte man det dengang). Dette sørgelige Udfald, at „Legatet var gaaet under, blev af Hans Majestæt Allernaadigst confirmeret 26. Julii nestefter."

Jeg tror ikke, man i Ramløse er klar over dette i og for sig heller ikke betydningsfulde Legats Skæbne. Da jeg nemlig for c. 2 Aar siden, før jeg ret kendte Sagen, forespurgte Præsten Hr. Bruun-Rasmussen i Ramløse, om der endnu skulde findes et saadant Legat, om det altsaa skulde være fundet frem igen, svarede han: „Sogneraadet oplyser, at det oppebærer omskrevne Legat, 400 Kr. Renterne heraf modtages i Terminerne fra Stiftsøvrigheden. Renterne anvendes til fattige Børns Undervisning i Annisse. $^{16}/_{10}$ 1920.

De Penge, der her sigtes til, er Renterne af et helt andet Legat, nemlig et paa „200 Rdl. til Sognernes Fattige", som Degnen I. A. Botterman stiftede i Aaret 1739.

Kilder: Sjællands Bispearkiv. Hofmans Fundatser. Ny kirkehist. Samlinger III, Side 149 ff. Kronborg Rytterdistrikts Justitsprotokol 1752.

OM HR. FRANTZ KÜHN I BLIDSTRUP

I gamle Dage — dermed mener jeg: længe før nogen nulevende kan mindes — laa der foran Indgangsdøren til Blidstrup Kirke i Holbo Herred over en Grav en Ligsten, som Kirkefolk ofte saa paa og talte om. Den laa saaledes i Jorden, at alle maatte træde paa den, og den var uden Prydelser. Der stod intet Navn paa, kun en latinsk Indskrift. De fleste fattede jo ikke Ordene, og for dem var Grav og Sten en gaadefuld Ting. For dem, der kunde tyde Verset, thi det var latinske Strofer, der var indhugget -- og dengang kunde studerede Folk endnu Latin, baade læse og selv skrive og endog tale det -- for dem blev Gaaden kun større. Der stod:

Inferri sacris manes qvia turpe putavi
idcirco ante fores conditus hic jaceo.

Og de oversatte det saaledes: „Da jeg har ment, det var Uret, at mit Legeme skulde begraves i Helligdommen, hviler jeg nu her jordet foran Kirkedøren".

Hvem var han, som agtede sig saa ringe, skønt han aabenbart som anset Mand havde haft Ret til at blive gemt under Kirkens signede Tag? Hvilken Brøde anklagede han sig selv for?

Disse Sider skal fortælle lidt om den døde; han havde været Præst her, men hans Liv gemte saa store Synder, at han fandt det rettest, at den Menighed, han i sin Tid havde været til Forargelse, nu skulde træde hans jordiske Levninger under Fødder.

I Aaret 1690 kom der en ny Præst til Blidstrup Sogn, Frantz Kühn. Han var da en Mand i sine bedste Aar, født 1650 eller et Par Aar derefter og havde foruden sin theologiske Attestats taget en fin videnskabelig Grad og kunde kalde sig Magister. Tidlig havde han forsøgt sig som Digter, idet han i 1677 havde faaet udgivet et versificeret Andagtsskrift med den underlige Titel: „En Christen aldrig veltilfreds med det timelige Gode alene". Hans Vers var ikke saa gode, som han aabenbart selv fandt dem, de er for os ulæselige, rene Rimerier og Klingklang

uden digterisk Værdi. I 1684 sendte han et nyt Værk i Trykken, som hed: „Altid vel tilfreds". Digter var han altsaa udi egen Indbildning og en vældig Jæger var han, siges der et Sted om ham. Da han i 1690 kom til Sognet her, medførte han til det lille fattige Kald en ung Kone og nogle smaa Børn. Om hans Præstevirksomhed eller hans Vandel iøvrigt vides intet, før hans Navn pludselig i 1695 kom ud blandt Folk og det knyttet til de uhyggeligste Frasagn.

Hans Kone søgte en Dag Herredets Provst, Hr. Magister Niels Spydstrup og klagede over sin Mand: Han var ond mod hende, slog og mishandlede hende, og ikke alene hende var hans Brutalitet gaaet ud over, nej „han hafde ved sin onde Medfart ombragt tvende hendes Børn". Og da Provsten rædselslagen spurgte om Grunden til hans Raserianfald, fortalte den stakkels Kone, at de kom af, at hun paatalte hans Udsvævelser; ikke en enkelt Gang, men mangfoldige Gange havde hun grebet ham i Hor med andre Kvinder, og nu var det saa galt, „nu forholt hand sig daglig saa ulovlig mod hende, at hun kunde icke lenger være hos ham". — Provsten stævnede da Mag. Frantz Kühn til at møde for ham; men da Præsten mærkede, hvor det bar hen, og fik at vide, at hans Hustru havde meldt ham, tabte han ganske Besindelsen: han solgte bort alt sit Kvæg og sine Heste, skilte sig af med sine Møbler og ødelagde Resten af sit Indbo. Præstekonen, som havde klaget over sin Mand og derved bragt ham saaledes ud af sig selv, døde nu pludselig — meget bekvemt for Manden — mon hun døde nogen naturlig Død? spørger man uvilkaarlig — og Frantz Kühn flygtede bort fra det hele. Uden at melde noget derom til sin Overordnede, uden at bede nogen overtage sin Tjeneste eller endda varsko Degnen rejste han ud af Landet, over til Skaane „som den, der icke agtede at komme tilbage". Provsten kom og besaa den plyndrede Præstegaard, og han maatte indberette den hele sørgelige Begivenhed til Biskoppen. Imidlertid skulde han jo til Bunds i Sagen om Anmeldelsen, og da Klagerinden var død, „blef hans hustrues Moder og Søster en og anden gang for Profvisten

citerede udj denne sag at vidne deris sandhed, men vilde icke nogen tid møde, blef derfor dømbt i mulct efter loven at gifve 10 lod sølf, men i det øfrige henviiste Profvisten denne sag til Landemodets paakiendelse".

Den flygtede Præst blev for sin Undvigelse af Provsten idømt en Bøde paa 20 Daler. — Hr. Frantz Kühn kom atter hjem til sin Præstegaard og blev stævnet for Landemodet, Biskoppen og hans Meddommere. Her blev Sagen foredraget. Den afdøde Kones Moder og Søster, som Hr. Frantz vel havde haft under Behandling, var nu villige til at møde. De medbragte endda et skriftligt Vidnesbyrd, „at de hafde intet at beskylde Mag. Frans Kyn for i nogen Maade". Biskoppen, som henviste til den døde Hustrus Klageskrift, spurgte Blidstruppræsten, om han kunde fremskaffe noget skriftligt Bevis derimod. Nej, Hr. Frantz havde intet skriftligt at beraabe sig paa, „og effterdi da, at Mag. Frans Kyn var brøstfeldig for nogle skriftlige Dokumenter at igiendrifve sin Sal. Hustrues beskyldninger, blef hannem forelagt, om hand torde understaa sig med sin benectelsis eed (Benægtelses Ed) fra slige beskyldninger at befrie; hvilket han strax var redebond til". Bispen lod da en af Dommerne „oplæse ham eeden med alle dens Forklaring, som i loven findes", og den høje gejstlige Herre talte alvorligt til ham og forklarede ham indtrængende, at han særlig skulde sværge paa, „at han ikke hafde haft nogen legemlig omgængelse med nogen som helst anden end hans hustrue, siden hand kom i ecteskab med hende", og „husk, Magister Frandz Kühn", sagde Bispen til sidst, „før I sværger, at jeg i Forvejen har formanet Eder, at I vel skal betencke Eder og heller forliise dette lille timelige end forkaste Eders Siæls ævige Salighed". Men trods al alvorlig og manende Advarsel svor Hr. Kühn „med oprecte fingre og indskød sig alt til sin egen gode Samvittighed".

Den anklagede blev saa af Mangel paa Bevis frikendt for de Beskyldninger, der var rejst mod ham. „Dog blef Profvistens Domb kient ved magt, som hafde dømt ham til 20 Slættedaler*),

*) En Slættedaler = 4 Mark.

fordi hand uden Bispens consens (Samtykke) var reyst til Skaane. Og at betale til Provsten, som efter Øvrighedens befalling hafde drevet sagen, omkostning 20 Slættedaler, og endelig blef hand paamindt af Episcopo (Bispen) at vogte sig saa vel for ont Rygte som for onde Gierninger".

Mag. Frantz Kühn drog sig saaledes nogenlunde frelst ud af denne stygge Sag. Tiden, der led, lægede efterhaanden de Saar i Medborgeres Agtelse, hans Sag havde slaaet. Han giftede sig igen, denne Gang med Sidcele Jensdatter, som overlevede ham.

Og da der atter var faldet Rolighed over ham, kom Trangen til at skrive Vers op i ham igen. Denne Gang skulde det være noget stort og festligt, han vilde digte om. Det blev et bibelsk Æmne, han tog op, Historien i det gamle Testamente om den jødiske Kvinde Esther, der ved sin Skønhed og Ynde vandt Perserkongen Ahasverus, blev hans Dronning og derved gavnede sit Folk. Den bibelske Fortælling omskrev han paa Vers, paa disse for os Nutidsmennesker ulidelige Alexandrinere, der gennem „Kærlighed uden Strømper" har faaet et latterligt højtideligt Skær over sig. Den lille Bog udkom i København 1701 og hed „Den poetiske Esther". Mag. Kühn tilegner Bogen adskillige højfornemme Personer, som han i krybende Vendinger efter Tidens Skik tiltaler saaledes:

„Den Høy-ædle og Velbaarne Herre Her Johan Otto Raben, Ridder, Kong. Mayestæt til Danmark og Norges etc. Geheime Raad saa og Ambtmand over Friderichsborgs og Cronborg Amter osv. — Høy-ædle og Velbaarne Herrer, Mægtige Patroner! Som Esther, i sit Liv, nedfaldt for den store Monarch Ahasvero og ventede, at hand skulde røre ved hende med sit Guldspiud, hende til en Frelse og Velstand; Saa kommer jeg med denne Persiske længe begravne Mumie, og nedlægger den for Eders Fødder ydmygelige bedendes, at de Høy-ædle Herrer vilde see mildelig til hende i hendes gammeldags Habit. Kand hendes Deylighed skinne der igiennem, og forhverve sig Behag hos de Høy-ædle Herrer, da glæde vi os begge, at vi have fundet dem,

som vil udbrede deres Vinger over dem, som ligge i Støven. Og jeg paa Begges Vegne bede GUD, at hand vil give de Høy-ædle og Velbaarne Herrer, det Stæd i vor Store Monarches Affection, som Mardocheus fordum besad hos den Mægtige Ahasverum, indtil de samptlig med Ære og Glæde samles for alle Monarchers Monarches Throne i Himlene!

Det ønsker de Høy-ædle og Velbaarne Herrers allerydmygste Tienere og daglig Forbedere hos Gud

Frantz Kühn.

Skrevet i Blidstrup, dend 4 Augusti 1700.

Derefter følger en versificeret Fortale til den gunstige Læser, hvori han bl. a. siger:

„Hvad her mere er at finde
Udi denne liden Boog,
Læser, drages det til Minde,
Bliv af Andres Skade kloog;
Stool du ej paa verdslig Ære,
Ti den vil forgaa som Røeg."

Selve Historien om Esther vil jeg ikke tilraade nogen at læse, men en lille Prøve kan man nok taale:

„Blandt andre mange som paa den Tiid blev fremførde,
Bleev Esther Jøde-Møø (som udi Frendskab hørde
Den Mardocheo til) og ført til Kongens Huus,
Hvor hun som Kloster-Møø indluktes i sit Cluus (Indelukke)
Og her begynder først Guds Forsyns Sool at klare,
Som ej forlader sin Client i nogen Fare,
Naar hand har Tro til ham; Det jeg i egen Sag
Har ofte nok forsøgt paa mangen bitter Dag,
Mig aldrig Verden har saa griskelig antasted,
Naar jeg med Hiertens Bøn og Suk til Gud har hasted,
Hand har jo hiulpet mig til rette og paa Food,
Da jeg mod alles Skud som blot og nøgen stood" — —

— — „Og nu kom Esthers Dag, nu vogned hendes Lykke,
At hun sig yndelig for Kongen skulde smykke,
Og vente saa den Deel, som Skiæbnen fører med,
Ti giver hun sig ind til Kongens Hvilestæd;
Der fant hun Kiærlighed, der fandt hun Gunst og Naade,
Ja, Leylighed sit Folk at frelse udaf Vaade,
Som fattig Jøde-Barn hos Kongen laa hun ned,
Men som en Dronning stood hun op i Herlighed.
Her fik Asverus en til egen Ønsk og Ville,
Som hans Fornøyelse i alting kunde stille,
Her fik han Liv og Lyst, al Skiønheds Contrafei,
Hvis Lige Persien og Meden havde ej". — — —

Saaledes fortsættes der Side efter Side; efter hvert Kapitel i den lille Bog findes Forfatterens Anmærkninger, hvorfor han faar megen Ros, d. v. s. Uddrag af et eller andet historisk-geografisk Værk, der har omhandlet Perserne. Sproget er ofte pudsigt og Bemærkningerne naive eller snusfornuftige. Her en lille Prøve:

Han siger, da han taler om gammeljødisk Overtro: „Og sandelig, mig synes paa denne Maneer, meget Jødisk, eller snarere Hedensk, at hænge ved den Vantro og haardnakkede Almue paa mange Pladser iblandt os Christne, hvilke en Deel om Julen med Asken at sammenklappe, en Deel om Nyt-Aar med Lysene at indbære, og see efter Skyggen, og mange andre forfængelige og onde Griller, søger at udforske forbudne og skyvlte (skjulte) Ting". —

Bogen gjorde stor Lykke hos mange. Nabopræsterne læste den med Glæde og sendte ham Lykønskningsvers. Af disse Henvendelser ser man, at de betragtede Hr. Frantz som en fortræffelig Præst og Kollega; de gamle uhyggelige Historier syntes nu ganske glemte. Græstedpræsten, der boede Digteren nærmest, sendte ham et langt, begejstret Kvad, hvoraf et enkelt Vers maa være os Prøve nok:

„Udi Velstand og i Ære
Skal du ej hofmodig være,
Fordi sligt forvolder Fald.
Udi Modgang vær kun stille,
For din GUD opbi hans Ville,
Uden Knur, bliv i dit Kald."

Underskriften til disse velmente Vers, der giver Brevskriverens Udbytte af Digterværket, er meget betegnende for hans Syn paa Mag. Kühn, den maa vi have med:

„Den Ærværdige, Hæderlige og Høylærde Mand, Mag. Frantz Kühn, Sogne-Præst til Blistrups Menighed, min elskelige Broder og hulde Nabo, Da hand Esthers Bog paa Danske Riim, med hosføjede af fornemme Scribentere udlæste Oplysninger lood komme for Lyset.

Dette ringe tilskrevet
af
Christopher Lucæsøn".

Grested, den 17. Aug. 1700.

De faglige Kritikere tog ikke saa blidt paa Blidstruppræstens Digterværk. Præsten og Digteren Jørgen Sorterup kritiserede „Esther" sønder og sammen og kaldte hende „en Esther klædt i en Vadmels Dragt". Forfatteren tog til Genmæle med Sprogets groveste Ord, hvilket atter fra Sorterups Side fremkaldte en hel lille Bog, „Den poetiske Skantze-Kurv", hvori han lovpriser det danske Maal som Digtersprog, men ikke i Stymperes og Rimsmedes Mund. Pastor Kühn var herved afvist fra Parnasset og maatte lade sig nøje med den Berømmelse, han kunde vinde inden for en snever Kreds og med sin egen Glæde ved at skrive Vers, og den Fornøjelse hengav han sig hyppig til. — Hans Kaar var ikke blide, han følte sig i den Grad som en fattig Mand, at han, da hans Sognedegn døde, selv ansøgte om at maatte faa Degnekaldet og besørge dets Forretninger sammen med Sognepræstens. Den Ansøgning, han derom indsendte til Kongen, var naturligvis paa Vers, han var jo da ikke Digter for at sætte sit Lys under en Skæppe.

Her er Ansøgningsverset, som dog ikke skaffede ham den Forøgelse af Indtægter, han havde haabet paa:

„Stormægtigste Monarch! al Nordens Ziir og Ære!
Det synes underligt, at Præsten Degn vil være;
Men Verden er forkeert; Det Gud og hver Mand seer;
Lad Præsten blive Degn, saa tigger han ej meer."

I „Holbo Herretz Bog" staar der under 1695, det Aar, da Frantz Kühn var under Tiltale, en Udtalelse af ham om hans Præstegaard. Han siger:

„Præstegaarden blef Den nuværende Præst Anno 1690 tilvurderet for 350 Slættedaler. De 50 betaltes til Enken, og Resten forrentes aarligen. — Da (nemlig Anno 1690) var Gaarden, som bestaar i 4 Temmelige Store Lengder (Længer) meget brøstfældig paa Tag og andre Materialier, saa og siden forbedret med 112 Veggerum (Fag) Nyt Tag og Andre Materialier, saa og Nye Fiele-Gulv i 3 Stuer og Kamre, Nye Vinduer i 2 Stuer og derforuden Mangfoldig Anden melioration (Forbedring) baade ude og inde, som med stor Møde og bekostning er bragt til Veje. Gaarden staar i Matriculen for 9 Tdr., 3 Skpp. og 2 Fdk."

Senere i samme Bog giver han i Aaret 1708 denne bedrøvelige Beskrivelse af sine trange Kaar:

„ — — — Naar nu alle Omkostninger fradrages, som til aflingens fortsettelse uomgengelig giøres fornøden, som til Stor Folckeløn og til Børns Klæde og Føde, fortærer Aflingen Sig Self; thi Præsten i Blidstrup har icke saa Huusfolck i Mengde, men maa leie Folck til Ald Sin Høehøst og til meer end Den halve Korn-høst, og kand Jeg med en God Samvittighed bestaa, at af all Min Præstegaards Avling, ihvor nøye og knap mand end tager det, bliver aldrig noget Aar 20 Slættedaler til beholdning. — Et Huus i Underup giver 11 Slættedaler. Det Uvisse. Naar Jeg nu Aller nøyest efterseer Alle Disse Uvisse Indkomster, af Brudevielser, Trolovelser (Som endnu ere Ringere end Brudevielser), Begravelser, Børne Daab og Qvindernes Indledelser,

kand Jeg Aldrig bringe det høyere end 30 Sl.Dr., Somme Aar og Vel rjngere.

At Dette alt sammen saa er udi Guds Sandhed, Som Jeg for Gud og Ald Verden med en God Samvittighed kand og Vil bestaa

Vidner Jeg
De Høy-Ædle og Velbaarne
Herrers
Allerydmygste Tjener og
Daglige Forbeder
Frantz Kühn."

Blistrup d. 3 Febr.
Ao 1708.

Præsten døde i Aaret 1721.

Da Hr. Kühn kom op mod de halvfjerds, og alle Ønsker om at tage sig ud som Digter, at ture rundt som Jæger og forelske sig i Kvinder var døde og glemte, vaagnede Angeren hos ham over Ungdomssynderne. Kun han selv vidste, i hvad og hvor meget han havde fejlet; men han dømte sig selv haardt i det Vers, han forfattede, og som skulde staa paa hans Ligsten. Hr. Frantz Kühn, der jo var en meget belæst Mand, og som jo havde „udlæst mange Oplysninger af fornemme Skribentere", har maaske ogsaa kendt Sagnet om den spanske Don Juan de Mañara, der levede et fabelagtigt vildt Erotikerliv, indtil han gik i sig selv. Der fortælles om ham, at han i en Drøm havde set og overværet sin egen Begravelse. Dette Nattesyn indgød ham en saadan Rædsel, at han slog helt om, gik i Kloster og stiftede Klosterhospitalet la baridad, i hvis Kirke han lod sig jorde under en Sten, hvorpaa han lod sætte denne Indskrift: „Herunder hviler det værste Menneske i Verden". Er ikke Hr. Kühns Gravskrift en Efterligning deraf? Om nu ikke ogsaa det var en sidste Trang til at agere? Det er vanskeligt at sætte sig fuldstændig ind i saa fjern en Tids Tankegang. Men havde det ikke været smukkere, kristelig set, i Tavshed at overlade Dommen eller Naaden til den, de tilhører, end som her noget komediantmæssigt at slynge sin Afskedsreplik ud til Publikum.

Ja, det var det, jeg havde at fortælle om den gamle forsvundne Ligsten. Hvor mon den forresten er bleven af?

Kilder: E. Pontoppidan: Marmora Danica I 201.
Do. Annales Ecclesiæ Danicæ IV 702.
Frantz Kühn: Den poetiske Esther, Kjøbenhavn 1701.
Acta Synodalia i Landsarkivet.

BØGER

DER er i det sidste Par Aar udkommet en hel Række Bøger, hvori Frederiksborg Amt behandles. I Aaret 1921 udkom *Alfred E. Nielsens Slangerup,* trykt og udgivet af Kr. Kongstad. Denne Bog giver en Redegørelse for Hovedpunkterne i Slangerups Historie, idet Stoffet navnlig er samlet om Klosteret, Kirken, Latinskolen og den danske Skole samt de gamle Gader. I denne Bog har Alfred E. Nielsen, givet en værdifuld Oversigt over den forhenværende Købstads mere officielle Historie. Bogen er smukt udstyret med Tegninger af Kr. Kongstad og Forfatteren. En særlig Stemning faar denne Bog for dem, der gennem en Aarrække har glædet sig over Kongstads kunstneriske Bogfremstilling. Det blev nemlig den sidste Bog, Kongstad trykte, idet han samme Aar solgte sit Trykkeri til J. Jørgensen & Co. i København. Kongstad, der væsentlig ved egen Hjælp har sat sig ind i Bogtrykkerkunsten, begyndte med at udgive en Bog af lokalhistorisk Art, nemlig *Niels Pedersens Bog* om *Tibirke Kirke* (1903), og han slutter nu denne Side af sin Virksomhed med at udgive en anden Bog med et nordsjællandsk Emne. Imellem de to Bøger ligger der en talrig Produktion af meget forskelligartede Ting, mest dog dansk Litteratur. Erindres bør det ogsaa, at første Aargang (1906) af *Fra Frederiksborg Amt* er trykt af Kr. Kongstad. Slangerupbogen er trykt paa haandgjort hollandsk Papir i et stateligt Format, den er sat med Fraktur og prydet med røde Initialer. Det er et værdifuldt Stykke Lokalhistorie, og det er en Glæde for Øjet at sidde og blade den igennem. Næsten alle de øvrige Kongstad-Tryk er udsolgte og sjældne. Denne er det ikke endnu, men den bliver det nok.

Naar Kongstad solgte sit Trykkeri, var Aarsagen den, at hans Virksomhed som Tegner blev saa omfattende, at han ikke kunde overkomme at passe baade dette Arbejde og sin Bogtrykkerkunst. Et fremragende Eksempel paa Kongstads Virksomhed som Tegner har vi i de forskellige Bøger om *Helsingør,* der er udsendt i Aarenes Løb. Den første Udgave udkom i 1912, den bestod af en ret omfattende Tekst af *Laurits Pedersen* med Tegninger af Kongstad. Samtidig udkom en tysk Udgave med forkortet Tekst, beregnet paa Turister. Den første Udgave blev udsolgt, og 1915 forelaa en ny Udgave med en kortfattet Tekst af *H. G. Olrik.* Ogsaa den blev udsolgt, og i 1922 udsendte Gyldendal en tredie Udgave af Værket, hvor Billedstoffet er meget stærkt forøget. Mens der i den forrige var 45 Pennetegninger og farvelagte Træsnit, er her 62. Hvad enten man ser paa de sorte Tegninger — en Fremstillingsform, der netop passer godt til de gamle Huse —, eller man lader Øjet hvile paa et af den halve Snes Træsnit med deres behagelige bløde Farver, vil man glæde sig derved. Bogen er til megen Ære — saavel for Kr. Kongstad som for den gamle Stad Helsingør.

Denne By er iøvrigt blevet ret grundigt behandlet paa anden Vis i *M. Galschiøts* i 1921 udkomne *Helsingør* (M. P. Madsens Boghandel). Det er en diger Bog paa 361 Sider. Bogen, der er betegnet som „Studier og Erindringer", giver et Billede af Øresundsbyen omkring Midten af forrige Aarhundrede, og dens væsentligste Hensigt er at give et Billede af „Forretnings-Virksomheden i Byen før og efter Sundtoldens Ophævelse 1857 og selve denne katastrofale Begivenheds Historie". Bogen giver et ypperligt Billede af den gamle Øresundsby. Selv en udenforstaaende læser Bogen med megen Interesse. Denne Bog er ogsaa illustreret, idet *Kongstad* og *Aage Jørgensen* har forsynet den med Tegninger. —

I Aaret 1922 fejrede Fredensborg sit 200 Aars Jubilæum, og Stedets særlige Historiker *Valdemar Seeger,* der tidligere har udsendt to Bøger om Fredensborg, udsendte en ny Bog *Fredensborg under Kong Christian IX og Kong Frederik VIII.* Bogens Undertitel er *Gamle Minder,* og minderig er da Bogen ogsaa.

Seeger har et overordentlig stort Lokalkendskab, han skriver livligt, og Bogen er ogsaa blevet meget fængslende, fuld af muntre Historier og Smaatræk, som den er. *Fredensborg* er udkommet paa C. A. Reitzels Boghandels Forlag. —

Glemmes bør det ikke, at Frederiksborg Amt har faaet en grundig Behandling i to store Værker, nemlig *Traps Danmark* og *Danmarks Land og Folk* ved *Daniel Bruun.* I 1920 begyndte G. E. C. Gads Forlag at udsende fjerde omarbejdede Udgave af *Trap,* og det første Bind, der saa Lyset, var Værkets andet Bind, der omhandler Frederiksborg, Københavns og Holbæk Amter. Dette Værk, hvis grundige Behandling af hvert Sogns Forhold, forlængst er anerkendt, behøves ikke nærmere at omtales. — En kedelig Trykfejl er det, at Lynge-Kronborg Herred har faaet samme Vaaben som Lynge-Frederiksborg Herred.

Danmark Land og Folk er anlagt paa en ganske anden Maade. Behandlinger af de enkelte Sogne er trængt tilbage til Fordel for en Række Oversigtsafhandlinger og et meget omfangsrigt Billedstof. De større Afhandlinger om Frederiksborg Amt er følgende: *Indledning* af Professor *O. B. Bøggild, Geologiske Forhold* af samme, *Klima* af Afdelingschef Mag. *H. Hansen, Plantevækst* af Professor Dr. phil. *C. H. Ostenfeld, Forhistoriske Mindesmærker* af Museumsinspektør *Hans Kjær, Den historiske Udviklings Gang i Frederiksborg Amt* af Professor Dr. phil. *Hans Olrik, Voldsteder, Slotte og Herregaarde* af Mag. art. *Chr. Axel Jensen, Kirker* af samme, og dernæst kommer saa en Oversigt over Købstæder og Landsogne. — Frederiksborg Amt er behandlet i dette Værks femte Bind (1921). *Danmark Land og Folk* er udkommet paa Gyldendals Forlag.

Anders Uhrskov.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED

FRA 1. OKTOBER 1921 TIL 30. SEPTEMBER 1922

ONSDAG d. 7. December 1921 blev Samfundets 16. ordentlige Generalforsamling holdt i Helsingør. Dirigent var Læge *Moltved.*

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur Gaardejer *N. J. Andersen,* Mørdrup, Skoleinspektør *P. Petersen,* Hillerød, Læge *A. Riise,* Hillerød, og Lærer *Sørensen,* Jægerspris, der alle genvalgtes. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen,* Mørdrup, Lektor *H. Boisen,* Hillerød (Formand), Overlærer *Carl Christensen**), Frederiksværk, Rektor, Dr. phil. *K. Hude,* København, Sparekassedirektør *J. P. J. Biellekjær**), Hillerød (Foredragsleder), Lærer *O. Larsen,* St. Hagelse, Overretssagfører *H. Mourier**), Helsingør, Skoleinspektør *P. Petersen,* Hillerød (Skriftudvalget), Gaardejer *Niels J. Nielsen,* Ramløse, Læge *A. Riise,* Hillerød (Sekretær og Kasserer), Lærer *Sørensen,* Jægerspris, og Højskolelærer, Forfatter *A. Uhrskov**), Frederiksborg Højskole (Skriftudvalget). (De med *) betegnede fratræder efter Tur til Generalforsamlingen i 1923).

Til Revisorer genvalgtes Toldkontrollør *Heilmann,* Helsingør, og Lektor *Carstens,* Hillerød; til Decisor fhv. Amtmand, Kammerherre, Greve *Schulin,* København.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt,* Frederikssund, Lærer *Holm,* Svedstrup, Gaardejer *Chr. Jensen,* Græse, Lærer *A. E. Nielsen,* Slangerup, og Sløjdlærer *Thorup,* Ebberødgaard.

Der har været afholdt 1 Foredragsmøde, nemlig:

Den 7. December 1921 i Helsingør (efter Generalforsamlingen). Cand. theol. *Bjørn Kornerup,* København, talte om „Biskop Peder Hersleb. En dansk Kirkemand fra det 18de Aarh.".

Til Minde om *Peder Hersleb* har Samfundet med Kirkeministeriets Tilladelse ladet indsætte en Tavle i Hillerød Præstegaard efter Tegning af Kunstmaler Kr. Kongstad. Tavlen bærer følgende Inskription:

Her boede
Præsten Peder Hersleb
fra 1718 til 1724
* * *
Han var Fattiges Velgører
Syges Hjælper
Skolebørns Talsmand.

Samfundets Aarbog for 1921 udkom i Januar 1922 og udsendtes til Medlemmer og Subskribenter.

Samfundets Medlemsantal var ved Regnskabsaarets Begyndelse: Livsvarige Medlemmer 4, Medlemmer 655, Subskribenter 14. Den 1. Oktober 1922 har Samfundet: 3 livsvarige Medlemmer, 627 Medlemmer og 16 Subskribenter.

Fra Hendes Majestæt Enkedronningen har Samfundet atter i Aar modtaget et Bidrag af 50 Kr.

Paa Finansloven for 1922—23 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 400 Kr.

Fremdeles har Samfundet modtaget Tilskud for det kommunale Budgetaar 1922—23 fra Frederiksborg Amtsraad, Byraadene i Helsingør, Hillerød og Frederiksværk, Sogneraadene i Esbønderup-Nøddebo, Birkerød, Hørsholm, Asminderød-Grønholt, Skibby, Ølstykke, Hjørlunde, Helsinge-Valby, Søborg-Gilleleje, Gjerløv-Draaby, Nr. Herløv, Lynge-Uggeløse, Tjæreby, Skuldelev-Selsø, Strø og Vejby-Tibirke samt for Aaret 1922 fra Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse og Frederikssund og Omegns Bank.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Hefte og en Række paa 4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Ønske herom fremsættes gennem Sekretæren.

De historiske Amtsforeninger er komne overens om at give hverandres Medlemmer Adgang til for en Betaling lig det halve Medlemsbidrag (foruden Postopkrævning) at subskribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig deraf, bedes henvende sig til Sekretæren.

REGNSKABSOVERSIGT FOR 1921—22

INDTÆGT:	Kr.	Øre	UDGIFT:	Kr.	Øre
Overført fra 1920—21 . .	987	35	Aarbogen	2090	20
Tilskud fra Hds. Majest. Enkedronningen, paa Finansloven, fra Amts-, By- og Sogneraad samt fra Pengeinstitutter . .	840	00	Møder	178	20
			Andre Udgifter	152	37
			At overføre til 1922—23.	1816	01
Medlemsbidrag og Subskribenter	2209	00			
Solgte ældre Aargange .	158	00			
Renter	42	43			
	4236	78		4236	78